

Napút-füzetek

95.

Füleki Gábor
Épiztolák óceánja

Suhai Pál
„Bátortalan” gondolatok
Báthori Csaba Rilke-leveleiről

Tallózás a magyar fordítás négykötetes gyűjteményében

Füleki Gábor

Episztolák óceánja

Rainer Maria Rilke levelezése magyar nyelven Báthori Csaba fordításában a Napkút Kiadó gondozásában jelent meg 2014-ben. A négy vastag kötet – mindegyik borítóján a költő egy adott életszakaszhoz kapcsolódó fényképével – időrendben közli a német lírikus terjedelmes, szerteágazó levelezését.

A négy kötetet praktikusan fogja össze a muzot-i torony erkélyén álló Rilket ábrázoló, levél-idézetet, Rilke-kéziratot közlő, továbbá tartalmat jelző könyvtok, amely e funkción túl a – címzettek szerint – látszólag széttagolt, benső viszonyaiban mégis összefüggő gondolatfolyamot hőmpölygető levélvilág egységességére is utal.

Ez a négykötetes, a költő csaknem teljes levelezését felölelő vállalkozás egyedülálló a maga nemében. A fordítás több mint húsz év türelmes munkájának gyümölcse, e négy kötet bízvást méltán nevezhető Rilke *Levelezés-Tetralógiájának*, s egyben Báthori Csaba műfordítói *Tetralógiájának*.

A fordító Rilke költészetéből már a kilencvenes években is közölt válogatásokat, ahhoz képest e mostani kiadás jelentősen bővített, és megvalósításában világirodalmi szinten is egyedülálló. Értve ez alatt azt, hogy Rilke levelezése ily átfogó módon összegyűjtve semmilyen más, még német nyelven sem jelent meg. Költő és fordító rendkívüli, mert magas fokon átélt találkozása ez. Gondos, pontos fordítói leleményekkel megoldott, aprólékos, tökéletességre törekvő munka.

Lényegi hatása pedig abban áll, hogy e kötetek elolvasása közben és után, levelezése megismerésének tükrében az olvasó Rilke-kepe jelen-

tősen módosul, árnyalódik. Más Rilke beszél hozzánk itt, mint verseinek magas oromzatú, szinte éteri Rilkéje. Kirajzolódik előttünk az esendő ember, a maga mindennapi gondjaival, útkeresésével, gyötrelmeivel, időhiányával.

Helyszínek, terek, nyugalomra és nyugodt alkotásra alkalmas lakóhely, életfülke keresése egy életen át. Fausti élményszomj, tudásszomj, az egész tudomány-művészet átlátni kívánása sugárzik rengeteg levélből.

Mindezekről élete és versei ismeretében természetesen alapjában véve tudunk, ám egészen más élemben és szinte bizalmasan beelátni a génusz mindennapjaiba, abba, hogy az ő élete is napok gyorsan elpergő sorából: a tudásszerzés és alkotás értékes napjaiból és a hétköznapi mindenkinél ismerős, létfenntartáshoz mulaszthatatlanul szükséges „haszontalanságainak” egymásutánjából épül fel, miközben egyúttal költészet és lényét formáló élményeit és legmélyebb gondolatait is bizalmasan megosztja levelezőpartnereivel – s ezáltal egyúttal velünk. Animális és transzcendens lét egyszerre mutatkozik itt, földi vándorútján a zseni is a biológiai-fizikai lét korlátainak alávetve él.

Rilke érett, veretes, acélkemény-ségű verseihez képest a levelek stílusa oldottabb, élőbeszédszerűbb; s míg a költemények hibátlanra csiszolt gyémántkristályokként állnak az életmű verstér-világában, egymással csúcscsikkel, összekötő száakkal kapcsolódva, addig a levelek egy sűrűbb, rétegzettebb, de lazábban megformált,

egymással zezugosan kapcsolódó, egymást át is fedő és többnyire első olvasásra is könnyen érthető levél-réteget alkotnak. A Rilke-erdő avarja ez, a Rilke-élet fainak folyamatosan érő, majd megérett, lehullott önvallo-másai. Ha versei gyémántkristályok, levelei grafitkristályok.

Kifinomult rilkei próza ez, mely gyakran líraivá hevül, egyedülálló nap-lóköltészet ez, egy költőóriás minden-nap-költészete. S e levél-líra és a való-di Rilke-líra között izgalmas és termé-keny kölcsönhatás mutatkozik meg: leveleiből verseire látni át, verseiből sorok csendülnek át levelezésébe. Le-velek és költemények egymást értel-mezik, világítják meg. Ez a folyamat mindenképpen finomítja, bővíti Rilke-értésünket, Rilke-értelmezésünket.

A négy kötet tagolása a költő éle-tének egy-egy jelentős fordulata vagy rá jelentős hatást tevő eseményre való levélbeli reflektálása szerint tagolódik. Feledhetetlenül erős megjelenítő ere-jűek levelei a költő sűrű utazásai köz-ben átélt élményeinek rögzítésében. Létről, életről vallott elgondolásai pe-dig elmélyült metafizikai episztolák-ban fogalmazódnak meg.

Élete utolsó éveiben megfigyel-hető a levelezés nagymértékű felgya-rapodása, rendkívüli termékenysége. A *Duinói elégiák* és az *Orfeusz-szo-nettek* extázisszerűen felfakadó meg-írása után, melyben Rilke mintegy a transzcendens erők médiumává vált, a versek száma megcsappan, és a levelezésre helyeződik át a hangsúly. A negyedik levélkötet a költő utolsó négy évének levelezését tartalmazza (1922–1926), ez átlagosan kétszer annyi levelet jelent évente, mint élete megelőző szakaszaiban.

A levelek bősége ezzel szemben néhány korai évben megcsappan: ek-kor talán magánjellegűbbek a költő

témái vagy ténylegesen kevesebb le-velet írt: mindenesetre kevés levelet közöl a válogatás 1896-ból és 1897-ből, 1895-ből és 1898-ból pe-dig semennyit.

Fontos megemlíteni, maga a for-dító is felhívja rá a figyelmet, hogy a Rilke-levelezés vízrajzának négy ál-landó, nagy folyama van: a Lou And-reas-Salomével folytatott levélváltás, a költő műveit 1906-tól megjelentető Insel Kiadó vezetőjével, Anton Kip-penberggel való levelezés, aki Rilke fi-gyelmét Goethére irányította, továbbá duinói pártfogójával, az irodalomértő fordító Thurn und Taxis herceg-nő-vel való eszmecsere, valamint Nanny Wunderly-Volkarttal, a muzot-i kor-szak lélek-társnőjével és mecénásával folytatott levélváltás bensőséges, élete utolsó napjaiig tartó árama, magában hömpölygetve a rilkei élet minden kérdését, keresését, választát, gondo-lattartalmát.

E négy monumentális kötet hatal-mas terjedelme ellenére is válogatás: a fordító több mint hetven forrásműből állította össze a gyűjteményt, amelyek maguk is többnyire válogatások – a tényleges Rilke-levelezés háromszor ennyi. Sokszor maguk a levelek sem teljes közlések: a lényegtelen vagy túl sok magyarázatot igénylő személyes részek elmaradnak (a német forrás-művekben is), e szakaszokat zárójelek jelzik.

A levélrengetegben való elmélye-dés az olvasóban hamar azt az érzést kelti, hogy a költő versprózában írott, levélformába burkolt lelki önéletrajzát olvassa. Egy meghatározó jelentőségű lírikus élet-könyvét nyitjuk ki, tettei, gondolatai tárulnak fel előttünk fokról fokra fejlődő láncolatban, melyet a végén már panorámaszerűen egybe-láthatunk; ahogy Tibetben mondják: a karma tükrére nyílik rálátásunk.

Érdemes hát ezen életidő-vezérfonal mentén haladva megvizsgálni egy-egy levél tükrében a költő életének kiemelkedő eseményeit, meghatározó táj- és művészeti élményeit, emberi kapcsolatait, belső vívódásait, alkotási módszereit, metafizikus-egzisztenciális gondolkodásmódját.

Az első néhány levél 1894-ből még szinte késő romantikus stílusban fogant, lángoló szerelmi vallomás Valerie von David-Rhonfeldnek; milyen más stílusban vallhatna ugyan szerelmet ideáljának egy 19 éves ifjú – akár ma is? „Örökre és rendületlenül a tiéd vagyok, mint ahogy azt már ezerszer megígértem, és ha a boldogságunk álom volt, amelynek most véget kell érnie – akkor véget ér az életem is.”¹

Valerie, a családja szerint jobb partikra érdemes nemeskisasszony, a katonaiskola megaláztatásaitól megszabadult, és köztük még rokoni szálakat is kinyomozó költő szerelmét mintegy rokonszenvből, szellemének hatása alá kerülve viszonzta, elfogadta – egy ideig, amíg családja nyomásának engedve elfordult tőle –, derül ki a már említett keret-levélből. Első kötetét mindenesetre az ő segítségével adták ki.

A románcból felocsúdva azonban Rilke figyelme másfelé fordul: irodalmi művekre reflektál Láska von Oestéren bárónőnek, írónőnek, majd budapesti rokonaihoz utazik. Mesét közöl, és stílusa modernebbé válásáról elmélkedik.

Érdemes idézni magyarországi benyomásait a Millennium idejéből: „Pedig itt lárma van. Igazi hazafias lárma. Ha felcsendül a himnusz, vagy szédítő táncait húzza, népi csárdásait

nyúzza egy cigányzenekar, akkor a magyar megtüzesedik és félelmetessé válik, (...) mint »egy megszerelmese-dett olasz«.²

A költő elvágynak Budapestről, valójában drámáinak prágai előadása izgatja, és kegyes csalással a mestérének szólított osztrák íróval, Rudolf Christoph Jennyvel írat „kikérőt” „egy nyílt levelezőlapra; ugyanis itt ezeket mindenki, fű-fa elolvassa; micsoda hun szokás!”³

A levélfolyam következő fontos állomása Lou Andreas-Saloméval való megismerkedése 1897-ben, bensőséges viszonyuk kialakulása idején Münchenben töltött az időt. Levelei szerelmes versekkel telnek meg, sőt maguk is prózaverssé emelkednek az új érzelem tüzeiben. Jó példa rá az 1897. június 9-én írt levél a költő ekkor már jellegzetes szecessziós stílusában: „Könnyű álmokat akarok álmodni, és ragyogásuk fényindáival díszíteni fogadásra kész szobámat. Kezeid áldását szeretném elvinni éjszakámba a kezeimen és a hajamon.”⁴ Kapcsolatuk mély bensőségességéről, megéltégéről vall minden sor.

Salomé teszi őt „Rainer”-re (addig ugyanis René a keresztneve), és ő viszi el a költőt kétszer is Oroszországba, járnak Rjepinnél, Tolsztojnál. Oroszország lelke óriási, életre szóló hatással van a költőre, megtanul oroszul, Csehovot fordít, később az *Igor-éneket*. Egész életében nosztalgiával gondolt a lelkileg tiszta Keleten töltött hónapokra, ezt a panteisztikus-misztikus hatást költészetében elsősorban a *Stundenbuch* (*Órák könyve, Áhítat könyve*) tükrözi. Így vall erről a Viareggióban megismert Jelena Mihaj-

¹ Rainer Maria Rilke, *Levelek I. 1894–1910*, ford. Báthori Csaba, Napkút Kiadó, 2014, Valerie von David-Rhonfeldnek, 9.

² i. m., Láska von Oestérennek, 23.

³ i. m., Rudolf Christoph Jennynek, 25.

⁴ i. m., Lou Andreas-Saloménak, 35.

lovna Voronyinának: „Az orosz világ utolsó, legtitokzatosabb szoba Isten szívében. Legszebb kincseit őrzi benne. (...) remélem, én – az idegen – egyre inkább az orosz lét beavatottja és ezer pompájának hirdetője lehetek majd.”⁵

Az orosz lélek egyszerre való büszkeségét és alázatát emeli ki: „magasabb ott, aki térdepel, mint aki áll, és aki meghajol, hatalmas méretűvé növekszik: így van ez Oroszországban”.⁶ Szívesen cserélne nemzeti-nyelvi identitást is: „Egyre inkább elidegenedem a német dolgoktól – ha megismerem és tudom a nyelvet, teljesen orosznak fogom érezni magam.”⁷

Érzi, hogy Oroszország egy lassan megérlelődő jövő bölcsője: „...ha prófétának születtem volna, egész életemben Oroszországot prédikálom: az ígéret földje az, mely fölött Isten súlyos szobrászkeze nyugszik, mint egy nagy, bölcs késlekedés; mindennek be kell következnie ebben az országban, amire szüksége van; de lassúbb mozgással, világosabb üzenettel kell sorsának beteljesülnie.”⁸ Érdekes, hogy erről az orosz jövőről két évtizeddel később Spengler is többször ír *A Nyugat alkonyában* – vajon megvan-e még ma is, annyi gyötrelmes megpróbáltatás után is ez az orosz őserő, mely egykor majd végrehajtja ezt a beteljesülést?

A hiteles oroszország egyik szimbóluma számára Tolsztoj, 1900-ban Salomé társaságában meglátogatják az agg író Jasznaja Poljanában. E látogatásról és a tavaszi tájban tett kö-

zös sétáról az orosz íróőnek, Szofija Nyikolajevna Sillnek írott levelében számol be először és a legrészletesebben, megragadó megjelenítő erővel: „Lassan poroszkálunk a tömött sővényezett, hosszú utakon; élénk beszélgetés folyik, amit – mint egykor – a gróf tölt meg melegséggel és mozgalmassággal. (...) Szó szót követ, több dolog terítékre kerül. De egyik szó sem tér ki a dolgok elől, nem merül ki külsőségekben, áthatol a sötéten a dolgok maszkja mögé. (...) Olykor megnőtt a szélben a gróf alakja; meg-meglengett a szakálla, de a komoly, magánytól érlelt tekintet megőrizte nyugalmát, nem érintette a vihar. (...) Senki mást nem óhajtottunk látni ezen a napon. Élveztük és – minthogy gyalog tértünk vissza Kozlovkába – megértettük a tulai tájat, amelyben megfér szegénység és gazdagság, nem mint ellentétek, hanem mint különböző, de testvéri szavak: egy és ugyanazon életet jelentik, mely ezer formában örvendezve, gondtalanul teljesedik.”⁹

Rilke ezután nyilatkozik önnön vándorlása okáról, céljáról, ez a kérdéskör később is – mint élete egyik fő tényezője, létmódja – élénken foglalkoztatja: „Vándorolni és várni: ez a dolgom”,¹⁰ beszél Jens Peter Jacobsen dán író rá gyakorolt hatásáról, továbbá száraz filozófia és élő tanítás különbségéről Dosztojevszkij, Nietzsche, Jézus és Tolsztoj kapcsán. „Minden esetben elsietett dolog, ha a filozófiából vallást farag valaki (...) Jézus Krisztus és Dosztojevszkij élete feledhetetlen jelenségek és nagyszerű példák. De az utóbbinak nem dogmatikus rangra emelt emberi szava sokkal nagyobb hatást fejthet ki Orosz-

⁵ i. m., Jelena Mihajlovna Voronyinának, 48–49.

⁶ i. m., Jelena Mihajlovna Voronyinának, 51.

⁷ i. m., Jelena Mihajlovna Voronyinának, 51.

⁸ i. m., Jelena Mihajlovna Voronyinának, 53–54.

⁹ i. m., Szofija Nyikolajevna Sillnek, 65–66.

¹⁰ i. m., Paula Modersohn-Beckernek, 71.

országban, mint a názáreti Jézusnak nagy rendszerekbe csempészett szava Európában”¹¹ – fejti ki Alexander Nyikolajevics Benois-nak, az orosz író-festőnek, majd így folytatja: „Hisz nem az volt-e az igazi, a növekvő Nietzsche, aki ellentmondott önmagának – és hanyatlása nem önmaga rendszerezésének pillanatában kezdődött-e meg? Az ezer ellentmondás Tolsztoja: nem ő volt-e a hatalmas, páratlan művész, aki most már csak fáradsággal törí át személyes életfelfogásának organikus kövületeit, mint az a csodálatos tavasi fűszálacska a *Feltámadás* elején?”¹²

Rilke ezt követően vall szerelemről és házasságról, majd értesülünk Saloméval való „szakításáról” 1901-ben (a kötet itt kivételesen Salomé levelét is közli), lelki fejlődésük eltérő, de – időeltolódással – mégis párhuzamos irányáról: „...járd be ugyanezt az utat, szemben sötét Isteneddel! Ő képes megtenni Neked, amire én már nem vagyok képes, (...) Ő elvezet a napfényre, megadja neked az érettséget”,¹³ és ezzel párhuzamosan tudomást szerzünk a Clara Westhoffal való házasságkötéséről, továbbá gyermekük, Ruth megszületéséről.

A Bréma melletti Westerwede bei Worpswede-i parasztház-otthon idilljét és nyugalmit azonban hamarosan megunja Rilke; bármennyire is az orosz tájra emlékezteti ez a vidék, az utazásvágy szükségletfeszültsége erősebb már benne; ismét szeretne Oroszországba utazni, végül szobrász felesége mesterével, a Párizsban élő és alkotó Rodinnel veszi fel a kapcsolatot, aki szintén elemi hatással lesz rá és költészetére: az ő szobrainak

ereje alakítja ki Rilke tárgyverseinek elméletét és stílusát, amelyek a *Képek könyvének* és az *Új verseknek* centrális darabjait képezik.

Bemutakozó levelére Rodin kurta, de igenlő szívéllyel válaszol, Rilke 1902-ben Párizsba költözik. Inentől kezdve megszorodnak a feleségéhez írott levelek, élménybeszámolók.

Rilkét elragadja Párizs kultúrvilága, a fény városa egyik választott „otthona” lesz, és kimeríthetetlen élményforrás marad számára egész életében. Mint maga is képzőművészeti érdeklődésű ember, elragadtatott levélben számol be feleségének (aki maga is élt a városban) a Louvre-ban tett látogatásairól, régi és modernebb festményekről, a Notre-Dame-ról, a Panthéon Chavannes-falfestményeiről s a Musée de Luxembourgban Rodin ekkor már ott megtalálható szobrairól.

Maradandó élmény Rodinnel való első találkozásának megörökítését olvasni: átérezzük a szobrász lényének és alkotásainak Rilkére gyakorolt mély és erős hatását. Érdemes idézni az első benyomást: „Jóságos volt és szelíd. Úgy tűnt nekem, mintha mindig is ismertem volna. Mintha csupán visszontlátnám; zömökebbnek találtam, s mégis hatalmasabbnak, fönsége-sebbnek, atyaibbnak. (...) S az ajkáról olyan nyelv röpren fel, amelynek muzsikája kedves, baráti, csupa ifjúság. Mosolya is ilyen: egy gazdagon megajándékozott gyermek zavart s egyszerre vidám mosolya”,¹⁴ s később: „tekintete a dolgokon függött, melyek láthatólag örökké formálódtak benne”¹⁵ – mindez akár lírai önvallo-másként is felfogható, s a szobrász torzóit és miniatűrjeit szemlélve szín-

¹¹ i. m., Alexander Nyikolajevics Benois-nak, 83.

¹² i. m., Alexander Nyikolajevics Benois-nak, 84.

¹³ i. m., Lou Andreas-Saloménak, 79.

¹⁴ i. m., Clara Rilkének, 114.

¹⁵ i. m., Clara Rilkének, 119.

te önmagára vonatkozó ars poetica fogalmazódik meg: „Hirtelen rádöbben, hogy inkább a tudós feladata egészben vizsgálni a testeket – a művész dolga pedig: új kapcsolatokat teremteni a részek között, új, nagyobb és törvényszerűbb egységeket... örökévalóbb egységeket...”¹⁶ Végül így kiált fel elragadtatottan: „Életműve hatalmas anyagként mellette áll és megvédi őt... hatalmas életműve!...”¹⁷

Magával Rodinnal is levelet vált többször. A közhiedelemmel ellentétben, amit később ő maga is eloszlatni igyekezett, ekkor még nem Rodinnél lakott Meudonban, hanem a Quartier Latinben, az egyetemista negyedben. Így vall a mesternek és szobrainak rá gyakorolt hatásáról, az áhított nyugalomnak egy korai, pillanatnyi megleléséről: „Kertjének csendjében tegnap történt meg, hogy magamra találtam. És most messzebbre húzódott tőlem a hallatlan nagyváros lármája, és szívemet tömény csend övezi, és e csendből szoborként emelkednek fel az Ön szavai.”¹⁸

Mindemellett észreveszi, hogy Párizs a kórházak és a betegek városa, s emiatt is a sietős életöszton, életvágy lázasan nyüzsgő városa. Egészben érdemes idézni a tájképfestő Otto Modersohnnak 1902 szilveszterén írott levélrészletét, amely a zűrzavaros nagyvárosi tömeg-lét és az értékes alkotói magány tömör szembeállítása, jelentőségének éles megragadása: „Párizs (...) mint egy pályájáról letévedt csillag, úgy száguld valamilyen rettenetes összeütközés felé. Ilyenek lehettek azok a városok, amelyekről a Biblia mesél: feltámadt mögöttük Isten haragja, hogy betemesse

és megrendítse őket. Mindehhez jön még Rodin, a hatalmas, nyugodt, lenyűgöző ellentmondás. Az idő leperereg róla, s ahogy így dolgozik, életének minden áldott napján: érinthetetlennek tűnik, szentségesnek és szinte névtelennek (= *unantastbar*, *sakrosankt und beinahe namenlos*). Ő és életműve ugyanolyan természetű és lényegű, mint a régi katedrálisok, mint a Louvre dolgai, és: mint az Önnél töltött napok, Otto Modersohn. /.../”¹⁹

A szobrász Rodin példája döbentő rá az állandó ihletettségu teremtő munka jelentőségére, az emberélet szerves fejlődését biztosító voltára: „Életének középpontját mindenkinek a munkában kell megtalálnia, és ebből a centrumból kifelé kell növekednie, sugár formában, amennyire csak lehet.”²⁰ A szobrász Rilkére gyakorolt hatása végül is egy teljes Rodin-könyvben nyert végleges alakot, továbbá szobrai belső lényegét megragadó plaszticitását emeli át nem kevés küzdelem és erőfeszítés árán verseibe, létrehozva ezzel új szemléletű, céljai szerint szinte tapintható tárgyverseit. „Csak a dolgok beszélnek hozzám”,²¹ s ennek megfelelően „dolgokat kell teremtenem; nem plasztikai, hanem írásos dolgokat – *valóságokat*, melyek a kézművességi tudás eredményei”²² – vallja a költészet szobrászattá változtatásának nehéz feladata kapcsán.

A cél, a végső nagy alkotás(ok) létrehozása ötvözve a Nagy Halál látomásával rémlik fel egy Lou-levelel: „Egy folyamatban kell hömpölyögnünk, összesodorva hullámainkat. Talán egyszer, ha majd megöregszünk, egészen a végén, elernyedhetünk, ki-

¹⁶ i. m., Clara Rilkének, 116–117.

¹⁷ i. m., Clara Rilkének, 122.

¹⁸ i. m., Auguste Rodinnak, 127.

¹⁹ i. m., Otto Modersohnnak, 132–133.

²⁰ i. m., Clara Rilkének, 153.

²¹ i. m., Lou Andreas-Saloménak, 195.

²² i. m., Lou Andreas-Saloménak, 199.

szélesedhetünk, s beletorkollhatunk egy deltába...”²³

1903-ban Rilke, Párizs gigászi ember-sűrűjétől megcsömörölve, öt év után újra Olaszországba, Viareggióba utazik, itt kezdődik levelezése a svéd írónővel és reformpedagógussal, Ellen Keyvel, családtörténettel tarkított önéletrajzzá kerekedő tízoldalas episztolával. Itt vall lényegre törően hazáról, hazakeresésről és annak Oroszországban való lehetséges megelézéséről: „Nincstelen vagyok a korban, még csak hazám sincs. Nem álmok közepette élek, hanem egy olyan valóság képei közt, ami talán a jövő. Egyedül Oroszországban, két hosszú, országos utamon: ott éreztem hazát, valahogy otthonra leltem ott, talán mert ott alig érzékeljük az időt, a kor esetlegességeit, mert ott már örökké beköszöntött a jövő, és az örökkévalóságnak rokona minden múltékony óra.”²⁴

Jellegetes színfoltja a levélfolyamnak a Franz Xaver Kappussal folytatott levelezés, e szintén katonaiskolába járt, temesvári sváb származású kezdő költő Rilke bírálatát kéri verseiről, Rilke tanácsokkal látja el őt, nem mint kritikus – ez az attitűd távol áll tőle, jelenti ki –, hanem mint baráti segítőtárs. Így vall neki a kritikával szemben általában valóban érzéketlen Rilke: „Semmi sem alkalmatlanabb arra, hogy megérintsen egy műalkotást, mint a kritikus szavak: a bírálat legfeljebb többé vagy kevésbé szerencsés félreértéseket szül.”²⁵

A hétköznapi lét is megfoghatatlan, közölhetetlen; s ennél is ezerszer rejtélyesebb a műalkotások világa. A művészlét lényegét fejt ki sorai-

ban: „szálljon magába, s vizsgálja meg a mélységeket, ahol élete gyökerezik; itt, e forrásnál választ nyer arra a kérdésre: *kell-e* alkotnia. (...) Mert az alkotó, (...) egy külön világ önmagának, mindent magában talál meg, és a természetben, amelyből táplálkozik.”²⁶

Szerelemről, a szépség és az étkezés egykori, de a modern korban már elveszett szakralitásáról vall Kappusnak, a párizsi élet atomizálódó nyüzsgéséről, számkivetettjeiről, az utcák tarka forgatagáról, különös figuráiról – köztük egy rá furcsa mozgása miatt különösen mély benyomást tevő kényszerbetegéről (vagy talán Huntington-choreában szenvedő betegéről) –, az alkotás félelmeiről, tudásszomjéről, az élet és az olvasás lényeges és lényegtelen elemei elválasztásának nehézségeiről számol be Salomének, immár családjához hazatérve, Worswedéből.

Beleláthatunk megélhetési gondjaiba és családjához fűződő ellentmondásos – mert a családfenntartó családapa-szerepet nem teljesítő – viszonyára is: „nem tudok semmi hasznot hajtani, nem tudok vagyont teremteni. (...) semmit nem vagyok képes nyújtani annak a két embernek, aki összefügg velem”²⁷ Folyamatosan küzd ez ellen, törekszik az előrelépésre, hiszen érzi felesége és kislánya iránti felelősségét. Az anyagi biztonság polgári megteremtése és a szabad költői világban-lét azonban csaknem kizárja egymást, s ez súlyos, bénító teherként nehezedik vállára. Egészen különös élmény olvasni a Párizsból hazatért házaspár eladdig Clara nagyszüleinél nevelkedő két éves kislányukkal való „újraismerkedését”.

²³ i. m., Lou Andreas-Salomének, 196.

²⁴ i. m., Ellen Keynek, 147.

²⁵ i. m., Franz Xaver Kappusnak, 139.

²⁶ i. m., Franz Xaver Kappusnak, 141.

²⁷ i. m., Lou Andreas-Salomének, 183–184.

Költői alkata ez idő tájt lényegre törőbbé válik, látásmódja elmélyül: „sűrűbbé változtam, és kevesebb bennem a pórus, a köztes térség, mely megtelik, ha idegen anyag veszi birtokba, és csak duzzad és dagad”.²⁸ Ugyane levélben bukkan fel *A párdúc* című vers központi képe is: „tulajdon akarata eltörpül egy másik hatalmas akarat mellett, melynek örvényébe olykor-olykor belepottyán, mint egy folyón lefele sodródó tárgy”.²⁹

Eközben az alkotás, a koncentráció gondja is nyomasztja: „semmi sem képes maggá, szilárd ponttá alakulni bennem: csupán egy sor ütközet színhelye vagyok, huzatos átjáró, és nem ház! Szeretnék kicsit mélyebben magamba húzódni, lényem kolostorába, ahol függnek a nagy harangok.”³⁰ Ebben a belső remeteségben alakítható ki a Rodin példájában gyökerező tárgyas stílus.

A Saloméval való levelezés e fellendülését és elmélyülését jelzi, hogy 1904-ben és 1905-ben levelei többségét őhozzá írta, élete sarkcsillagához, nyugvópontjához, költemény-érlelő valóságához, akihez megtérnek a dolgok – az első kötetben a 161–316. oldalig tartó szakasz rajta kívül csak Kappushoz és édesanyjához írt néhány levelet tartalmaz, akár egységes Salomé-tömbnek is nevezhetnénk ezt a szakaszt.

Életgondok és a műteremtés kínzó ellentmondását Rilke végül is úgy oldotta fel, hogy feleségével együtt 1903-ban Olaszországba utazott, Rómába, ahol a Strohl-Fern-villa kertjében egy kis lakban leli meg az óhajtott nyugalmat (felesége közben másutt lakik és alkot). „De tudom, az ilyen

házak ritkák, hogy ezeket nem lehet kikeresni, hanem meg kell találni”³¹ – írja Saloménak, akinek jótékony hatását érzi itt is, Muzot átmenetileg megtalált előképében, elő-helyében.

Istenről, jövőbe vetített istenképéről, Isten és a művész viszonyáról fejti ki gondolatait Kappusnak: „Ahogyan a méhek a mézet összehordják, úgy préseljük ki mi is a Legédesebbet mindenből, és építjük Őt. (...) egykor Benne, a legtávolabbi, legmagasabb térben magára talál.”³²

Ellen Keynek írott ekkori levelében élete meghatározó élményeit foglalja össze megragadó látatőerővel, kitérve olvasmányélményeire, teleologikus istenfelfogására. Saloménak metaforákba foglalva összegzi nyugalomkeresésének célját, mely által az élet alap-rétegét, a csöndes-derűs egyszerűséget keresi, melynek realizált szimbóluma számára Lou, ez „alkotja az én életemét is, csakhogy engem a homályos felület és valami nyugtalan mélység elválaszt ettől a rendületlen alapzattól; és közben nem tudom, hogyan viseljem magam, hogy ne kavarjam fel vizeimet, és nem vagyok képes megtalálni azt a helyet, ahol az áramlat alatt nyugodtan meghúzódik ez az alapzat, mint üveg alatt a kép”.³³

Nagyszerű és pontos megfogalmazása ez a nyugati modern ember egzisztenciálisan elidegenedett létbe vetettségének, hölderlini hányódásának; a lélek hajójának metafizikai horgony nélküli sodródása ez, újabb és újabb külső élmények keresése, ami a költő párját ritkítóan sűrű utazásaiban tükröződik. Párhuzamként eszünkbe juthat Baudelaire utazni vágyó kisdiákja és Rimbaud részeg hajója is.

²⁸ i. m., Lou Andreas-Saloménak, 183.

²⁹ i. m., Lou Andreas-Saloménak, 183.

³⁰ i. m., Lou Andreas-Saloménak, 199.

³¹ i. m., Lou Andreas-Saloménak, 256.

³² i. m., Franz Xaver Kappusnak, 220.

³³ i. m., Lou Andreas-Saloménak, 229.

A tömörszerűen nyugodt Kelet, Oroszország felé való vágyódásában mutatkozik meg lényé valódi orientációja. A nyugati lélek-rétegek levetkőzése csak a nagy lehorgonyzás idején következik be benne Muzot tornyában, ekkor fakadnak fel lelke felszabadult keletibb rétegeiből az *Elégiák* és a *Szonettek*. Az említett levélrészlet ellentétje éppen az I/9. *Orpheusz-szonett* befejezése, a lélek belső, nyugodt tótükrének, az esszenciális alap-rétegek megtalálása: „Törjön meg a víztükr / gyakran a tóban: / *tudd, hol a kép.* / Csak ha kettős mélybe tör / a hang, valóban / úgy szép s szelíd.”³⁴

Mindemellett kialakul a költő érett szerelemfelfogása, Friedrich Westhoffnak nyilatkozik erről, szerelemről, párkapcsolatról igen lényeges gondolatokat közölve: „Csak két tágas, mély, saját világ képes összefonódni. (...) meg kell tanulniuk a szerelmet, ahhoz pedig (mint minden tanuláshoz) nyugalom kell, türelem és fegyelem!”³⁵ E gondolatokat fejleszti tovább a fiatalok tévelygő s kevés felnőttben kiérlelődő komoly szerelméről, férfi és nő jövőbeli viszonyáról egy Kappushoz írott levélben.

A magasrendű női szerelem és a női lélek mély megértésére valló szép megfogalmazására bukkanunk az arisztokrata származású írónőnek, Gräfin Mary Gneisenauanak írott episztolájában, melyben Mariana Alcoforado, egy portugál apáca leveleinek rá gyakorolt elementáris, a költő szerelemfelfogását meghatározó hatása tükröződik: „egy hang emelkedik, (...) egy elárvult parányi szív nyugalmat

keres, (...) ez a szem egyre élesebben lát, ez a szív nőttön-nő, és már nem áll előtte senki: senki, aki olyan hatalmas volna, hogy követni bírná a roppant hívást, amit kimondanak az ajkák.”³⁶

A szerelem ilyen heveségétől a férfiak elriadnak, e viszonyban elbuknak. Rilke szerint még egy Goethe is. A nő erősebb, az élet örök hordozója: „Ki panasznál a nők sorsát, aki valaha is megtapasztalta, hogyan győzik le a kicsinyességet és a méltánytalanságot?... érintetlenek ők, kimeríthetetlen tartalékok foglatai. (...) mérhetetlenül túlnövekednek szerelmük méltatlan tárgyán.”³⁷

Mindeközben különös, a régebiekhez képest előnytelenebb benyomásokat kelt benne az itáliai éghajlat, világ, így nyilatkozik minderről Saloméának terjedelmes, húszoldalas levelében: „az itáliai dolgok rikító és lármás, sematikus és árnyalatlan vonásaival kapcsolatban ma már úgy érzem, mintha visszaesnék a képeskönyvi oktatás színvonalára.”³⁸ A tavasz hirtelen jön és gyorsan heves nyárrá feslik, a könnyebb megoldást keresve, az égbolt kulisszaszerű zárlat. „Amolyan merőben múlt fölé terülő égbolt ez; kiszípolyozott, üres, elhagyott égbolt, égbolt-csésze, amelyből réges-rég kiitta valaki az édesség utolsó cseppjeit.”³⁹

A város vásári kiállítás-hangulata, a német turisták tavaszi áradata is viszolygást, ellenszenvet kelt benne, felismeri az olasz nép elmúltság-jellegét, fénykorán túljutott maradványjellegét. A heves nyár fej- és fogfájással, migrénnel, szemhéjrángással gyöttri.

³⁴ Rainer Maria Rilke, *Die Sonette an Orpheus* / *Szonettek Orfeuszhoz* (kétnyelvű kiadás), ford. Báthori Csaba, Scolar, 2013, 27.

³⁵ Rainer Maria Rilke, i. m., Franz Xaver Kappusnak, 249.

³⁶ i. m., Gräfin Mary Gneisenauanak, 375.

³⁷ i. m., Gräfin Mary Gneisenauanak, 375–376.

³⁸ i. m., Lou Andreas-Saloménak, 254.

³⁹ i. m., Lou Andreas-Saloménak, 255.

A fordító itt (s egyebütt is) lábjegyzetben hívja fel figyelmünket e részletnek a *Sürfelirattal* való összefüggésére, a költő gyakori rózsa-szemhéj motívumpárjára.

Rilke ezután részletesen beszámol alkotás- és tanulásterveiről, a pénzkeresés lehetőségeinek latolgatásáról. Monográfiát tervez Zuloagáról, a festőről, és a rá igen nagy hatást tevő dán íróról, Jacobsenről, Kierkegaard-t olvas, dánul tanul.

Ellen Key meghívására 1904 nyarán elhagyja Olaszországot, Dániába, majd Svédországba utazik, így mesél svéd vendéglátóiról Lounak: „Az emberek egyszerűek, komolyak, erőteljesek és jók. Mindkettejük lényé a régi paraszti habitus rendületlen alapzatát sejteti, amelynek mélyén magabiztosan nyugszanak a finom megértés és érzés és tudás boltíves folyosói. Minden csendes és egyszerű.”⁴⁰ Mind ebben ismét láthatjuk a költőnek az északi népek, emberek és a hiteles élet iránti mély vonzalmát.

A termékeny, felhalmozó tétlenség és tett összefüggéséről elmélkedik Tora Holmströmnek, a svéd festőnőnek címzett levelében, implicit módon előrevetítve az *Elégiák* keletkezéstörténetét: „maga a tett, ha később meg végbe, nem csupán egy éppen tétlen napjainkban összetorlódó, hatalmas mozgás utolsó hulláma-e?”⁴¹ Így válik a tétlen szemlélődés az alkotás alapvető és szükséges összetevőjévé.

Alkotás, mindennapi élet, utazás, levelezés szervesen egybefonódik. Mindezzel párhuzamos lassú lelki-lírai érése: „...minden befejezetlen bennem, elégtelen. Melyik élet-esemény (...) nem torkolt kolostort sóvárgó rögeszmébe? Sóvárgás, hogy eszten-

dőig élhessek a sivatagban; egészen beásva a földbe, nem felfele kitolva virágaimat, hanem csak senki-nem-látta gyökereimnél munkálkodva”⁴² – összegzi lélekérlelő remeteségének vágyát Saloméinak.

Kozmikus magányra van szüksége a kiérlelt művek megalkotásához: „hogy korlátlanul egyedül lehessek, hogy minden egyes napot egy egész életnek tekinthessek, hogy együtt éljek a mindenséggel, egyszóval: azt a benső térseget (keresem), amely beláthatatlanul tágas, amelynek kellős közepén áll az ember, ezerszeresen összetett lét-burokban”⁴³ – vágyik erre a teremtő egyedüllétre egyik mecénásához, a szókimondó és Rilke gyökértelen – mert e világ helyett a szellemi Léthe gyökerezett – életmódját később keményen bíráló bankár-író-mecénás Karl von der Heydtnek fogalmazott levelében 1906-ban.

Ugyanitt kettejük eltérő és mégis rokon célú alkotómódszerét jellemzi lényeglátóan: „Élettartalmaink nagyon rokon értékek mentén gyarapodnak, – csakhogy te az igehirdetésre közben olyan formát, amely szeretettel és szenvedélyesen közvetlenül odafordul az emberekhez, míg én ugyanezt a terhet cipelve látszólag eltávolodom tőlük, hogy a végtelen messzeségben megérintsem őket.”⁴⁴

Az eddigi példákból is látható, hogy Rilke levélstílusa nagyon közvetlen, mindenkivel baráti, őszinte, soha meg nem sértene senkit, de lényegre törő kritikákat fogalmaz meg. Néhány későbbi levélben éppen a kissé szentimentális Ellen Keyvel kapcsolatban: „életét (...) egy jóságos cukrosnéni életévé lágyította (...) szegényes,

⁴² i. m., Lou Andreas-Saloménak, 302.

⁴³ i. m., Karl von der Heydtnak, 355.

⁴⁴ i. m., Ellen Keynek, 306–307.

⁴⁰ i. m., Lou Andreas-Saloménak, 277.

⁴¹ i. m., Tora Holmströmnek, 286.

kissé már romlásnak indult eledelé-
vel egyetlenegy embernek az éhségét
sem képes csillapítani⁴⁵ – írja róla el-
marasztalóan feleségének 1906-ban.

Ebben az évben, 1905 őszén Rilke
visszatér Párizsba, Rodin művésze-
tét tanulmányozni. Példaképe mun-
kamorálja, lénye, alkotásai ismét le-
nyűgözik: himnikus emelkedettségű
episztolákban számol be érzéseiről,
léte megemelkedéséről az „erősebb
lét közelében” feleségének gyors egy-
másutánban írt négy levelében: „ő úgy
jár, mint egy csillag. Meghalad minden
mértéket. (...) Féktelen energiák
mormolnak itt, embert építő ösztön-
zések: olyan életöröm, olyan életké-
peség ragadott meg itt, amelyről
fogalmam sem volt. (...) Ő nekem a
minden, messze a minden.”⁴⁶ Beszá-
mol a szobrász természetszemléleté-
ről, alkotómódszeréről: „nyitott, mint
egy kehely, és minden forrássá válik
ott, ahová ő lehajol; föléled, amit ő
megvilágít vagy tükröz.”⁴⁷

Nem sokkal később válik Rilke Ro-
din titkárává néhány hónapra, hogy a
szobrász kiterjedt levelezését intézze:
ez azonban (hisz franciául kell fogal-
maznia) rengeteg idejét köti le, amit
saját levelezésétől és költészetétől kell
elvonnia. E tény és egy sajnálatos fél-
reértés vezet ahhoz, hogy ezt a mun-
kát abbahagyja.

Eközben a mester példája nyomán
lírája is új irányt vesz, amiről Salomé-
nak írott levelében számol be: „Örö-
met átváltoztatni, valóra váltani: azt
hiszem, ez minden művészi munka
célja.”⁴⁸ Arthur Holitschernek, a pes-
ti származású német írónak ugyane
gondolatokat fejleszt tovább: „Engem

erőim gyakran cserbenhagynak, Ro-
din azonban mindent megbír és min-
dent túlemel önmagán és mindent
átemel a térbe. (...) A szívünk mély, de
ha nem nyomódunk bele sorsunkba,
soha nem ismerjük meg az alapját.
Pedig lenn kell járni, az alapoknál.”⁴⁹

Ezzel összefügg a magány, a be-
felé fordulás, a világ feldolgozása
önmagunkban: „a magány már nem
szomorú, már nem egyedül-hagyott-
ság, hiszen – ott, ahol teljesen meg-
érett – összeköttetés az Mindennel,
hihetetlenül nagyszerű kapcsolat a
világgal, túl a csillagokon”⁵⁰ – írja Eva
Solmitznak, Ellen Key barátnőjének,
aki a költő egyik leghűségesebb ba-
rátja és támogatója lesz.

Ekkoriban, 1906 elején tesznek
Rodinnal és Rodin feleségével egy
emlékezetes kirándulást a chartres-i
katedrálishoz. A középkori nyugalmas
áhítat szólítja meg ott őket, a dóm kö-
rül feltámadó szélben, amely a Mester
szerint „mindig fúj a szél, ez a szél a
katedrálisok körül. Mindig körülve-
szí őket egy gonosz, felgerjedd szél,
amely gyötrődik a nagyságuktól.”⁵¹
Erre a rá erősen ható történetre leve-
lezésében Rilke még többször vissza-
tér, akárcsak a Tolsztojnál tett máso-
dik látogatására.

A dóm homlokzatán lévő angyal
szintén mély benyomást tesz a költőre,
beszámolójából azt sejtethetjük,
hogy Rilke angyal-elképzelését jelen-
tősen befolyásolhatta ez az élmény:
„az első részlet, egy málladozó, kar-
csú angyal, ahogy egy napórát tart
maga elé, mutatva-feltárva az egész
napos időmúlást, mi pedig mind-
ezen túl látjuk a végtelen szépséget,
még elmúlása mögött is, örömmel

⁴⁵ i. m., Clara Rilkeének, 370.

⁴⁶ i. m., Clara Rilkeének, 318–319.

⁴⁷ i. m., Clara Rilkeének, 321.

⁴⁸ i. m., Lou Andreas-Salomének, 331.

⁴⁹ i. m., Arthur Holitschernek, 333.

⁵⁰ i. m., Eva Solmitznak, 337.

⁵¹ i. m., Clara Rilkeének, 340.

szolgáló tekintetének mély mosolyát, – olyan, mintha tükröződne benne az égbolt...⁵² – számol be feleségének.

A boulogne-i erdőn túl lévő Jardin d'Acclimationban tett látogatását a különböző állatfajokról való sajátos evolúciós fejtegetés örökíti meg – a teremtő természet „félbehagy” bizonyos állatfajokat és teremtő „szobrászi” bőségében máris továbblép a következőhöz. Itt bukkannak fel flamingók is, melyek azonos címmel verse ihletik.

Erre az időre esik Rilke apjának halála, ennek körülményeiről, intéznivalóiról is részletesen beszámol édesanyjának írott levelében, minden ember fájdalmas mulandóságára is utalva: „ennek az életnek, amely számomra oly drága és közeli volt, szinte minden nyomát máris elmosta az élet”.⁵³

Levelezést folytat az orosz Leonyid Paszternak professzorral, festővel, Borisz Paszternak édesapjával, panteista sorokat intéz Eva Solmitzhoz, melyek tartalmazzák Rilke transzcendenciáról vallott központi gondolatait: „Minden létezik a világon, minden kapcsolat és rokonság és átváltozás”,⁵⁴ továbbá: „minden nehézséggel nagyszerű dolgok is ránk köszöntenek, névtelenül (= *megnevezhetetlenül*) nagyszerű dolgok, és ma jobban tudom, mint bármikor, hogy a halál is az életben van, nem rajta kívül, – nem idegenség az, hanem valami, ami hozzánk tartozik és gazdagít minket. És minden tudás derűssé tesz.”⁵⁵

Rögtön ezt követően egy a gyermek nyelvén szóló levél kislányához kiválóan ellenpontozza a filozófiai magasságok nyelvi regiszterét.

⁵² i. m., Clara Rilkének, 339.

⁵³ i. m., Phia Rilkének, 346.

⁵⁴ i. m., Leonyid Paszternaknak, 351.

⁵⁵ i. m., Leonyid Paszternaknak, 352.

1906 végét a költő Capri szigetén tölti Schwerin grófné lánytestvérének, Julie Baronin von Nordeck zur Rabenaunak vendégeként. Itt találkozik Gorkijjal, aki azonban számára csalódás, nem tartja hiteles orosz embernek: „Gorkij is itt lakik, félig anarchista, félig milliomos, pénzt és átkokat szór a társadalomra, és megrontotta a hírnév, úgy találok”⁵⁶ – írja Salomének.

Másutt így folytatja: „Itt van Gorkij; én nem tartozom csodálói közé (mit ér ő, az Önök nagy-nagy költőjéhez – Dosztojevskijhez képest!). (...) De Isten tudja, kicsoda ő valójában, ez a Gorkij; olyan pazarló gazdagságban él, mint egy kapitalista, úgy viselkedik, mint egy szocialista, egy nagy művész, – de: orosz ember ő?”⁵⁷ – veti fel a kérdést Benois-nak.

Aggodalommal töltik el az oroszországi fejlemények is. Ugyanekkor ismét gyötri a családjával való viszony kérdészerűsége, a családfenntartószerep elől való menekülése: „És kivontam-e magam a felelősség alól? Nem próbálom-e meg azt – ahogy csak erőm engedi – én magam is viselni?”⁵⁸ – vallja meg feleségének írott levelében, de rögtön felsőbb régiókba emelkedve, s itt fejti ki azt is, milyen utakon lehet eljutni „a rendkívüli lét küszöbéig, sőt annak belső köréig”.⁵⁹ Sokan alulról kapaszkodnak fokról fokra fölfelé, ő viszont különleges, angyali módon felülről indult, a művészi-költői feladatok teljesítésére képesen, „fönn, a nagy erők mezején, a szépség és növekedés kegyelmével”,⁶⁰ és később próbált az alacso-

⁵⁶ i. m., Lou Andreas-Salomének, 380.

⁵⁷ i. m., Alexander Nyikolajevics Benois-nak, 382.

⁵⁸ i. m., Clara Rilkének, 384.

⁵⁹ i. m., Clara Rilkének, 385.

⁶⁰ i. m., Clara Rilkének, 386.

nyabb létszintekre, a hétköznapi teendők, a mindennapi, idegennek érzett élet szintjére is behatolni. S ekkor lesz lehetséges a két létsík ötvöződése: „És (...) nem kell-e elérkeznie egyszer egy pontnak, ahol lent és fent oly észrevétlenül olvad egymásba, mint ahogy ezt azoknak is meg kell tapasztalniuk, akik a lenti utat becsületesen és hűségesen végigjárták?”⁶¹

Ósi bölcsességek felfogásával párhuzamos gondolatokra jut itt Rilke, felmerülhetnek bennünk a *Tabula smaragdina* hasonló mondatai: „Ami fenn van, ugyanaz, mint ami lenn van, és ami lenn van, ugyanaz, mint ami fenn van, így érted meg az egy varázslatát.”⁶² Találóan veti össze mindezt a költő az orosz nép útkeresésével is, melyet a nyugati világ folyamatosan, igazában meggyőződve a saját útjára kíván csábítani, hogy „jusson is valamire. (...) erre meg arra, innen oda. De hogy eljutna-e arra az *Egyre*, amire a lelke mindenekfölött, csillapíthatatlanul áhítozik? Azt hiszem, éppen akkor szakadna el attól egyszer s mindenkorra.”⁶³

Következő, feleségéhez címzett episztolája karácsonyi levél, tele ünnepi, önelemző gondolatokkal, e meghittséget és Ruth születését felidéző episztola hangulata, a várakozás, majd kislányuk születése és a worpswedei otthon bensőségessége kimondatlanul is Jézus születésével teremt párhuzamot, s „emlékeimből kitörölhetetlen, örökké tartó karácsonyünnep ez, amelyhez odafordulhat a belső tekintet, amikor csak szükségét érzi”.⁶⁴

⁶¹ i. m., Clara Rilkének, 386.

⁶² *Tabula smaragdina* (Hamvas Béla fordítása), in: *Mágia szútra*, Medio Kiadó, Budapest, 2001

⁶³ Rainer Maria Rilke, i. m., Clara Rilkének, 386.

⁶⁴ i. m., Clara Rilkének, 391.

Később az összpontosítás, az élet megfigyelésének koncentrációjáról közvetít megfontolandó gondolatokat szintén nevének, 1907 tavaszának közeledte kapcsán: „Ez az, amit meg kell tanulnunk: *nem* figyelni bizonyos dolgokra; annyira összpontosítani figyelmünket, hogy azokat a dolgokat, melyekhez lényünk teljességével soha nem férkőzhetünk hozzá, egyszer csak megérintjük *egyik* érzékeny felületével. Mindent csak egész életünkkel érzékelni; akkor rengeteg (túl soványka) élmény elmarad, de minden fontos dolog felénk fordítja arcát...”⁶⁵

A német nyelvhez való viszonyáról ad megdöbbentő vallomást a német nyelv egyik legnagyobb művésze, miközben a svéd festőt, költőt, Ernst Norlindot próbálja meg lebeszélni arról, hogy németül írjon, nyelvet váltson, hisz: „csak az anyanyelv képes, ha fáradunk érte, megadni azt a lehetőséget, hogy hibátlanul és pontosan és téveszthetetlenül, a hangzók gyökeréig, végérvényesen megfogalmazzuk élményeinket. Az író anyaga nem engedelmesebb, mint bármely más művészet anyaga, egyáltalán nem könnyebben megragadható! Nem is hiszed, milyen tétova kezdőnek érzem magam még ma is a német nyelv területén; távol vagyok, fényévnnyi távol attól, hogy biztos kézzel és csalhatatlan ösztönrel nyúljak a szavak, a mindig egyedül helyes szavak után. (...) azt kellene feladatul tűznünk, hogy azon a nyelven, amivel rendelkezünk, elérjük a legtökéletesebb világosságot.”⁶⁶

A költő ezután visszatér Párizsába, a művészetben való megvalósulásról váltanak levelet feleségével, melynek gondolatai híven tükrözik a költő alkotásról vallott felfogását: „a műalkotás

⁶⁵ i. m., Clara Rilkének, 395–396.

⁶⁶ i. m., Ernst Norlindnak, 400–401.

mindig veszélyben eltöltött időszak és *végsőkig* kitaposott tapasztalat eredménye: addig a pontig kell előrehatolni, ahol senki emberfia már nem léphet tovább. Minél messzebbre megyünk, annál sajátabb, annál személyesebb, annál egyszerűbb lesz egy élmény, és maga a műalkotás végül ennek az egyszerűségnek szükségszerű, megtagadhatatlan, a lehető legérvényesebb szóvátétele... Ebben rejlik a mű roppant éltető ereje annak számára, akinek létre kell hoznia azt – hogy összefogja azt az embert: a csomó a rózsafüzérben, miközben az élete imát mormol; egységének és igazi lényének örökké visszatérő, kezébe letett bizonyítéka, mely mégis csak neki nyilatkozik meg, és kifelé névtelenül hat, csupán úgy, mint szükségszerűség, mint valóság és létforma. –⁶⁷

Báthori Csaba a negyedik kötet végén mélyrehatóan elemzi e felfogás mibenlétét, mű és élet egylényegűségét, melyben a mű már másodlagos, ráadásként realizálódó tényezővé válik. Kiválóan rávilágít ez a levélrészlet arra, mennyire önmagának írt a költő, önnön lelkének megtisztítására, fel-emelésére szánt szellemi gyakorlat minden költeménye, vers-jóga. A közönség kevésbé érdekelte, a kritikára pedig érzéketlenné vált. Csak a belső világ megnemesítése, megváltása (átváltozása) lényeges; ezt a munkát végső soron mindenkinek magának kell elvégeznie, így a költőnek is.

Mindezek a gondolatok összefüggésbe kerülnek Rodin művészetéről vallott nézeteivel, Rodin-könyve készülő második része kapcsán, majd így folytatja vallomását Julie Baronin von Nordeck zur Rabenaunak, capri-szigeti arisztokrata vendéglátójának

írott soraiban: „Egyre inkább (s szerencsémre) a gyümölcs húsában rejtőző mag életét élem, mely minden adottságát maga köré rendezi, s belülről kifelé dolgozik, sötétben. S mindinkább látom, hogy számomra ez az egyetlen létmegoldás; másként képtelen volnék édes ízzé átváltani a körülöttem található keserűséget: ezzel a munkával pedig öröktől fogva tartozom a Jóistennek.”⁶⁸

Tehát: belülről kifelé növekedni, miután az ember elért a maghoz, az emberi lét alapjaihoz, ahol az isteni léttel érintkezik, s ennek a magasabb valóságnak megérintettségében kifelé sugározni, ami onnan a költészet segítségével az emberi világba áthozható, és általa a földi tökéletlenség (= keserűség) magasabb, tökéletesebb szintté emelhető (= édes íz). Ez az Istennek tett szolgálata. Ismerve Rilke Tolsztojhoz való mély szellemi vonzalmát, eszünkbe juthat a párhuzam Ivan Iljics gyermekkori emlékével, amikor szilvaevés közben eljut a maghoz, a lényeghez, ami akkor még nyitva állt számára, de az elszűrülő felnőttkorban elveszett, s csak a haldoklás mindent átértékelő perspektívája nyitja meg előtte ismét a magasabb, szellemi létszintet.

Rilke érdekes véleményt mond a műveiről születő szekunder irodalomról is, a róla könyvet író és azt neki megküldő kritikusnak, Ernst Ludwig Schellenbergnek írott levelében: „soha nem olvasok el munkáimmal foglalkozó könyveket. (...) *Egyedül kell lennem munkámmal*, (...) a helyes és helytelen vélemények (...) közém és munkám közé tolakodnak, idegen testként, (...) a kritikát a közönséghez címzett levélnek tekintem, melyet a

⁶⁷ i. m., Clara Rilkének, 405.

⁶⁸ i. m., Julie Baronin von Nordeck zur Rabenaunak, 408.

szerzőnek mint illetéktelennek nem szabad felbontania és elolvasnia.”⁶⁹ A további levelezéstől a kritikus el is riadt.

Ettől függetlenül Rilke nagyra becsüli a műveivel foglalkozókat, és a kritikát sokra tartja; csupán személy szerint nem kívánja befogadni azt, mivel károsan befolyásolnák a közte és a majdan megszületendő művei közötti teremtő folyamatot.

Több levelében hosszasan értekezik az őt mélyen érdeklő festészetről, a színek fejlődéséről, a kontúr kérdés-szerűvé válásáról; a Louvre tárlatait és a Salon d’Automne kiállításait látogatja, s figyelme Cézanne művészete felé fordul, aki „dologszerűen” ábrázolja a tárgyakat, és a munka szeretetét is feloldó szigorú rendje töltötte ki életét. Mindez rokon önnön lírai és időbeosztás-beli törekvéseivel. Cézanne munkája „legparányibb atomjában is megmérettetett egy végtelenül finom mozgékonyosságú lelkiismeret mérlegén... mely olyan megvesztegethetetlen módon sűrített össze létet a színek tartalmi edényébe, hogy ennek a csodának nyomán a színek túlvilágán egy korábbi emlékek nélküli, új egzisztencia keletkezett”⁷⁰ – foglalja össze nejének tömören a festő munkásságának lényegét.

Ugyanakkor hangsúlyozz Cézanne művészetének a nagyközönség általi meg nem értettségét is, ami a befogadói gesztusokból a kiállításokon szinte tapinthatóan érzékelhetővé válik. A művészetben ezt az élesen és kíméletlenül láttató, tárgyszerűvé válási folyamatot szerinte Baudelaire *Egy dög* című verse indította meg (melyet Cézanne is sokszor fejből idé-

zett); s a művésznek mindent be kell emelnie, a szennyest is ábrázolnia, szentté kell válnia, mint Flaubert a leprás mellé fekvő Irgalmas Szent Juliánjának, s „az áldozatnak e falazata mögött kezdődik, először kicsiben, a szentségi élet: annak az örökre megőrzött szeretetnek egyszerű élete, mely – anélkül, hogy ezzel bármikor kérkedne – minden jelenséggel szembesülni mer, kíséret nélkül, szerenyen, szótlantul. A feladatok zöme, a munka vastagja: minden csak e helytállás után kezdődik, (...) s a mi feladatunk lényegében csak az, hogy *jelen legyünk*, de hitelesen, de rendíthetetlenül, mint az anyaföld, (...) illeszkedjünk pontosan a térben (...) mint befolyásoknak és erőknak olyan hálózatában, amelyben bizonyossággal uralkodnak a csillagok.”

Készülő művének önmagáról mintázott főhőse, Malte Laurids-Brigge éppen ebben a kihívásban bukott el, döbben rá saját készülő, alakulóban lévő műve titkos jelentésére e ponton a költő.

Nejének szóló, az őszi Párizst ábrázoló ekkori levélrészletei is festmény-szerűen elevenednek meg az olvasó szeme előtt. Szinte fényképhűséggel jeleníti meg feleségének Cézanne képeit, s mindegyiket magasabb síkon is értelmezi: „kemény és mégis kerekded ez a fő, a homloktól lefelé egy darabból hasított; szilárdsága még ott is rendületlen, ahol – formákra és felületekre töredezve – csak ezernyi vonalka sejtelmes tengelyévé válik. (...) tömörszerű nézésével tárgyszerű éberséget sugároz, (...) óriási és megvesztegethetetlen volt e tekintet tárgyszerűsége”⁷¹ – jellemzi a festő önarcképét magasrendű műértéssel. Érdeemes e képleírásokat egyszerre

⁶⁹ i. m., Ernst Ludwig Schellenbergnek, 409–410.

⁷⁰ i. m., Clara Rilkének, 435–436.

⁷¹ i. m., Clara Rilkének, 445.

olvasni az adott Cézanne-festmény reprodukciójának szemlélésével.

Hasonló láttató erővel eleveníti meg El Greco *Toledo látképe* című alkotását Rodinnek írott beszámolójában: „A rémülten rohanó város utolsó csepp erejével rázkódik egyet, hogy átdöfje az éter rettenetes falát.”⁷²

Az év végén Rilke futó látogatást tesz Prágában, de előtörő terhes gyermekkori emlékei gyors menekülésre késztetik a „rigolyás, öreg városból”, s Bécsbe utazik, ahol szerzői estjén műveiből olvas fel, majd néhány nappal később Rodin művészetéről tart nagy sikerű előadást, melyről a mesternek írott levelében számol be. Bécsről már barátságosabban nyilatkozik feleségének: „itt van ez a város, ez a régi magabiztos, különös város, mely körülfog, körüláll ősrégi templomaival és házsoraival, (...) annyira önmagával van átitatva ez a város, minden egyes pontján felismerhető, és minden jelzését összes érzékkel fölfoghatod: itt is megszületett valamilyen atmoszféra, belülről sugárzó és elsötétített meghittségű környezet, amelyben otthon vannak az emberek, s amelyet idegenként minden mozdulatunkkal elfogadunk, elhárítunk, megérintünk és kóstálgatunk.”⁷³

Rilke ezután váratlan ötlettől vezérelve Velencébe utazik, „e páratlan városba”, ahol „a csend (...) minden másnál mélyebbre ér bennünk s magasabbra nyúlik fölénk”,⁷⁴ szemben a beszédes Béccsel. Szállásadója az olasz zongorista hölgy, Adelmina („Mimi”) Romanelli, aki iránt gyengéd érzelmek támadnak a költőben: „Hordozom a lelkét, és megmutatom majd az Istennek és az angyaloknak.

A világegyetemben foglal majd helyet. Hüledezve fogják méregetni magukat a virágok, és odajönnek inni a madarak. És boldog lesz a lélek” – vall neki vonzalmáról prózaverssé emelkedő levelében.

Egy másik hozzá írott episztolában felbukkan a Rilkenél oly jelentős szemhéj-motívum is. Másutt így nyilatkozik meg a hölgynek: „Szépség; boldog vagyok, hogy félelem nélkül odaadtam magam a szépségének, mint ahogy a madár átadja magát a Térnek.”⁷⁵

Az év végén hazautazik családjához, a számára nyomasztó Németországba, ahol nem találja munkáját, helyét, és feleségével együtt csodálják Mimi szépségét annak arcképén. Neki fejt ki levelében a Nagy Halálról vallott gondolatait: „Meg kell tanulnunk meghalni: ebben áll az egész élet. Messziről előkészíteni a büszke és fensőbbes halál remekművét, megszokni annak a halálnak a gondolatát, amely semmiféle véletlen nem tartalmaz, a jól sikerült halál gondolatát, a boldog és lélekkel fogadott halálét, ahogyan azt a szentek elképzelték; a lassan érlelődött halálét, amely maga kioltja gyűlöletes nevét, és nem más, csak gesztus, amely viszszaadja a névtelen világegyetemnek egy valóban kiteljesedett élet felismert és megmentett törvényeit.”⁷⁶ Ez a gondolatrítmusos levlérszlet egy kis emeléssel akár verssé is változhatna, mint ahogy a költő nagyon sok versében meg is fogalmazza a kis halállal szembenálló Nagy Halál képzetét.

A következő év elejét Hofmannsthalnak írott episztolájával indítja, megköszöni az *Új versekről* ejtett méltányoló szavait, s ő maga is a költőtárs alko-

⁷² i. m., Auguste Rodinnek, 520.

⁷³ i. m., Clara Rilkenek, 453.

⁷⁴ i. m., Phia Rilkenek, 457.

⁷⁵ i. m., Mimi Romanellinek, 465.

⁷⁶ i. m., Mimi Romanellinek, 464.

tásait dicséri. Eva Solmitzknak immár hatéves kislányáról vall: „Ruth öntörvényű, nagyon sajátos kis személy, kis emberke, csupa tehetség és öröm, s csak arra vár, hogy foglalkozzon valamivel s hogy teljes szívéből virágba boruljon.”⁷⁷ A beiskolázás problémái gyötrik a költőt, ebben kéri a levél címzettjének segítségét is. Ezután feleségével Párizsba utaznak.

Az átlényegítésről, a számunkra lényegében hozzáférhetetlen, rajtunk kívül álló világ művészi megragadásáról elmélkedik Sidonie Nádherný von Borutinnak, a vele haláláig szoros lelki-baráti kapcsolatot ápoló, Rodin műtermében megismert művészpártoló bárónőnek írott episztolájában, melyet a címzett átélt tájleírása ihletett: „Helységek, tájak, állatok, dolgok: mindez valójában semmit sem tud rólunk: úgy haladunk át rajtuk, mint egy kép a tükörben. (...) Be van zárva, mint egy kép, a világ: sehol nem hatolhatunk bele. De éppen ezért segít is rajtunk mindez: a táj, a fa, melynek levelei közt jár a szél, a dolog, melyet körülvesz a délután: csak önmagával foglalkozik, mint minden dolog a földön. Mi mindebből semmit nem tudunk magunkhoz ragadni, (...) minden művészetnek ez a varázsa, ez hallatlan, heroikus ereje: hogy átcserél bennünket erre az idegen világ-anyagra, belénk plántálja a világot, minket pedig a világ tapasztalattá változtat, szenvedésünket beleoltja a dolgokba, a dolgok gyorsan forgandó tükreiből küldött, öntudatlan és elfogulatlan üzenetet pedig belénk vetíti”⁷⁸ – a költő világ- és művészetfelfogásának ismét egy tökéletes megfogalmazása ez.

⁷⁷ i. m., Eva Solmitzknak, 475.

⁷⁸ i. m., Sidonie Nádherný von Borutinnak, 483.

Eva Cassierernek (Eva Solmitz férjezett neve) írott levelében egy virág leírása szép példa erre az átlényegítési folyamatra: „Ez a kis lila imola-virág (centauria) majd kicsattan az egészségtől; csak nézz rá a kelyhére, lám, hogy sötétlik vörösös, sűrű levélpikkelyperemeivel, – akár egy toboz, az a fészke ennek a heves sugárzásnak: szelíden, nyitottan, pihenten állnak a virágok kelyheikben; megtapasztalták a napfényt, magukba itták sugarait, ők már megtéveszthetetlenek.”⁷⁹ Az őket átjáró isteni igazság fényében tündökölnék átvilágított létben.

Ugyanitt a zsidók Istenhez való viszonyáról is érdekes gondolatokat fejt ki: „a sokasodó dinasztikiak eltakarják őket ennek az Istennek a szeme elől, – azonban egy Istentől csak úgy távolodhat el az ember, hogy utóbb fáradtságosan, körbe-körbeforogva ismét megtér hozzá. Nincs menekvés azok számára, akik egyszer kikotortak magukból egyet, egy isteni origót: alá kell vetniük magukat újra, végérvényesen, hogy visszahulljon szívükbe az Isten, és ott nyugodjék.”⁸⁰

Rilke maga is hasonló tapasztalatokon mehetett át, és a szekularizálódott modern-posztmodern ember lelki fejlődésének általános útja is valószínűleg ez. „A láthatatlanul rejtett vallásosság mindig a legalaposabban megőrzött vallásosság”⁸¹ – fűzi még hozzá a költő, az Isten-tudat évezredekken átívelő rejtett megőrzése kapcsán. Mimi Romanellinek írott levelében a világ ezerszínűségéről, kimeríthetlenségéről beszél, a Mű kihívásáról, s mindezzel szemben gyarló ereje végességéről: „miért nincs meg bennem egy szörnyeteg, egy sárkány

⁷⁹ i. m., Eva Cassierernek, 491.

⁸⁰ i. m., Eva Cassierernek, 491.

⁸¹ i. m., Eva Cassierernek, 492.

vagy egy Angyal ereje, vagy egyszerűen egy kicsiny virág ereje... hiszen ő alázatosan minden csodát létrehoz, amelynek megteremtésével Isten épp az ő szemérmes és átmeneti létezését megbízta? –⁸²

Másutt így alkot remeteség-vágyát tükröző ars poeticát lírai sorokban: „Olyan vagyok, mint aki gombát gyűjt és gyógynövényt keres az erdőn; úgy tűnik, lehajol az ember és apróságokkal babrikál, míg körökörül álldogálnak és imádkoznak a fák. De majd eljön az idő, amikor elkészítem italomat. És eljön a másik idő, amikor fölkinálom: akkorra minden összesűrűsödött benne, egyetlen ízzé változott, és erejében összeolvadtak a legmérgezőbb és leghalálosabb elemek; és akkor fölkinálom tenyeremben Istennek, hadd őröltse szomját, hadd érezze, hogy szétomlik ereiben a legegészségesebb ragyogó energia.”⁸³

Látható a mű alkímiai felfogása, létrehozni az aranyat, a tökéletességet, ami egyedül méltó áldozat a világegyetem teremtőjének. Kevesebbel nem érheti be a tökéletességre, a legnagyobbra törekvő orfikus költő.

Ekkoriban fejezi be az *Új versek* második kötetét, ennek kapcsán említi Ellen Keynek: „minden dolgot birtokba kell vennem, mindet kivétel nélkül, azokat is, amelyek nem állnak eleve közel a szívemhez. Tudnom kell, hogy képes vagyok fölfogni és megragadni a világot, bármely metamorfózisában. Másodszor: meg kell szerezniem azt a készséget, hogy örökké dolgozni tudjak.”⁸⁴ A rilkei tárgyvers mibenlétének és az alkotás életté emelésének tömör foglalata ez.

Rodinnek vall a készülő *Malte Laurids Brigge feljegyzései* kapcsán a versírás és a prózaalkotás különbségeiről: „Versírás közben mindig támogat, sőt tenyerére emel minket a külső dolgok ritmusa; mert a líra üteme megegyezik a természet: a vi-zek, a szél, az éjszaka ritmével. De ahhoz, hogy prózának ritmust kölcsönözzünk, el kell mélyednünk önmagunkban, és meg kell találnunk a vér névtelen és sokrétű ritmikáját. A prózát úgy kell megépítenünk, mint egy katedrális; ott valóban név, becsvágy és támasz nélkül maradunk: szemtől szembe lelkiismeretünkkel, állványzatok között.”⁸⁵

A középkori mesterek névtelenségébe húzódik vissza, az alkotó eltűnik a mű mögött, szerénységében így nyújtja át a közönségnek és Istennek. Ezzel összefüggésben számol be édesanyjának és Saloméának 1909 májusában tett Saint Maries-i zárándoklatáról, és a rengeteg ember részvételével lezajló kettős Mária-szertartásról, amely életre szóló hatást tesz rá: „Én végigéltem az egészet: egyszerű élmény volt, megragadó, lenyűgöző; soha nem felejttem el, hogy egy hosszú tavaszi éjszakát itt töltöttem el a tenger melléken, ebben a parányi kis templomban”,⁸⁶ s a „teremtmények aztán (együttesen) hosszú közös éjszakai őrseget állnak a homályos, megközelíthetetlen templomhajóban, sokasodó gyertyák, provanszi énekek és időnként magasba ívelő segélykiáltások kíséretében; kívül pedig a tenger, csak a tenger”.⁸⁷

Hasonló hatást gyakorol rá őszszel a strasbourgi dóm is, melynek befejezett tornyába is felkapaszko-

⁸² i. m., Mimi Romanellinek, 494.

⁸³ i. m., Clara Rilkeinek, 505.

⁸⁴ i. m., Ellen Keynek, 517.

⁸⁵ i. m., Auguste Rodinnek, 525.

⁸⁶ i. m., Phia Rilkeinek, 535.

⁸⁷ i. m., Lou Andreas-Saloménak, 537.

dik, miután: „ott magasodott előttem, fölöttem: az egész város fölött”⁸⁸ – jegyzi meg Gräfin Manon zu Solms-Laubachnak.

Ekkoriban szervezett volna találkozót a Párizsban tartózkodó Kosztolányi Dezsővel is, ez azonban Kosztolányi egyéb elfoglaltságai miatt nem valósult meg. Ennek okairól bővebb felvilágosítást ad Balogh Tamás tanulmánya.⁸⁹

Feleségének Rodin nála tett látogatásáról számol be, és a szobrász és saját nőfelfogását taglalja. Rodin számára a nő érzéki képmutatás, Rilke számára a szentté emelkedő szerelem egyenrangúsága, erről próbálja a szkeptikus mestert is meggyőzni: „beszélék neki az itt-ott megsűrűsödött, átváltoztatott (= *verwandelt*) boldogságról, a nőnek a kielégülően túlterjedő akarataról.”⁹⁰ Ezek a gondolatok több ekkoriban írott levelében is előkerülnek, a Rilke által nagyra becsült könyv, Marianna Alcoforado *Lettres portugaises / Egy portugál apáca levelei* című levélgyűjteményének értelmezése kapcsán.

Ez a Rilke-level jó példa arra is, hogy milyen árnyalatnyi eltéréseket lehet észrevenni ugyanazon episzto-la egyazon fordító által különböző időben készített két fordításvariánsa között. Ezek egyrészt nyilván a magyar és német szavak átfedéseken túli szemantikaimező-különbségeiből, másrészt a költő egyéni nyelvhasználatából adódnak, illetve tükrözik a fordító egyéni meglátásait, értelmezését is. Az előbbi idézet pl. így hangzik a

második változatban: „beszélék neki a ritkán kivívott, átváltoztatott boldogság összes esetéről, beszélék neki a nőnek a kielégülően túlterjedő akarataról.”⁹¹

Mindennek kapcsán szóba kerül Goethe és Bettina szerelme, amely szerelemben Goethe alulmaradt: elfogadta, de feldolgozni nem tudta a hölgy minden felülemelkedő, éteri szerelmét, ámult ugyan, de meghátrált előle. Továbbgördíti ezt a gondolatsort Sidonie-nak írott levelében: „Soha nem tudtam fölfogni, hogyan maradhat viszonzatlanul a valóságos, elementáris, meggyanúsíthatatlan igazi szerelem. (...) kinek van joga visszautasítani, ha éppen őt szólítja meg ez az igény, őt választja ki a milliók közül, őt találja meg, őt, aki egyébként talán rejtve marad sorsának páncéljában, vagy a hírnév közepette megközelíthetetlené változott?”⁹² „De ezt a próbát, ezt a roppant, szemből túlterjedő kihívást talán senki sem állta meg azok közül, akiket a Nagy Szeretők megszerettek. Mind, egytől egyig, megragadt férfiaságának hiú konvencióiban; (...) csak *mi*, *mi* lépünk lassan tovább ebben a tanulási folyamatban, és talán egy szép napon megértjük majd Szapphót és Diotimának Szókratészhez intézett szavait (Platón dialógusában).”⁹³

Mindezzel párhuzamosan Salomé-nak írott ekkori levelében rossz közérzetéről, idegfeszültségéről, valamint Avignonban tett látogatásáról számol be, melynek kapcsán Lou családjának származási helye és a híres középkori Baux-nemzetség is szóba kerül. Az egykori pápai székhely ilyen benyomást tesz rá: „látogattam a hatalmas

⁸⁸ i. m., Gräfin Manon zu Solms-Laubachnak, 545.

⁸⁹ Balogh Tamás, *Hogyan nem találkozott Kosztolányi Dezső Rainer Maria Rilkével 1909-ben*, Tiszatáj, 2006/5., 45–50.

⁹⁰ Rainer Maria Rilke, i. m., Clara Rilkének, 497.

⁹¹ i. m., Clara Rilkének, 501.

⁹² i. m., Sidonie Nádherný von Borutinnak, 513.

⁹³ i. m., Sidonie Nádherný von Borutinnak, 514.

pápai palotát, ezt a hermetikusan lezárt várat, amelyben a pápaság, mivel a peremén már érezte a rothadás szagát, megpróbált konzerválódni, magában füstölögve utolsó igazi szenvedélyei közt.⁹⁴ A város egyébként Novgorodra emlékezteti a költőt.

Harry Graf Kessler gróf *Naplójából* értesülünk ekkoriban Rilkenél tett látogatásáról, ahol Rodin kerül szóba, aki megöregedve, munkáját túlnyomórészt befejezve, immár unatkozik, és halálfélelem tölti el. Mindez kellemtelenül érinti a költőt, mert „ezeket a dolgokat nem úgy fogadja, mint ahogy azt egy Rodintól elvárnánk, hanem szakasztott úgy, mint minden más öreg francia férfi”.⁹⁵ Rilke feltételezte, hogy a szobrász ezeket a témákat már régen tisztázta és leszűrte magában, s most kiderült, hogy korántsem – életműve létrehozása, munkája eltakarta előle ezeket a kérdéseket, vagy előlük a munkába menekült. Mindez Rilkében bizonyos kiábrándultságot szül Mestereivel kapcsolatban.

Feleségének számol be ezután, Párizsba visszatérve, hogyan hallgattak Rodin fonográfján megrendítő erejű gregorián énekeket: „hallatlan erejű élmény volt; utoljára Oroszországban hallottam hasonlót; (...) még Beethovent sem lehet rögtön utána elviselni.”⁹⁶ Mestere pedig lélekben hegyi ösvényeken barangol: „hiszen ő állandóan odatéved. Korábban oda-fönt maradt, és Isten tudja, hogyan és hol és micsoda éjszakákon át tért vissza végül.”⁹⁷ Ebből és más helyekről is kiderült, hogy Rilke szemében Rodin életmaszkjának fönsége nem csökkent, de alakjának tragikuma nőtt.

⁹⁴ i. m., Lou Andreas-Saloménak, 548.

⁹⁵ i. m., Harry Graf Kessler gróf *Naplójából*, 551.

⁹⁶ i. m., Clara Rilkének, 533.

⁹⁷ i. m., Clara Rilkének, 533.

Halál- és szerelemfelfogásának lényegre törő kifejtése az Elisabeth Freiin Schenk zu Schweinsbergnek, a capri-szigeti baráti társaság tagjához írott levél: „lényünk örök változások között szövődik, melyek – intenzitásukat tekintve – talán nem csekélyebb jelentőségűek, mint az az új, közelebbi és legközelebbi élmény, melyet a halál hoz magával. (...) még azt a látszólag legközösebb érzést is, melyet szerelemnek nevezünk, csak egymástól külön-külön, egyedül magunk bonthatjuk ki, és úgymond tökéletesíthetjük igazán; (...) a saját érzéseibe zárkozott egyed számára naponta önmagán elvégzendő munkává és a másikkal szemben támasztott merész és nagylelkű követelmények állandó ápolásává válik a szerelem.”⁹⁸

Karl von der Heydtnnek, a bankár amerikai útja kapcsán a pénzről vallott felfogását részletezi: „miközben a pénz tiszta rezgés-összeggé változik, elfilozofálódik, és a tárgyakat pusztán rezgés-összefüggésre redukálja, melynek apró lökései benne – éteri módon és megnevezetlenül – megsokszorozódnak. Lehetséges persze: a pénz azzal, hogy ilyen gyorsan eltávolodik ekvivalenseitől, egy roppant világ-megújulás lehetőségét teremti meg.”⁹⁹ Éles és fontos meglátás, melyet most, a pénzhajhász globális világ korából visszatekintve igazoltnak látunk, kiegészítve azzal, hogy ez a bizonyos megújulás nem pozitív előjelű.

1909 decemberében kezdődik levelezése későbbi védőangyalával, pártfogójával, a nagy műveltségű, csalhatatlan irodalmi ízlésű Marie Fürstin von Thurn und Taxis herceg-

⁹⁸ i. m., Elisabeth Freiin Schenk zu Schweinsbergnek, 555.

⁹⁹ i. m., Karl von der Heydtnnek, 561.

nével, miután személyesen is megismerkedtek: „Ezért kérem, Nagyság, hadd ajánljam emlékezetébe tiszteletemet; szinte úgy érzem, már hosszasan érlelt tapasztalat van hódolatom mögött: öröm és hála és meggyőződés.”¹⁰⁰

Ekkoriban írja édesanyjának azt a karácsonyi levelét is, melyben az országok, tájak vándora, Rilke hazafelfogásáról vall, saját érzéseit, gondolatait édesanyja karácsonyi utazására vetítve, melynek során: „ugyan kissé idegenben és egyedül, de mégis abban a csendes és békeséges lelkiállapotban, amely lehetővé teszi számunkra, hogy összes haza iránti sóvárgásunkat belül, szívünkben ültessük el, a szív sokszorosan védett helyén, ahol a magányos embert – mintegy kárpótlásul mindazért, amit nélkülöznie kell – minden másnál világosabban és vigasztalóbban előnti annak a belátásnak meleg tudata, hogy Isten bensőséges hazáját minden távolságon és idegenségen át önmagában hordozza.”¹⁰¹

A lélek végső hazája tehát Isten, s Rilke a pénzhajhász, nyüzsgő Párizsban is átélhető misztikus életszentség és ima kapcsán önnön szubjektív istenfelfogásáról vall a következő év első, Mimi Romanellinek írott levelében: „Az ima hirtelen fellobbant létünk kisugárzása, végtelen és céltalan irány, brutális párhuzam (= *un parallélisme brutal*) azokkal a törekvéseinkkel, amelyek átfogják a világegyetemet, anélkül hogy valahol megérkeznének. (...) Imádságom megteremti őt (Istent), hiszen tökéletesen teremtés (= *elle est toute création*), ahogyan felemelkedik az égbe. És ha Isten, akit imám kivet magából, egyáltalán

nem létezik ettől fogva, annál jobb: az ember újra megteremti őt, és kevésbé tűnik majd elhasználtként az örökévalóságban.”¹⁰² Szinte ugyanezt a gondolatsort folytatja néhány hónappal később, édesanyja születésnapjára küldött levelében.

Szembeszökő hazai párhuzamot említve itt, erre a felfogásra utalnak Nemes Nagy Ágnes erős Rilke-hatást tükröző költészetében pl. az alábbi ismert sorok: „Valamit mégis kéne tennem, / valamit a gyötrem ellen. / Egy istent kellene csinálnom, / ki üljön fent és látva lásson” (*Ehnáton jegyzeteiből*).

Több ekkori levelében irodalmi élményeiről vall Rilke: Gide, Hauptmann, Verhaeren műveit olvassa, miközben elkészül a *Malte Laurids Brigge feljegyzéseivel*, melynek kapcsán kifejti azt az alkotás-lélektani szempontból érdekes folyamatot, ahogy a főhős fejlődése során leválik az alkotóról és önálló lényvé fejlődik, s a regény „írja önmagát”, kialakítja saját létformáját: „Malte Laurids (...) olyan alakká fejlődött, aki – miután teljesen levált rólam – fenntartás nélkül berendezkedett saját létformájában; ez a létforma engem annál élelkebben érdekelt, minél erősebben különbözött az enyémtől.”¹⁰³

Mindeközben az e világi létrehozó útutazik Berlinen, Rómán, Velencén, majd Párizsba visszatérve gyengélkedni kezd; nyár közepén hazautazik szeretteihez Oberneulandba. Minderről Thurn und Taxis hercegnének számol be, s ez a levél tekinthető a *Malte Laurids Brigge feljegyzései* befejezése után jelentkező alkotói válság első dokumentumának: „Egy árva betűt sem

¹⁰⁰i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 564.

¹⁰¹i. m., Phia Rilkének, 565.

¹⁰²i. m., Mimi Romanellinek, 569.

¹⁰³i. m., Gräfin Manon zu Solms-Laubachnak, 572.

tudtam leírni, minden tollvonás meghaladta volna erőmet. Amikor a *Malte Laurids feljegyzéseinek* kellős közepén jártam, gyakran úgy gondoltam: ezután nem írok többé könyvet, hanem valami egyszerű és kiegyensúlyozott feladatba vágok, egyébként pedig teljesen magamba vonulok. (...) a *Malte Laurids* nagy vízválasztó az életemben. Az ember nem írhat egyszerűen tovább, újra kell kezdenie, egészen az elején.”¹⁰⁴

Önmagának írott jegyzetében így fogalmazza meg ezt a határhelyzetet: „e könyv után nem jöhet semmi, ahogy nem volt továbbhaladni út, sőt nem lehetett még meghalni sem. Valahogy a halál háta mögé érkeztem ezzel a könyvvel, oda, ahol nincsen semmi.”¹⁰⁵ A költő első nagy alkotói korszaka tehát kiteljesedett, s annak belső lezárulását maga is érezte, a tárgyvers, a dolgok megragadása, költői birtoklása kimerítette belső lehetőségeit.

Azzal azonban nem volt tisztában, merre és hogyan tovább, az orfeuszi korszak nagy művei, a *Duinói elégiák*, a *Szonettek Orfeuszhoz* és a további kései versek még csak később körvonalazódnak benne, mintegy a költészet odaátjáról érkezve meg befogadásukra és kihordásukra megérett lelkébe.

1910 őszén utazik először Duinóba, mely élményként szintén egy személyes jegyzetében csapódik le, amely akár prózaversnek, elégia-előzménynek is tekinthető. Közben Kierkegaard-t és a rá elemi erejű, lélekátvilágító hatást gyakorló Rudolf Kassner műveit olvassa, Prágában és a Janowitz-kastélyban jár, majd visszatér Párizsba.

¹⁰⁴i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 585.

¹⁰⁵i. m., Rilke jegyzete, 585.

Ebben a régi és új költői korszak között lebegő-sodródó, várakozó háttársávként éri Rilket Tolsztoj Rodintól kapott halálhíre, miről feleségének írott levelében számol be 1910 novemberében, melyben lényeglátóan foglalja össze a nagy orosz író életművének értelmét: „Ó, mennyi tér van még cselekedni a mi korunkban, mennyi út járatlanul! Mindig kicsoda erővel rugaszkodott el ez a belső élet, ki a látható tapasztalat peremére, közvetlenül átszűrődve saját legendájának szövetébe. Ezután egyre nehezebben talál majd az ember a *lélek tetteinek megfelelő külső cselekedetet*. (...) Tolsztoj pedig – névtelenül egyedül és becsvágyóan az igazsággal szemben – örökké arra kényszerítette az életet, hogy legyen az élet állapotának mértékegysége. De a roppant nyomás, mely ezt a véget hozta, messze-messze kilendítette a cselekvés higanyoszlopát, túl a lelkiismeret skáláján, ki, ki a leolvashatatlan fokok zónáig; végül mégiscsak költőként teljesítette sorsát, saját figurájává változott, melyet egyetemes értelemben, legmélyebb ösztönének és sorsának értelmében rajzolt tökéletessé.”¹⁰⁶ Ezzel az összegző gondolatmenettel búcsúzik Rilke orosz mesterétől, s ezzel a levéllel zárul egyben a Rilke-levelezés első kötete is.

A második kötet a költő egyiptomi útjáról szóló levelezésével indul, 1911 januárjában utazik néhány barátjával Luxorba, miután megtekintette Algírt és Tuniszt, új táj- és létélményekre vágyva. Ezeket az ősi egyiptomi kultúra kincseinek megtapasztalásával át is élte.

Óriási hatást gyakorol rá a karnaki és luxori templom, ami kései, *Mulandóság* című alkotásában érik

¹⁰⁶i. m., Clara Rilke-nak, 591.

verssé. Feleségének nem kevesebb líraisággal így számol be erről a lény legmélyét átjáró élményről: „A keleti (arab) parton áll (ahol kikötöttünk) a luxori templom, bimbós lótusz-oszlopainak hórihorgas kolonnádjával, egy félóra járásra pedig a fölfoghatatlan karnaki templom-labirintus, melyet rögtön az első estén és tegnap megint láttam, az éppen halványodó hold fényében, és csak néztem, néztem, néztem, – Istenem, összeszedi magát az ember, és néz mindkét csukott szemének összes hinni akarásával –, és mégis messze a szem fölött kezdődik itt minden, messzire terjed, túl a szemeken ez a világ (csak egy Isten érhet át ekkora látómezőt) – ott áll egy kehely formájú oszlop, egyszemélyes, egy túlélő figura, és az ember nem éri át, annyira túlterjeszkedik az életen, csak az éjszakával együtt tudjuk átkarolni valahogy, átkarolni egészben, együtt a csillagokkal, s a csillagokkal nézve lesz csak (egy másodpercre) valahogy emberi, emberi élmény.”¹⁰⁷ Meglátogatja a piramisokat és a szfinxet is, „az emberi cselekedeteknek legősibb dolgait”, ahol a vidék „a fény és a világ végtelen nagy találkozása”.¹⁰⁸

Egy ősi kultúra lenyűgöző hagyatéka találkozik itt és egyesül egy modern, a kezdetektől elszakadt, de azokhoz visszavágyódó kései kultúra művészenek lelkével; s az így létrejött élmény-lélek ötvözet minden bizonynyal beépült a költő elégiákat és szonetteket alkotó ihletének talapzatába.

Élményeit így összegzi Karl és Elisabeth von der Heydtnek: „De hiszen tudják, mennyire vágyakoztam Kelet

után: nos, vágyam most – így vagy úgy – teljesült; hatalmas tények lerakódott rétegei préselődtek a tegnap és a holnap közé, nincs rend, többé semmi rend, de most legalább megtaláltam a vízválasztót, és ezután nem is tehetek mást, mint hogy élményeim csúcsáról lecsorgok új lejtők felé.”¹⁰⁹

Ez a szakasz Rilke alkotás-lélektani önelemzésének tekinthető, a háttérhelyzetet, egy új költői-emberi korszak kezdetét önmagában felismeri és értékeli, az átélt élményekkel, megélt hatásokkal összefüggésbe hozza, Kelet teszi őt orfikus költővé, mitikus dalnokká, aki az emberi lélek elsüllyedt ősrétegeit nyitja föl majd kései verseiben. Ezt a folyamatot az ősi Egyiptommal való találkozása indítja el, ősi termékenyít meg itt ősvivé váló újat, örök emberi alaphelyzetet és annak költői kifejezését.

Az efelé egyébként már megindult, ezt kereső lélek éppen ezért vágyódott és érkezett meg erre a tájra, akárcsak tíz évvel korábban Oroszországba. Az egyiptomi időszak már jelen idejében élet-határrá válik, új istenélménnyel gyarapodott a költő, sorai itt már a kései költemények magasságaig emelkednek, s érzi, megtapasztalja önmagában a kihordandó költemény-csírák formálódó, ám alakot csak jóval később öltő jelenlétét.

A Kairói Múzeum szintén elemetáris hatást gyakorol rá; így számol be erről Karl von der Heydtnek: „belső látásom itt csalhatatlan, tiszta és csupa kontúr és dallam, és ez a belső szem – e dolgok látványa előtt – egyetemes igényűvé növekszik, olyan térséggé terebélyesül, amelybe minden egyes élmény beilleszkedik, tökéletesen ennek a térnek a közepébe, és van, van,

¹⁰⁷Rainer Maria Rilke, *Levelek II. 1911–1916*, ford. Báthori Csaba, Napkút Kiadó, 2014, Clara Rilkének, 599–600.

¹⁰⁸i. m., Phia Rilkének, 602.

¹⁰⁹i. m., Karl és Elisabeth von der Heydtnek, 605.

van!”¹¹⁰ Más szavakkal: az óegyiptomi világ Rilke világa belső terének, szubjektumának szerves és elevenen termékeny részévé vált, azt a ráismerés-felismerés-megismerés egyszerre működésbe lépő, elsőprő erejével magáévá sajátította.

Éles meglátásokat közöl az egyiptomi és az európai szobrászat alapsémáiról, az egyetemes szobrászat alapmotívumairól. Hazatérve Párizsba, Rodin izgatottan hallgatja beszámolóját e „tébolyító csodákról”, és érdekfeszítő eszmecserebe bocsátkoznak róluk.

Mindeközben méltatást ír a szerzőnek, a tőle egy nemzedékkel idősebb, s talán még nála is többet utazó, világgjáró impresszionista költőnek, Max Dauthendeynek *Geflügelte Erde* című könyvéről és *Messina im Mörser* című epikus költeményéről, melyek a nagy utazás során kedves olvasmányai voltak.

A költő azonban továbbra is meddő, a keleti élmények ellenére és már azokat megelőzően rátelepedett improduktivitásáról panaszkodik a Hercegnének: „ez a hosszan tartó aszály szellemileg lassan-lassan valódi éhínségbe taszít. Hogyan történhet meg ilyesmi? (...) a napok elcsorognak, s velük, ki tudja, mennyi élet.”¹¹¹

Ebben az alkotói vákuumban mélyed el Kassner új könyvében, mely a *Die Elemente der menschlichen Größe (Az emberi nagyság elemei)* címmel akkoriban jelent meg, és lényege „a zavarosan bonyolult dolgokkal szembeállított intim békesség”.¹¹² Kassnert személyesen is ismeri Bécsből, ahol már első ízben „hihetetlenül tisztán és közvetlenül megéreztem (...) lényének derűs sugárzását; csak-

ugyan világít, maga a fény, világosság a térben”¹¹³ – jellemzi őt és rá gyakorolt mély hatását később Saloméának.

Életeseményei továbbra is sokáguak, látja Nizsinszkijt az orosz balett párizsi fellépésén, Münchenben megnézi az Alte Pinakothek Greco-kiállítását, találkozik Hofmansthallal, jár Weimarban, Lipcsében s a Hercegnénél Lautschinban, s újra Trieszt mellett a duinói kastélyban. Ekkoriban döbben rá, hogy Duino a számára áhított hely, az alkotás újjászületéséhez szükséges kolostor; ekkor nevezi őt el Maria hercegné Dottor Seraficónak.

Így vall erről a rátalálásról Hedvig Fischernek, Samuel Fischer kiadóvezető feleségének: „esztendők csilapíthatatlan bolyongásai után – itt (legalábbis remélem) egy időre békességet (azaz: külső nyugalmat és legelevenebb belső ösztönzést) találtam (...) ebben a tengerre tornyozódó kastélyban, mely – mint az emberi lét előhegysége (...) a legtágasabb tengeri térségre néz, mondhatni közvetlenül az univerzumba.”¹¹⁴

E kastélymagányból ír episztolákat André Gide-nek, Ellen Keynek, Saloméának és a Hercegnének. Ilse Sadée-nek, Arthur Hospelt német író barátnéjának fejt ki költői lényé változását az ifjúkori fölfakadó „sikoly”-tól az érett nyelvhasználatig: „A fejlődés mindig abban áll, hogy az ember tömöríti, teljesíti, megszilárdítja a nyelvet (növeli súlyát), s ennek az erőfeszítésnek persze csak olyasvalaki számára van értelme, aki megbizonyosodott arról, hogy időközben a sikoly is gyarapodott benne, szakadatlanul, csillapíthatatlanul... úgyhogy később – számtalan atmoszferikus tapasztalat nyomása alatt – egyenle-

¹¹⁰i. m., Karl von der Heydtnak, 607.

¹¹¹i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 617.

¹¹²i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 625.

¹¹³i. m., Lou Andreas-Saloménak, 693.

¹¹⁴i. m., Hedvig Fischernek, 633.

tesen elosztott energiával távozik a csaknem áthatolhatatlan médiumnak minden pórusából.”¹¹⁵ Felgyülemelő energiák józan és arányos művé lényegítése – ez tehát a rilkei alkotás titkos mechanizmusa.

A médiummá válás azonban még késik; Saloména részletezi, gyónja meg a Capri szigetén megismert asszonyoktól kapott ihlet és energia által létrejött, de önnön teremtményeként fejére nőtt *Malte*-könyv életében játszott törésvonal-szerűségét, vízválasztó-szerepét. Doppelgängerének a mű végén való megöklésével ugyanis önmaga egy részét is kiölte a világból, s most úgy érzi, hogy „az összes víz a régi lejtőre csorgott, én meg lefele lálalok, az aszály felé, ahol semmi változás”.¹¹⁶ Egybeforr itt a *Malte*-regény és az egyiptomi élmény szerepe. Megírásakor még nem érezte ennyire tisztító hatásának könyvét, ezért nem tartott tőle távolságot; a rendkívüli mű épp ezért megégette önnön alkotóját is, a főhős keservei sivár ürességet hagytak szerzőjük lelkében. Mindezt fokozza az idős Rodinból való kiábrándulása és kínzó (de önmaga számára mégis szükséges) magányérzete.

Am „az egyedüllet valódi elixír, kiugrasztja a betegséget, (...) de aztán gyógyulás jön. Reggeltől estig életem bozótosában csúszok-mászok, és üvöltök, mint egy vadállat, és véresre tapsikolom a tenyerem –: nem hiszi, nem hiszi, micsoda hajmeresztő vadak hessenek föl a kezemből”¹¹⁷ – közli a Hercegnével vívódása gyötrelmeit.

Fölmerül benne a pszichoanalízis lehetősége is, de ezt mint fajsúlytalan és véglegesen tisztázó megoldást,

elutasítja. Sőt arra a gondolatra jut, hogy egy ilyen beavatkozás egész életművét és belső fejlődését felülírná, érvénytelenítené: „jámorságom tart vissza ettől a beavatkozástól, ettől a belső nagytakarítástól, melyet nem az élet végezne rajtam, – eddig teleírt egész élet-lapom kijavításától, melyen akkor annyi piros vonal éktelenkedne, mint egy iskolásfüzetben”¹¹⁸ – vallja meg Emil Freiherr von Gebattel pszichoanalitikusnak, aki Rilke feleségét is kezeli akkoriban. Élete belső fejlődésrendszere csak az övé, apránként csiszolt kristály, melybe kontár nem avatkozhat bele: „semmi sem nyugóz le annyira, mint létem fölfoghatatlan, hallatlan gyönyörűsége, mely kezdettől fogva csupa lehetetlen ösztönzés melegágya volt, és mégis mentőakciónál mentőakcióra haladt, fejlődött, örökké át meg át akár a legkeményebb kőzetrétegeken, úgyhogy – ha arra gondolok, hogy nem írhatok többé – már maga az is megbotránkozthatna, hogy nem jegyezhettem föl e különös módon gyakorolt élet emlékezetes, gyönyörű vonalrendszerét.”¹¹⁹

A művész igazi pszichoanalízise tehát az alkotás, a tényleges pszichoanalízis megszüntetné az alkotás teremtő forrását. Érthető tehát Rilke ódzkodása egy ilyen, lényge legbelsőbb rendszerébe avatkozó eljárástól.

Ekkoriban Dantét, Bossuet-t, Szent Ágostont, a spanyol Ribadaneire-t, Strindberget, Shakespeare-t és Balzacot olvas. Az elhúzódo szellemi bénulltság azonban komolyan aggasztja, csupán levélírásra képes, és úgy érzi, „mintha legmélyebb erőforrásaim szenvedtek volna kárt – s mintegy

¹¹⁵i. m., Ilse Sadée-nek, 647.

¹¹⁶i. m., Lou Andreas-Saloména, 649.

¹¹⁷i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 653.

¹¹⁸i. m., Emil Freiherr von Gebattelnek, 674.

¹¹⁹i. m., Emil Freiherr von Gebattelnek, 674–675.

bűnbe esvén – csupán *atmoszféra* venne körül, érted: levegő, és nem az *univerzum tere (=Weltraum)*¹²⁰ – magyarazza Lounak.

Mindemögött a testi és ideggyengeség, izomfájdalmak és vérszegénység is meghúzódik. Az állandó bóra, a sirokkó is megterheli szervezeted, a fejtörések kínozzák, de egyelőre mégis Duinó számára az egyetlen elviselhető hely. Az öreg, mord kastély rabként tartja fogva a saját lelke rabjává vált költőt. A testi szenvedés mirevalóságáról elmélkedik, melyet csak elviselhetetlen mértékében érezne alkotássá átválthatónak. Ez a probléma élete utolsó heteiben is – mint valóra vált határhelyzet – igen élesen és mélyen foglalkoztatja.

Ezalatt felszámoltatja párizsi lakását – ily módon legalább a *Malte*-könyv befejező jelenetének nyomasztóvá vált helyszínétől megszabadul. Azt, hogy mit jelent számára Párizs, a Rodin lényén át feldolgozott Párizs, Norbert Hellingrathnak, az ifjú arisztokrata Hölderlin-szakértőnek írt levelében taglalja; ennek az episztolának is két, más-más időszakban készült fordítása követi egymást a kötetben (706–710. o.).

Eközben a szellemi bénulat oldódik is valamelyest, és 1912 januárjában megszületik az elmélyült lét- és életfelfogást tükröző első *Duinói elégia*, melyről Marie von Thurn und Taxisnak számol be. Leveleiben is megjelennek az elégiák hasonmás-sorai: „lényegében nincsen alkalmunk látni egy angyalt anélkül, hogy el ne pusztulnánk egyszersmind látása közben”¹²¹ – írja a *Malte*-könyv hatása kapcsán Arthur Hospeltnek. „csak az állatokban nyugodt a lélek,

és csak az angyalok szívében van biztonságban.”¹²²

Ilse Sadée-val Goethe *Harzreise im Winter* című, Brahms által megzenésített verséről leveléről cserélnek eszmét, ennek kapcsán meséli el Rilke önnön kamaszkori, kurta-furcsa, egy hegyvidéki vihar kitörésekor Aussee-ben történt egyetlen találkozását a testes, mord zeneszerzővel, egy hegyi séta során szó szerint összeütközve: „méltatlankodása csak-csak valami elnéző morgolódássá szelődött, majd végül figyelmeztetéssel zárta: ni, amott már sötéten kerekedik a zivatar... és csakugyan, a hegyek felől már fenyegetően csüggedtek a felhők lábai.”¹²³ Ekkoriban ír Lounak egy érdekes jellemzést nagyanyjáról és édesanyjáról, feltárva benne ellentmondásos viszonyuk alapjait.

Elmélyed az addig alig ismert Goethe munkásságában, és egyre nagyobbra értékeli művészetét. Sokat olvas, alaposan tájékozódik a 14. századról, Velencéről, egy saját korával szöges ellentétben álló időszakról, ahol: „folyamatosan benső marad minden benső élet, és megleli benső végkifejletét voltaképp igény és igyekezet nélkül”.¹²⁴ A valós értékeket tartalmazó, a még megfogható, kezelhető pénz, az ön maga mámorával végtelenül elteltető kései középkor világa ez, amely a 16. századra megteremtette a belső világ tökéletes külső művészeti mását, melyet már nem lehetett tovább fokozni. Ezt a gondolatsort Saloméának és Sadée-nak írott eszme-futtatásaiban bonja ki Alcof rado és Tasso szerelmi felfogásának összevetése során.

¹²⁰i. m., Lou Andreas-Saloménak, 663.

¹²¹i. m., Arthur Hospeltnek, 704.

¹²²i. m., Lou Andreas-Saloménak, 720.

¹²³i. m., Ilse Sadée-nak, 700.

¹²⁴i. m., Lou Andreas-Saloménak, 721.

Édesanyjának írott több levelében szóba kerül egy Alexander Hohenlohe nevű herceg-püspök, aki a 19. század első felében nagyváradi püspök volt, és a közösen – de különböző helyszíneken – elmondott ima erejével sok ezer embert gyógyított meg (725. o.).

Sidonie Nádherný von Borutinnak Prágáról, a szláv lélekről tesz valómást, és a társnépek kibontakozását gátló Monarchiáról fejti ki elítélő nézeteit. S helyét voltaképpen Duinóban sem találja, hiszen az is osztrák hely, s egy napfogyatkozást megörökítő levelében édesanyjával közli élete látteleletét: „mint valami »bolygó zsidó« (= »*ewiger Jude*«) vetődöm-hányódom a világban, anélkül hogy otthont teremtenék és letelepednék.”¹²⁵

S ugyanekkor közli a világ látteleletét is: „Jól választani tudni: ez egyre ritkább erény, részint mert az embereknek ma már semmire sincs ideje, aztán meg a nagy áruházak megrontják az ember ítélő- és választókéességét. (...) A világ minden téren valótlanabbá válik, minden körülbelüli és lelkiismeret-hiányos”¹²⁶, azaz: „vandál korszakban élünk, a bankok millióikkal mindent felzabálnak, nemsokára nem lesz itt más, csak egy halom szálloda és bank, nem, azt hiszem, a korszak téved, és egy következő meg fogja bánni, amit ez elkövetett: jámborság és lelkiismeret és jó ízlés, mindennek löttek... autour de le déluge (= körülöttünk a vízözön)...”¹²⁷ A korszak (talán egyben *korszak*) még tart...

Édesanyja születésnapjára Isten, természet és az ember kapcsolatáról ódai hangvétellű, mély értelmű episztolát alkot. Érdemes megfigyelni, hogy az édesanyjától élőben tartóz-

kodó, vele ellentmondásos viszonyú Rilke hozzá írott leveleiben milyen bensőséges, kiegyensúlyozott hangot üt meg.

A nyarat – mint többször is – Velencében tölti, majd régi vágyát tette érelve ősszel Spanyolországba, Toledo-ba utazik, Greco városába, mielőtt még a festő kiállítása megkezdődne, hogy a várost még tömegektől érintetlen állapotában láthassa. A város mélyreható benyomást gyakorol rá, és több helyen hangsúlyozza, hogy úgy érzi, az élet már előkészítette őt erre a város-találkozásra, és ez az egymásra találás éppen a megérett időben jött létre.

Első impresszióit így foglalja szavakba a Hercegnéhez írott beszámolójában: „merő törvényszerűség ez a táj, most értem csak meg a legendát, hogy Isten, amikor a Teremtés negyedik napján fogta a Napot és elhelyezte, éppen Toledo városa fölé tűzte azt: annyira csillagzatszerű ez a roppant földi birtok, ez a jelenlét, annyira terebélyes és térben gyökerező – átkoszáltam már keresztül-kasul, *bevéstem* mindent, mintha másnapról fogva örökké tudnom kellene, a hidakat, mindkét hidat, ezt a folyót, s fölötte kiterítve a tájnak ezt a nyitott masszívumát, mely úgy ötlük szemembe, *mint valami, amin még dolgoznak*”.¹²⁸

Ezekben a létszférákat megszólító gondolatokban már a *Szonettek Orfeuszhoz* látásmódjának előképét sejthetjük. A kopár táj, a hegy és a tömör, mór-absztrakt építkezésű város egymásra hatása Rilkében a prófétálás és a látomás képzetét szüli, ez a hely próféták és látnokok földje lehetne. Ezt a képzetet Greco festészete testesíti meg számára, akit a látottak alapján most már még mélyebben

¹²⁵i. m., Phia Rilkének, 738.

¹²⁶i. m., Phia Rilkének, 737.

¹²⁷i. m., Phia Rilkének, 741.

¹²⁸i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 767.

értékel. Így jellemzi a várost Mathilde Vollmoellernek, a német festőnőnek: „valódi valóság ez, olyan elemi erővel vállunkra sújtva, hogy szívünkre kell vennünk a látványt mint megbízást, látomást és földöntúli parancsot”.¹²⁹

Íme, ismét egy táj, egy város, melyet Rilkének „teljesítenie” (= *leisten*) kell, – gyakran használja ezt a sajátos kifejezést új élményeinek befogadására, feldolgozására, önmagában való beteljesítésére, mialatt a külső élmény a belső lélektér szerves részévé válik, az ihlet és az önbeteljesítés alkotóelemévé szervül.

A leírást érdemes egyébként összevetni azzal a régebbi beszámolóval, melyet Rilke a feleségének írt *El Greco Toledo látképe* című festményéről. Élő benyomásainak rögzítése mintha a festmény egy lehetséges variánsának megelevenítése lenne, ugyanaz a tömött, elektromos vibrálás, különös színekben villogó, nyomasztó és terhes feszültség-telítettség. Meglátása szerint egyébként El Greco és a toledói táj szorosan összefügg, egymásból fakad. Még Leonardo művészetében is egy toledói utazás hatását sejti.

Lenyűgöző hatást gyakorol rá a katedrális is: „kétségkívül a legcsodálatosabb keresztény templom, amelyet valaha láttam, nincsen párja, olyan fenséges és lenyűgöző, egy csoda ott minden beeső sugár, olyan jelenésszerűen hat ebben a hatalmas, emberfeletti térben... leírhatatlan. Ez Spanyolország főtemploma, de csakugyan lehetne akár az egész világ első keresztény temploma is, Szent Péter ide vagy oda...”¹³⁰ – rögzíti ámulatát édesanyjának írott levelében.

Eközben Cervantes életrajzát olvassa spanyolul, Angela da Folignót,

Hoffmannt, és mindenekelőtt a neopitthagoreánus Antoine Fabre d’Olivet-t, aki a 18. század elején úttörőként mitikus őstörténettel foglalkozott, s aki Guénon, Schuré, Blavatsky és a teozófusok munkásságát alapozza meg, és Rilke számára Kassnerhez hasonló ujjmutatást ad.

A Hercegnének fejti ki a szerző rá gyakorolt hatását, a szerző biblia-értelmezését és ókori szentkönyvekből, hagyományokból leszűrt zenefelfogását foglalja össze több oldalon (780–783. o.), amelyből hosszabban érdeemes idézni: „lényében a legbámulatosabb energiák sűrűsödtek össze, (...) elmélyedt munkával hasonlítja össze az indiaiak, kínaiak, egyiptomiak ősi kozmogóniáit; ilyen utakon közelítve végül megérkezik a *Genezishez*”,¹³¹ továbbá „a némaság a zenében (...) a zene matematikai visszája, túlsó oldala, s például a kínai birodalomban igen fontos életrendező elem volt, s az egész császárság területén érvényes alaphang (megfelel a fá-nak) a legfőbb törvény kötelező erejével bírt, (...) s uralkodóházak hosszú során át életben is maradt. A zene mindenesetre az összes régi birodalomban valami névtelenül felelősségteljes és igen konzervatív dolog volt. (...) Hiszen egyedül a zene világában fordul elő az a hallatlan eset, hogy a törvény, mely egyébként mindig parancsoló erejű, itt megfoghatatlanná változik, nyitott, s végtelen mértékben igényli a mi jelenlétünket. A hangoknak ezen úr-ügye mögött közel lép hozzánk a világegyetem, az egyik oldalon mi állunk, a másikon pedig – semmi sem választja el tőlünk, csupán egy kis meghimbált levegő, a mi lehetünk –, a másikon pedig a csillagok hajlékony sugara reszket. (...) a zenében nemcsak a hallható hang a

¹²⁹i. m., Mathilde Vollmoellernek, 777.

¹³⁰i. m., Phia Rilkének, 771.

¹³¹i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 781.

fontos, (...) egyetlen művészeti ágazatban se a látszat döntsön, ne a »hatás« (ne az úgynevezett »szép«), hanem a legmélyebb és legbensőbb indíték, az elásott és betemetett lét.”¹³²

Érdemes ezeken a sorokon a mai zene – elsősorban a mindenhonnan harsogó, üvöltő, üresen szemetelő könnyűzene özönve ismeretében elgondolkodnunk: hogyan formálja az emberi tudatot ez a „zene”, hová jut ezzel ez a tudat, és mindez miként fakad az emberiség ősi lét- és Isten-tudatának elhomályosodásából, a rend és a mérték iránti érzékének elvesztéséből. S az ezen folyamat okain és lehetséges végkifejletein való elmélkedés is ad bőven gondolkodnivalót.

Ezután Rilke Sevillába és Rondába utazik, és egyre nagyobb hatással van rá a muzulmán vallás, a *Koránt* olvassa egyre nagyobb lelkesedéssel, a könyv mélyen megszólítja lelkét. Az iszlámot „gyümölcsszerűen kerek, zárt kereszténység”-nek¹³³ nevezi, egybehangzóan nyilatkozva Spengler meglátásával, miszerint az iszlám a kereszténység egyik korai reformációja.

Ronda városát is láttató erővel jeleníti meg Marie von Thurn und Taxisnak írott levelében: „leírhatatlan ez a táj, körös-körül egy tágas völgyesség, csupa sík folt, csupa kőszáli tölgy és olajfa, odaát szemközt meg éber nyugalommal magaslik föl a tiszta hegyvidék, hegy hegy hátán, egyetlen előkelő messzeség. Ami magát a várost illeti, az – tekintve a körülményeket – nem is lehet más: sajátos, lejt és emelkedik, s helyenként oly nyitottan tátong a szakadékba, hogy nincsen ablak, mely oda le merne nézni – évente kifehéredő kérgék mögött

kicsi paloták, mindegyik színpompás, kirívó kapuzattal, a balkon alatt kissé behorpadt sisakdíszes címer, de a vért hibátlan, kidolgozott és tökéletes, mint egy gránátalma. Szó se, szó se róla: ezen a helyen lehetne igazán spanyolosan élni és lakni.”¹³⁴

Másrészt pedig a költő lelkében kéne óriási hatást keltenie ennek a mágikus tájnak és természetközeli pásztori életmódnak, de úgy érzi, ez nem teljesedik ki benne, valamiről lemaradt, valami elszáradt már a lelkében, ami erre a hatásra vágyott, s amit ekkor már kissé heroikusan díszletszerűnek lát; hamarabb kellett volna ide eljutnia: „micsoda öröme indított volna ez még három évvel ezelőtt, tiszta örömmé változtatott volna – most meg mintha mérföldekre bitangolt volna el a szívem, (...) az én sorsom az, hogy – mintegy az emberi szféra oldalán – érzek el a beteljesülésgig, a Föld pereméig”¹³⁵ – szövi tovább gondolatmenetét a várva várt életfordulat irányába – minderről Saloména is beszámol (799–802. o.), majd később egy kutyával kapcsolatos élményéről beszél, az állat „tekintetében valóban minden benne volt, ami túlterjed az egyeden és kitér, nem is tudom, hová, a jövőbe vagy a felfoghatatlan világegyetembe”¹³⁶ – ezek a gondolatok már a *Nyolcadik Elégia* hasonló sorait előlegezik.

Lénye ekkoriban lép át az anyagi szférába, amit egy följegyzésében rögzít 1913 januárjában: „Nekem, akít hiánytalanul a dolgok szoktattak hozzá a földi létezéshez (= *das Hiesige*), nekem bizonyára (...) túl kell lépnem az embereken, és rögtön (tanulván) az angyalokhoz kell igyekezniem.”¹³⁷

¹³²i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 782–783.

¹³³i. m., Sidonie Nádherný von Borutinnak, 844.

¹³⁴i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 795.

¹³⁵i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 796.

¹³⁶i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 796.

¹³⁷i. m., Rilke följegyzése, 819.

Tanulságos és impressziókban gazdag spanyolországi útját Madrid és a Prado megtekintésével zárja, majd visszatér Párizsába, berendezkedik új szállásán. Spanyol úti élményeit és összbenyomását kiadóvezetője feleségének, Katharina Kippenbergnek írott tájértelmező, filozofikus episztolájában foglalja össze (839–841. o.).

Rodinnel, Verhaerennel, Romain Rolland-nal és Stephan Zweiggel találkozik, folytat eszmecserét, s elolvassa a *Jean Cristophot* is. Nyáron meglátogatja Saloméét, itt több jelentős verse is születik, melyeket a kötet német eredetiben és próza fordításban közöl, pl. a *Mária mennybemenetele*, *Az angyalhoz*, a *Mária haláláról* és a *Narcissus* címűeket (813–824. o.). Saloméhez Lipcséből írott későbbi levele is a tömény lényegűvé vált belső lélektéréről szóló filozofikus versprózává emelkedik: „Bárcsak szem előtt tarthatnám az idő minden külső oldala helyett (melyek megtévesztenek) a nyugalmas kristályok belvilágát, melyet nem rendít meg semmilyen véletlen; melyben csak a csillagok tiszta energiája zuhog befelé, egy bensőségesen igazított tevékenység ritmusával.”¹³⁸

Életről és halálról vallott centrális fölfogásáról nyilatkozik Sidonie Nádherný von Borutinnak: „Ne higgye, hogy bármi, ami tiszta valóságainkhoz tartozott, valaha is elveszhet vagy megsemmisülhet, (...) minden valódi kapcsolatunk, minden döntő tapasztalatunk az egész létezését fogja át, Sidie, életet és halált, *mindkét szférát életünkbe kell illeszteni, mindkettőben otthont kell teremtenünk.*”¹³⁹

Ezen az őszön vall Eva Cassierernek nejéhez fűződő egyre ellentmon-

dásosabb viszonyáról: „mintegy másfél évvel ezelőtt szóba hoztuk egymás közt a válás kérdését: annak idején e tárgyban teljes egyetértés volt közöttünk, (...) Ami Clarát illeti, megvallom, van egyfajta méltánytalanság abban, hogy élete, még ha csak egy vékony szálon is, az enyémhez kötődött: közös életünk a korábbi esztendőben végtelen bánatot és számtalan bánatalmat hozott a fejére, ugyanis miután egészen feloldódott az én életemben, meg kellett tapasztalnia, ahogy én ott onnan kiszorítom.”¹⁴⁰

Úgy érzi, felesége teljes önfeladásal az ő saját, bár más anyagból gyúrt utánzatává vált, átvette levélstílusát, hasonló lelki folyamatokon ment át. Épp ezért nem egészítik ki egymást, s Rilke nem tud neki segíteni. Sokkal egészségesebb lesz az elválás után Clarának mindent előlről kezdenie, újra felépítenie immár hiteles, önálló önmagát. A válásra végül mégsem kerül sor.

Eközben a költő széles irodalmi palettán tájékozódik, Goethét, Thomas Mannt, Werfelt, Brownt, Kleistet, Spinozát, Proustot, George-t, Maeterlincket, Michelangelót és az akkor Nobel-díjat kapott Tagorét olvassa nagy lelkesedéssel, továbbá Thurn und Taxis hercegnével pontosíttatja annak olasz *Duinói elégia*-fordításait. Karácsonyra édesanyjának óráat küld, a következő szavak kíséretében: „Horas nisi serenas (= Csak a derű óráit számolom), mint ahogyan az a régi szép napórákon áll: csak a derűs órákat, – értsd a »derű«-t itt a régi, még érintetlen jelentésében, mint valami könnyű megvilágosodást, ami a kiderült égbolton lebeg.”¹⁴¹

Ugyanezt a transzcendens derűt és a latin sort mi, magyar olvasók Sza-

¹³⁸i. m., Lou Andreas-Saloménak, 860.

¹³⁹i. m., Sidonie Nádherný von Borutinnak, 864.

¹⁴⁰i. m., Eva Cassierernek, 879.

¹⁴¹i. m., Phia Rilkének, 905.

bó Lőrinc *Mozart hallgatása közben* című költeményéből ismerhetjük... verssor-ösvények véletlen, különleges kereszteződése ez a világirodalom tágas hegyvidékén.

Az új, 1914-es év első levele Eva Cassierernek íródott, témája Tolsztoj, Dosztojevszkij és Kassner lényének mély érzékkel a lényegre tapintó összehasonlítása. Idézni szorosan összefüggő gondolatláncolata miatt csak egészben lenne érdemes (911–914. o). Rilke felfogásában Tolsztoj a „szent”, Dosztojevszkij az „igaz”, Kassner a „mindkettőt megértő” ember.

Szintén különleges a Magda von Hattingberg zongoraművésznőnek írott, az egyiptomi Szfinszszel töltött metafizikai élménnyé emelkedő éjszakáját megörökítő levél, amelyben az egyiptomi szobrok állítólagosan merev, valójában azonban egzisztenciálisan stabil jellegéről ír IV. Amenophis fáraó szobra kapcsán: „fedezze fel, kérem, ezen az arcon, hogy mit jelent: szembesülni, szemtől szemben állni a végtelen világgal, és egy ilyen szűkös felület korlátai közt, néhány arcvonás fokozott erejű rendje révén, egyensúlyt kialakítani az egész jelenségvilággal szemben.”¹⁴²

A hölgyhöz, akit *Benvenutának* is nevez, egyébként nagyon sok levelet ír ebben az időszakban (938–964. o.): vallomások lelki fejlődéséről, úti emlékek, fordítások, olvasmányélmények fogalmazódnak meg bennük.

A túlvilág iránt való érdeklődéséről tanúskodik az a levele, melyben Salomének számol be arról, hogyan idéztek szellemet Duinóban: „Több idegen nyelvű megnyilvánulás után – arab, görög –, láthatólag megint ugyanaz a lény jelent meg, mégpedig az újfenti betoppánásnak olyan hevességével,

hogy a médium végül nem is bírta, és három napig kartáji fájdalomkról panaszkodott.”¹⁴³

Bergsont is olvas nagy figyelemmel: „ez a szellem nyújt valamit, amire mindannyiunknak szüksége van, s amit voltaképp halaszthatatlanul meg kellene szívlelnünk”¹⁴⁴ – jelzi Marie von Thurn und Taxisnak. Ekkoriban foglalja versbe saját belső változását is, melyet Salomének küld el, *Fordulat* címmel. E költemény tanulmányozásával az alábbi következtetésekre juthatunk:

A világból az élet során a költő által leszűrt milliányi élmény lassanként egy belső alakká, egy lassan megformálódó-ülededő korallszirtté állt össze, s a várt költői fordulat abban állna, hogy ezentúl ne a látással-érzékeléssel megragadott külső élményt ábrázolja (tárgyvers), és abból jusson el metafizikus-egzisztenciális mondanivalóig, hanem ezt a belső alakot, lélek-imagót mondja ki, tárja az olvasó elé, mint egy tömörszerű, egyiptomi szobrot (ez valósul majd meg az *Elégiákban* és az *Orfeusz-sonettekben*): „Nézéssel, sokáig nézéssel vívta ki. / Csillagok térdre rogytak / az ostromló pillák gyűrűjében. / Vagy nézett térdepelve, / és alázatának illata / elcsigázott egy-egy istent / hogy rámosolygott álmaiban. / (...) később / (...) tanácsot ült a levegő / rettenetes tanácsot ült / tanácskozott és ítelt: / szeretetnek nem otthona ő. / (És megtagadta tőle a többi beavatást.) / Mert, tudd meg, nem határtalan a nézés. És a nézéssel elbirtokolt világ / szeretetben akar cseperedni. / Az arc munkája bevégeztetett, / most cselekedd meg a szív munkáját / elemésztett, foglyul ejtett képeiden; mert noha legyűr-

¹⁴²i. m., Magda von Hattingbergnek, 931.

¹⁴³i. m., Lou Andreas-Salomének, 999.

¹⁴⁴i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 1000.

ted uralommal, de már nem ismered őket. / Nézz a te belső leányodra, te benső ember, / ez ezer természetből / kiszűrt és kivívott, épphogy / imént kivívott, soha / még nem szeretett teremtmény figurára.”¹⁴⁵

A költő tehát pontosan látja, honnan hová kell eljutnia, a teljesen feltérképezett, szinte orvosian rideg precizitással ábrázolt világot szeretettel kell átjárnia, telítenie, hogy a megmerevedett forma ezáltal rugalmassá elevenedjen és új módon kimondhatóvá váljék. „A benső élettől nagyságig áldozat árán jut az ember” – helyezi Kassner gondolatát motóként a vers élére. Erre a feladatra kell alkalmassá válnia, az erre való átalakulás Rilke több mint egy évtizedig tartó költői krízise. E vers ugyanis csupán előrs, híradás egy olyan termékeny állapotról, ami egyelőre még késik, mind a test, mind a lélek még alkalmatlan rá.

Döbbenet tapasztalja, hogy lelke felszíne, mint egy hűlő ősbolygó, megmerevedett, beszáradt, csak itt-ott lobog rajta a láng, törhet ki vulkánként, évente alig egy-egy vers formájában. „Megújulás, változás, boldogulás – és átúdulna hozzám a lélek – tudom. De ki újulna meg, aki előbb nem szakította ízekre magát? És én mint a hímes tojással, úgy bánok magammal, egy életen át, nehogy bántódásom essék, csak azt ne.”¹⁴⁶

Várakozás, bábállapot ez tehát, melyből maga a költő fél kigubózni, életén változtatni, széttörni, majd új formában összerakódni, az új feladatra átlényegülni. Érdekes párhuzam, hogy a sámáni beavatások lényege is éppen ez, a sámán kétszer születik, a beavatás a második születése, ami-

kor a magasabb szellemek mintegy feldarabolják, és neki ki kell állnia a próbát, új emberré, beavatottá kell összeállnia.

Állapotát testi kimerültség, túlérzékenység súlyosbítja, lelki jelenségeit teste eltorzított, sőt groteszk formában ismétli meg; orvosi kezelést latolgat. Eközben Gundolfot és Hölderlint olvas, mindkét szerző mély hatást gyakorol lenyére.

Ebben az állapotban éri Rilket Lipcsében a világháború kitörésének híre, első reakcióját édesanyjának írott levelében fogalmazza meg: „az ijedtség itt is tetőfokára hág, a kiadóban minden akadozik, az üzleti tevékenység megszakadt, a börze bezárt, az aranyat kivonták a forgalomból, különkiadás különkiadást követ, és mindenki el van készülve a beavatkozásra, és (sajnos) hangulata szerint, tartok tőle, hajlandó is volna rá. Hogy nem voltak képesek ezt az ügyet dűlőre vinni a valóban érintett felek közt!... hiszen akkor hamar véget lehetett volna vetni neki!... Németország a barbárok országa, a németek verekedési kedve még mindig ott fortyog a vékony mázréteg alatt, szomorú látvány. Micsoda téboly az egész! (...) Isten óvjon a nagyobb háborútól, az megrázó lenne és elképesztő pusztítással járna, és nem látom, hová vezethet.”¹⁴⁷

Az események hatására Rilke úgy dönt, felszámolja párizsi lakását és egyelőre Münchenbe húzódik, minél gyorsabban, mielőtt még leállítják a vonatokat. A világegésszé fokozódó robbanás tébolya kezdettől fogva aggodalommal tölti el szívét, és jól látja történelmi vízvonalzó szerepét, saját szavával, *Világév*-jellegét: „szinte őskorivá változott minden korábbi léte-

¹⁴⁵i. m., Lou Andreas-Saloménak, 1002–1004.

¹⁴⁶i. m., Lou Andreas-Saloménak, 1008.

¹⁴⁷i. m., Phia Rilkének, 1015.

zés, szakadékok és ormok választják el minden emberi mértékű szellemiségtől¹⁴⁸ – állapítja meg döbrent tudomásulvétellel Anna Freifrau von Münchhausennek, Salomé barátnőjének címzett episztolájában.

Ebben a világkrízisben kétségessé, fenyegetetté válik a már amúgy is elidegenedett lélek, továbbá: „ki létezik ma, ki hallja meg életének és gondolkodásának és egzisztenciájának hangjait? – én vagyok-e még én? kérдем olykor magamtól, mi vagyunk-e még mi?”¹⁴⁹ – kérdi Magda von Hattingbergtól.

Rilke tehát egy lélek-szeizmográf pontosságával érzékelté, mi készült, és mi történt az emberiséggel azon a „nyár-éjszakán”, a kezdeti általános optimizmus és diadal-hit közepette is. Több jó barátja – Thankmar Freiherr von Münchhausen, Norbert Hellingrath, Hermann Keyserling, már belépett a hadseregbe, így a mozgósítás szele egy kissé őt is megcsapja, írónak vagy szanitécsegédnek jelentkezne, fontolgatja az Ausztriába való utazást; eközben már orvosi kezelés alatt áll Münchenben. Minderről a Hercegnének számol be. A hadba vonultak sorsa példa mindenki számára: „Ezekben a tébolyult és eszeveszett időkben tartson minket a szótlan vízszint fölött mindazok nemes szíve, akik odakint vannak; néha már én magam is fulladozom.”¹⁵⁰

Levegőt a hősök helytállásán túl a *Hyperion*ból merít: „mely bámulatosan időszerűen tárulkozik fel most, s mégis a maga módján segít, hiszen eleve mindenek fölött áll s magasabb körben játszódik, háborún túli világ-

ban s a szerelem egeiben”¹⁵¹ – írja Sidonie Nádherný von Borutinnak.

Ám hiába íródtak e művek, az emberiséget nem váltották meg, mint annyi más bölcséleti útmutatás vagy remekmű sem, döbben rá egy ismeretlen címzésű levelében: „lehetséges az, hogy mindez *itt van*, végtelenül szóba öntve, örök érzelmi emlékezetként – és hát hogyan él az emberiség? nincsen szüksége ilyesmire, és ugyanolyan marad, semmi változás, büszkén és kitartóan ugyanolyan, – amikor pedig a költemények mindegyike hatalmasabb, mint pusztán sorsfelmutatás, és hatékonyabb volna, ha úgy viszonyulnánk hozzá, ahogy a legcsekélyebb sorsszerűséghez viszonyulunk.”¹⁵²

A tömeg mégis a zűrzavart választja, az elidegenedett világban csak az arra képes egén válthatja meg önmagát – ebben segíthetnek a bölcséletek, költemények. Ekkor alkot ő maga is egy *Öt kórus* című, az *Elégiákra* emlékeztető, háború ihlette költeményt, melyet Saloménak küld el. Az ókori hadisten felkeredett és lángba borította a langyos állóvízű békére ráunt emberiséget, újra naggyá, újra sorssá kell növekedni az új kihívás közepette: „Emberien emberzivarba horgad föl a mező. És / eltörpül, lemarad a nyár a tág tér játécai közt. (...) Végre egy isten. Minthogy a békét nem fogta föl / gyakorta az ember; üstökön ragadja most a hadúr, / tűzcsóvát hajigál: s a hazától ittasodott szív / fölött megdörren ahol ő lakik, megdöndül a vörös égbolt.”¹⁵³

A vers egyes képeiből, soraiból – mintegy a kor általánosan rokon levegőjének következtében – a magyar

¹⁴⁸i. m., Anna Freifrau von Münchhausennek, 1017.

¹⁴⁹i. m., Magda von Hattingbergnek, 1023.

¹⁵⁰i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 1017.

¹⁵¹i. m., Sidonie Nádherný von Borutinnak, 1019.

¹⁵²i. m., Egy ismeretlennek, 1025.

¹⁵³i. m., Lou Andreas-Saloménak, 1028.

olvasó Ady *Emlékezés egy nyár-éjszakára* (isteni harag, titkos sors) és Babits *Fortissimo* című költeményére (hősi halottak, asszonyi zokogás, Isten, fájdalom) asszociál. Ám Rilke szerint mindez már magasabb sorssá, teljesítendő létfeladattá emelkedik, s magát az embert is gyarapítja, fel-emeli, szilárdítja és lényegibbé teszi. A háború borzalmainak hatására később mégis túllép ezen a szemléleten, amelyről aztán több levelében is beszámol, ezáltal közeledik az említett magyar költők álláspontjához.

A német írónőnek és művészetbarátnak, Helena von Nostitznak fogalmazott levelében a világháborút már egy magasabb, szinte úrbeli szempontból látja: „Ki tudná megmondani, *mi történi* ma voltaképp velünk, s *milyen* embereknek bizonyulnak majd utóbb ennek az évnek a túlélői. Én elmondhatatlan fájdalmat érzek, és heteken át megértettem és megértettem és irigyeltem *azokat*, akik korábban haltak meg, hogy nem kellett látniuk *ezt* innen, *ezt* az apokalipszist; mert van olyan, van olyan pont a térben, ahonnan nézve még a szörnyűség is *természetesnek* tűnik, az univerzum ritmikus megrendülésének, amely létében ott is szilárd és rendíthetetlen, ahol mi elpusztulunk. És persze elpusztulunk, belepusztulunk, bele a Létezésbe, a Lét centrumába, – vegye észre itt valaki, vegye szemügyre a pusztulás teljességét, s akkor egyszerre megtapasztal valamit a halálról, talán ez ennek a borzalmas háborúnak az értelme, talán egy láthatatlan néző színe előtt zajlik ez a kísérlet – ha elgondolható, hogy vannak tévedhetetlen szemek, átható, valóban tapasztaló szemek, a kutató szemei, aki úgy vizsgálja mindezt, mint a legkeményebb kőzetet, és az élet újabb keménységi fokát állapítja

meg a fortyogó halálnak ebben a látványában.”¹⁵⁴

Hasonló gondolatokat fogalmaz meg képiabb ábrázolással e leveléhez csatolt *Jelenés áll előttünk* kezdetű prózaverse. A történelem roppant jelenése nem kerülhető meg, nem tartóztatható föl, barbár hadisten őrjöng az emberek közt, Krisztus szavára nem hallgatnak, s – írja édesanyjának 1914 karácsonyán, így kezdve: „Volt valami békesség a téli levegőben, mindig is volt ezen az estén; bárcsak köszöntene ránk idén is ez az elmondhatatlan áldás, és győzné meg, vezérelné helyes útra, térítené észre a megbolydult, zabolátlan embereket, akik a halált vették a kezükbe és kárhozatba sodorják egymást. A szellem hívó szavának nincs fogatja többé; tehetetlen az egyház; még maga Krisztus sem tudja jobb belátásra bírni e népeket, (...) olyan törvény uralkodik a világon, amely átfogja azt is, ami most történik, hagyja megtörténni, hiszen az egész emberi történelem nem más, mint sorára hagyott roppant folyamat; (...) vegye észre az ember, hogy – bármennyire messzire merészkedjen is – nem Isten határaihoz ér közelebb, hanem csupán tulajdon végzetéhez”¹⁵⁵ Az új év azonban nem hoz megkönnyebbülést, a háború szorongásos atmoszférájában folytatódik, a költőt elhúzódo alkotói válsága kínozza, továbbra is meddő, s ür-kitöltésként George Trakl verseit olvassa, aki „olyan megközelíthetetlen, mint egy tükörfelület”¹⁵⁶ – állapítja meg róla Ludwig von Ficker folyóirat-szerkesztőnek.

Többször felemlíti Norbert Hellingrathot is, aki Hölderlin verseit rendkívül hiteles átéléssel adja elő: „Norbert

¹⁵⁴i. m., Helena von Nostitznak, 1041–1042.

¹⁵⁵i. m., Phia Rilkének, 1047–1048.

¹⁵⁶i. m., Ludwig von Fickernek, 1061.

nagyszerűen formált és érzelmileg megalapozott beszédét leírhatatlanul megragadónak és jelentékenynek találtam; ő – miközben magában egy hallatlan érvényű világot oly rendületlenül és tiszta látomással hétköznapi arcképcsarnokunkba illeszt – önmagát is a legnagyobb mértékű létezés keretébe állítja, abba a szellemi térbe, ahol csak nagyszerű, csak kétségbevonhatatlan tapasztalatot szerezhet az ember. Hol van manapság még egy ilyen ifjú, aki ennyi nyugalmat adna az embernek? (...) az óra – amelyben szavai elhangzottak – önmagától társult azokhoz, amelyeket életemben eddig maradéktalanul megmentett biztosságú, tartósan emelkedett szellemű emberek társaságában tölthettem el.”¹⁵⁷

A Hölderlin-szakértő ifjú átélt előadása által a költő: „egészen közénk hajol, egészen közénk illeszkedik, bensőnkbe vájja szellemi gyökereit – s mindezt fölfoghatatlan örökkévalóságának távlataiból”¹⁵⁸ – meséli el benyomásait Caroline Cantacuzène Deym hercegnének, Norbert Hellingrath nagyanjának. Előadó és költő ritka találkozása lehetett az az este, a költészet orfikus megtestesülése, olyan este, ahonnan emelkedetten és megrendülve távozik az ember.

Ugyanilyen mély hatással van rá a mítosz kutató kozmikus-gnosztikus filozófus, Alfred Schuler előadása is az ókori Rómáról, melyet 1915 márciusában hallott, aki „olyan világmagyarázatra vállalkozott, amely a holtakat tekinti a voltaképpen létezőknek, a holtak birodalmát egyetlen roppant Létnek ítéli”¹⁵⁹ – jellemzi a

tudós felfogását Marie von Thurn und Taxisnak. Ehhez kapcsolódó fontos kijelentését fontos idézni Marianne Mitfordhoz címzett leveléből: „a Lét látszata (= *der Schein des Daseins*) számunkra elérhetőbb, mint valamilyen látszat elmondhatatlan létezése (*das unsägliche Dasein irgend eines Scheines*)”,¹⁶⁰ azaz a jelenségvilágban a látszatok kápráztatják el az embert, és kevesen képesek mögéjük látni „a holtak ligetébe”, ahol a valóság lényege táru föl.

Ezt a lényeglátást, mitikus világ-szemléletet tartja a Stefan George-kör összetartó erejének is: „*semmit* nem szabad átélnünk, ami nem benső mítoszunkból nyeri értelmét és magyarázatát: bensőleg mitikusnak lenni, a naponta megtapasztalt dolgokat valódi isteni származásuk értelmében fölfogni és elsajátítani, talán éppen ez a St(efan) G(eorge)-kör különös titka”¹⁶¹ – ébred rá a Hercegnéhez írott levelében. A Stefan George-körrel egyébként az imént említett Schuler és Kassner is kapcsolatot tartott fenn.

Eközben Selma Lagerlöf *Portugál király* című legendaszerű, ősi hangulatú művét olvassa, továbbá Keyserling könyveit, Büchnert, Regina Ulmann és Carossát. Ugyanakkor egyre jobban menekül a világtól, az emberektől, energiataralékai kimerültek: „Nincs még egy halandó a földön, akit ennyire fenyegetnének az emberek, én ugyanis szinte senkit nem tudok félvállról venni, mindenkinek komoly és kimerítő figyelmet szentelek, és a számára lehetséges egyetlen kapcsolat-formát keresem, – és így aztán minden ismerősöm rögtön elszívja tőlem azt a kevéske energiát, amely szívem csöndjében mintegy felgyülemlett, és elszegényít

¹⁵⁷i. m., Caroline Cantacuzène Deym hercegnének, 1067.

¹⁵⁸i. m., Caroline Cantacuzène Deym hercegnének, 1067.

¹⁵⁹i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 1075.

¹⁶⁰i. m., Marianne Mitfordnak, 1077.

¹⁶¹i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 1081.

és kifoszt, mielőtt még ráébredne, hogy nem ad, hanem elvesz”¹⁶² – panaszoja föl Marianne Mitfordnak.

Mindez megmagyarázza Rilke furcsa családi életét, tudatosan vállalt vándor-magányát, és ugyanakkor levelezése óriási terjedelmét mint az emberekkel való kapcsolattartás energiavesztés nélküli formáját. A költő nagyon sokat töpreng a totális háború mivoltán is, az egész emberiség energiáját elszívó mechanizmuson. Ezt kiküszöbölendő, a történelmen, a történelmi időn kívül kellene hát maradni, mintegy fölé emelkedve, de ez a szoros érintettség miatt szinte lehetetlen, az embert magával rántja a kor gravitációja.

Kétséges az is, mi marad a világból, emberségből, emberből az ítélet levonulása után. Azonban Rilke nem csupán eszkatologikus szempontból értékeli a világháborút, tisztában van annak emberi-anyagi érdekek által gerjesztett jellegével is: „de hiszen nem is a téboly a háború legnagyobb átka, hanem az, hogy a zűrzavarból egy elüzetiesedett, nagyon is emberi világban hasznat húznak és kizsákmányolják, hogy az isten, ha már egy isten sújtotta közénk ezt a katasztrófát, nem tudja szándékát visszavonni, mert az emberek kapzsi módon, birtvágyóan, lelkiismeretük egész súlyával rajta csüggenek. Embervadászat ez, mint ahogy az utóbbi évtizedekben is embervadászat volt már minden, gyalázatos tülekedés, profithajhászás, kivéve egy-egy fájdalmas hangot és képet, kivéve néhány figyelmeztető és intó szót, néhány buzgó figurát, aki saját szívének parancsát követte és az ár ellen úszott”¹⁶³ – állapítja meg Helene von Nostitznak címzett levelében.

Itt Rilke, mint kiderül, Rodinre, Cézanne-ra és Tolsztojra gondol mint az apokaliptikus jóserejű hírnökeire, „de hát eltávoztak ők, eltávoztak az aggastyánok, akiknek hatalmuk lett volna most zokogni a népek színe előtt”.¹⁶⁴ A Hercegnének ilyen szavakkal festi meg ezt, saját alkotói válságával kötve össze a világháborút: „csak saját, furcsán összeomlott sorsomra gondoltam, és nem sejtettem, hogy a világ nagyobb katasztrófára készül. (...) Csak most értem meg: pontosan így járt a világban több az a pár óriás aggastyán, Tolsztoj és Cézanne, és intett és óvott és fenyegetett és veszélyekről beszélt, mint profétái egy olyan öszövétségnek, amelyet éppen a közeljövőben készül elárulni az emberség, – és ezt az árulást ők már nem óhajtották megérni. Bármilyen jöjjön is, az a legszörnyűbb, hogy az élet bizonyos ártatlanságát, amelyben mi mégiscsak felnövekedtünk, egyikünk sem fogja megtapasztalni soha többé.”¹⁶⁵

Íme, a világtörténelmi cezúra pontos látlelete, a költő és az egész kor érzi, új világ kezdődik. Sívárabb, kiürültebb, bűnösebb. Az általa említett ártatlanságból mi már nem részesülhettünk, legfeljebb egy-egy megmaradt foszlányával találkozhatunk. S a régi kor, a *fin de siècle*, maga is hanyatlás volt már, de értékesnek tűnik fel a világpusztulás visszapillantó tükrében. Az olvasóban felmerül a kérdés: vajon a világ ártatlansága, tisztasága az időben visszafelé haladva milyen mértékben nő? Milyen lehetett a barokk, a középkor, az ókor vagy az őskor világérzete? A rosszabb higiéniai, élelmezési viszonyok közepette is lelkileg tisztább, emelkedettebb? Ha Rilke meggondolását kivetítjük,

¹⁶²i. m., Marianne Mitfordnak, 1091.

¹⁶³i. m., Helene von Nostitznak, 1103.

¹⁶⁴i. m., Helene von Nostitznak, 1104.

¹⁶⁵i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 1111.

erre a következtetésre jutunk. Az is elképzelhető, hogy e korszakjellegek ciklikusan változnak, és ezek során az ártatlanság intenzitása egyre csökken.

A zűrzavar fenntartásában Rilke nagy szerepet tulajdonít a sajtónak: „az egész háború alatt eleven és sül-
dő tényeket pottyantottak a világba hazug és hebehurgya újságírók, az a benyomása az embernek, hogy mi-
óta ez a szégyentelenül uszító hangú sajtó létezik, nem fejeződhet be – ha egyszer elkezdődött – egyetlen hábo-
rú sem, mert a szélhámos újságírók állandóan eleve megakadályozzák a helyzet jobbra fordulását”¹⁶⁶ – fejtí ki Gerhart Hauptmann menyének, a festő-
nő Erica Yvette Hauptmann-von Scheelnek.

Mindeközben persze más témák is foglalkoztatják a saját válságába és a háború rettenetébe merevedett költőt: Marianne von Goldschmidt-Rothschild-
nak (= Marianne Mitford) írott levelé-
ben a rá és költészetére erős hatást gyakorló Picasso *Harlekin halála* cí-
mű festményét elemzi igen érdekesen (1108–1110. o.). Erica Yvette Haupt-
mann-von Scheelnek címzett episztó-
lájában pedig Párizs rá gyakorolt hatá-
sát, lelki terében megjelenő városhan-
gulatát örökíti meg (1112–1114. o.).

Épp ekkoriban árverezik el Párizs-
ban hagyott ingóságait, ami szintén
érzékenyen érinti, bár a totális meg-
semmisülés világkorszakában érzi
ennek jelentéktelenségét, és éppen
ezért igyekszik magát túltenni rajta.
Ám ezáltal, személyes tárgyaitól meg-
fosztva, még gyökértelenebbé válik,
úrbe vetett egzisztenciává. Így vall
erről Ilse Erdmann-nak, egy berlini
filozófiaprofesszor leányának: „a le-
hetetlenség légüres terében lógo-
k és

kapaszkodom, (...) Hogy e belső ka-
tasztrófa centruma körül most még a
világ katasztrófájának hullámai is ősz-
szecsaptak, ez hihetetlen sötétséggel
veszi körül megfáradt szívemet.”¹⁶⁷

Örökös gyökértelenségét a Her-
cegnének is megfogalmazza: „Az én
kakukk-léteemben az a legvégtete-
sebb, hogy – alig melegszen meg,
alig szokom meg az új környezetet
– mindig máris lejár számomra a
világ, és ott állok *vis à vis du rien*
(= szemközt a semmivel)”¹⁶⁸

S mindeközben a háború halál-
fenyegetése minden pillanatban jelen
van, s az erről alkotott, pl. az Őt kó-
rusban megfogalmazott kezdeti ké-
pe jelentősen módosul: „csak 1914
augusztusának első három-négy nap-
ján véltem úgy, hogy itt egy szörnyű
Istenség száll ki közénk, de rögtön
utána már csak a szörnyet láttam,
ezer feje volt, ezer mancsa volt, min-
dent bezabált és bendőjébe lapátolt,
– három hónap múlva aztán láttam a
lidércet – most meg... milyen régóta
csak az van, csak az van: gonosz ki-
párolgás az emberi mocsarakból, gő-
zölög és gomolyog a bűz és arcunkba
csap, és egyre és egyre csak szívja,
szívja be a megbódult emberiség,
és újból kipárologja még mérge-
sebb gázok formájában! És így tovább.
De meddig még, meddig?”¹⁶⁹ – panaszol-
ja fel Marianne Mitfordnak.

A lidércnyomás konkrét formá-
ban is betör a költő életébe: osztrák
behívót kap, decemberben be kell
vonulnia Bécsben. Ettől függetlenül
édesanyjának írott ekkori karácsonyi
levele metafizikai meghittséget tükrö-
z (1152–1153. o.). A rettegett ka-
tonaság azonban még mélyebb lelki

¹⁶⁷l. m., Ilse Erdmann-nak, 1130–1131.

¹⁶⁸l. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 1133.

¹⁶⁹l. m., Marianne Mitfordnak, 1141.

¹⁶⁶l. m., Erica Yvette Hauptmann-von Scheel-
nek, 1117.

dermedtségbe veti, felelevenednek a még véglegesen fel sem dolgozott nyomasztó katonaiskolai élményei.

Háromhetes laktanyai tartózkodásáról, kiképzéséről Siegfried Trebitsch számol be. A géniusz számára idegen és megalázó helyzetből (az őrmester Micinek szólítja) Höhn tábornok és Thurn und Taxis hercegné beavatkozása menti meg, és áthelyezik a Hadiarchívumba, ahol többekkel hadikölteményeket kell (kellene) írnia. Azonban „inter arma silent musae”.

Eközben André Gide naplójából értesülünk arról, mi történt a költő párizsi ingóságainak elárverezésekor. Bútorait, könyveit a francia író már nem tudta megmenteni, zugárusok martalékaik lettek, sikerült azonban megmentenie két ládányi „értéktelennek” minősített levelezését. Inter arma...

Így indul Rilke számára az 1916-os év, hatóságról hatóságra jár a szolgálat alól való felmentése érdekében, végigjárja a Monarchia legendás, bonyodalmas (ám a maiakhoz képest kedélyes) bürokratikus útvesztőit. Végül eléri célját, leszerelik, és visszatérhet Münchenbe. Érzéseit a fenyegető világban mi sem fejezheti ki jobban, mint Ilse Erdmann-nak írott sorai: „Széles karolással elfogadni a bizonytalanságot –: ha ez végtelen, akkor a biztonság is végtelenné változik...”¹⁷⁰ A létbe vetettség transzcendens feloldásának alapmondata is lehetne ez.

Ekkortájt Däubler verseit olvassa. Episztoláinak második kötete édesanyjához írt meghitt gondolatiságú karcsonyi levelével zárul: „drága Mama: miközben ismét abban részesedünk, hogy elfogadjuk a szent ünnepet egy ilyen súlyosan végzetesen terhelt világban, ki kell állnunk a próbát, hogy képesek vagyunk-e önmagunkon túl

ünnepelni. Hiszen *nem önmagunkat* ünnepeljük ebben az üdvösen született gyermekben, hanem a magasabb Szellem energiáit. (...) Legyen Tiéd, drága Mama, az idei közös emlékezés és imádság, ez egyesítsen minket közös örömben.”¹⁷¹

A Rilke-levélfolyam harmadik kötete egy Saloméának címzett újévi köszöntő után gyász hírral indul. A Hölderlin-felolvasással és kutatómunkájával rá nagy hatást tevő Norbert von Hellingrath harctéri eleste mély megrendüléssel tölti el, családtagjainak részvétnyilvánító leveleket küld. (1191–1194. o.).

Münchent azonban (továbbra is) rabságnak érzi, igyekszik kimozdítani még a háborús helyzetben is, így jut el Hertha Koenig írónő vendégeként Westfáliába 1917 nyarán, néhány hónapot a hölgy udvarházában, Gut Böckel bei Bierenben tölt, Bieren közelében. Láttató erővel jeleníti meg ezt a különös tájat: „mintha bakugrásokból mesterkedték volna, buckák és teknők követik egymást gyors egymásutánban, itt meg ott a sziklákból nagy darabokban kivájt erdei vízmerítő-helyek, – soha életemben nem láttam még ilyen önfejűen értetlennek a Természetet; számítsa hozzá mindehhez, hogy ezek a régi westfáliai vízi várak, ingoványos árkaik gyűrűjében, épp a legmélyebb, legteknőszerűbb helyeket keresték ki maguknak ebben a bolondos tájban, bizonyos fokig tehát a rendetlenség mélyén fekszenek. (...) vastagon esik, minden egy sár, minden kedvetlen, és, Isten tudja, valamilyen kimerült módon az ősz leheletét árasztja”¹⁷² – számol be be-

¹⁷⁰i. m., Ilse Erdmann-nak, 1177.

¹⁷¹i. m., Phia Rilkének, 1182–1183.

¹⁷²Rainer Maria Rilke, *Levelek III. 1917–1922*, ford. Báthori Csaba, Napkút Kiadó, 2014, Sophie Liebknechtnek, 1210–1211.

nyomásairól Sophie Liebknechtnek, Karl Liebknecht feleségének.

Eközben a festészet új irányzatairól elmélkedik, bizonyítja ezt Elisabeth Taubmann festőnőhöz címzett levele, melyben a kubizmusról és a futurizmusról formál lényeglátó véleményt (1217–1219. o.).

Az ifjú Alexander Fürst von Dietrichstein-Mensdorf grófnak pedig érdekes könyvajánlót készít, lépcsőzetesen, a konkrétabb, émezhetőbb olvasmányoktól – Lagerlöf *Gösta Berlingjével* kezdve – az elvontabbak, általánosabbak felé haladva – Goethe *Wilhelm Meisterével* a csúcson (1206–1209. o.).

Ő maga Georg Kaiser új drámáit olvassa, melyeknek újszerű párbeszéd-stílusát drámatörténeti jelentőségűnek értékeli. Versek nem nagyon alkot, inkább régebbieket másol, küld el ismerőseinek, kiadóknak, pl. az *Éjszaka idegenben*, az *Özvegy*, a *Panaszvers* és a *Mózes halála* címűeket, ez utóbbit több levelében elemzi is.

Katharina Kippenbergnek és a westfáliai hercegnőnek, Dorothea Freifrau von Ledeburnak a háborúról vallott felfogását (1234–1235., illetve 1244–1245. o.), Eva Cassierernek pedig a hölgy halva született gyermeke fölötti gyászát enyhítendő, halál-filozófiáját fejti ki (1238–1239. o.). E gondolatokhoz kapcsolódik a Nagy Műben való megsemmisülés gondolata is: „Ó, bárcsak be tudnám fejezni ezeket – mondta –, utána akár meg is halhatnék”¹⁷³ – jegyzi fel szavait Kessler gróf a félbeszakadt *Elégiákról* (1253. o.).

Novemberben értesül a már idős Rodin haláláról, érzéseiről feleségének számol be: „meghibbant és meghök-kent, hogy egy ennyire mélyen érintő eseménynek milyen eloldhatatlan s

a kor zűrzavarától elszigetelhetetlen módon kell végbemennie, hogy a háború természetellenes és borzalmas fala mögött ezek a hallatlanul tisztának megismert alakok egyszerűen elsüllyednek az ember szeme elől, valahová, Verhaeren, Rodin, – roppant tudású barátok, és haláluk pontatlaná és arctalanná válik...”¹⁷⁴

1918 elején Tolsztoj naplóiba merül, és ekkoriban olvassa Salomé *Három levél* című esszéjét, mely az emberi életkorokról és a növényi, állati, emberi létezés összevetését taglalja, ebből a kötet részletet is közöl, éppen azt, amelynek lényege majd az *I/6. Orpheusz-szonettben* köszön később vissza.

Mindeközben továbbra is egyre erősebb, sürgetőbb a magány iránti vágya, szeretne „egy csöndes kis szobát valahol vidéken, ahol nem kellene látnom senkit és nem kellene szóba állnom senkivel; néhány olyan feltétel, mely eddig is gyakorta kedvezett munkámnak és gondolkodásomnak. Félek, lebetegszem, ha nem válthatom mihamarabb magányra létezésem, s nem hallhatom a természet és az évszak üzenetét”¹⁷⁵ – panaszolja Bernhard von der Marwitznak, a háború vége után néhány nappal elhunyt költőnek. A végső megtisztulásra, belső elcsendesedésre áhító modern remete alakja rajzolódik ki előttünk.

A háború befejeződése némi levegőhöz juttatja Rilket, megkönnyebbülése azonban csak fél felszabadulás a komor, összeomlott világban és saját lelkének töredékes romjain, s rezignáltan érzékeli azt is, hogy nem következett be egy egyetemes katarzisz, újrakezdés, csupán átmeneti szélcsend. Édesanyjának írott karácsonyi

¹⁷⁴i. m., Clara Rilkének, 1253.

¹⁷⁵i. m., Bernhard von der Marwitznak, 1281.

¹⁷³i. m., Kessler gróf jegyzete, 1253.

levelében így fogalmazza meg ezt: „a már-nem-háború is csupa fejetlenség és maszat, hiszen egy ilyen gyűlöletes és gonosz esemény ellentéte maga sem lehet más, mint kétértelműség és tisztátalanság. (...) úgy reméltük: a háború után valamilyen közvetlen és kétségbevonhatatlan megkönnyebülés következik majd. Pedig most bizonyára keserves évek következnek, a népek próbája folytatódik.”¹⁷⁶

A Vilmos császár lemondása után kitörő müncheni forradalomról is leszűjtő véleménnyel van: „itt – egy nagy forradalom ürügyén – csak a régi elvtelenség működik tovább, s a vörös zászló alatt nagy garral kelleti magát. (...) azon igyekeztünk, hogy leszűreteljük a békét – mely kipottyant mindegyikünk kezéből s ezer darabra törött –, és soha nem láttuk őt egészben; pedig éppen *arra* lett volna szükségünk: hogy elképzeljük nagyságát, véltlen nagyságát a háború eszeveszett szörnyűségei után”¹⁷⁷ – fakad föl panasza Anni Mewes színésznőnek.

Szellemi bénultsága 1919-ben lassan mégiscsak oldódni kezd, úgy érzi, egy évtizedes nyomasztó álomból ébred. Karl von der Heydttel Mallarmé *Legyező* című versét fordítják le és beszélnek meg a különböző értelmezéseket, verstechnikai megoldásokat (1368–1369. o.). Alfred Wolfenstein neki küldött verseit elemzi (1285–1286. o.), Adelheid von der Marwitznak pedig felidézi Romain Rolland-nál tett régebbi látogatását, amikor az író egy ógörög dallamot játszott neki – feltehetően Szeikiliosz sírversét: „s még mielőtt tudtam volna, *mit* közvetít a muzsika, azt ecseteltem neki: ez a dallam bennem két egymást finoman egyensúlyozó mérlegnyelv mozgásának ér-

zetét kelti, és szinte megrémültem a boldogságtól, amikor Romain bevallotta, igen, egy epítáfiumról van szó.”¹⁷⁸ Ezenkívül ugyanitt saját, *A halál* című költeményét értelmezi, beszámol metafizikai ihletettségu keletkezéséről: „azt a pillanatot idézem meg, amint (ott álltam éjszaka a csodálatos toledói hídon) feszes, lassú ívben egy csillag, mely a világúron hullik át, egyszerre (hogy mondjam?) áthullik az én benső tereimen is: mert megszűnt bennem akkor a test elvászoló körvonala.”¹⁷⁹

Ekkoriban tanulmányozza át Spenglertől *A Nyugat alkonyát* is. A háború után újra lehetőségessé válik az utazás, s Rilke ezen életszükségletének áldozva nem habozik soká. 1919 nyarán meghívásra, felolvasásra Svájcba utazik, amire ugyan – a többszöri unszolás ellenére – nehezen szánja el magát, mégis megragadja, mint Németországból való megszabadulásra kínálkozó alkalmat.

A sogliói Salis-kastély ódon, tetzését nagyon megnyerő könyvtárszobájában lakik hosszabban, a svájci táj azonban először ambivalens hatást tesz rá – az Atlaszhoz vagy a Pireneusokhoz képest kevésbé lenyűgözőnek érzi a svájci hegyeket: „valahogy mindig sok rajtuk és bennük valami – elszoktatták őket az egyszerű pillanatoktól. (...) szalonzatszertű természet ez, csupa véglet természet, csupa túlzás, csupa megkettőzés, csupa hangsúlyoktól roskadó tárgy”¹⁸⁰ – állapítja meg az írófeleség Gertrud Ouckama Knoopnak címzett episztolájában.

Bern viszont nagyon rokonszenves hatással van rá: „Ösi, tömör testű, itt-ott még egészen romlatlan város, a megbízható, szorgos polgárság ösz-

¹⁷⁶j. m., Phia Rilkének, 1312.

¹⁷⁷i. m., Anni Mewesnek, 1313.

¹⁷⁸j. m., Adelheid von der Marwitznak, 1333.

¹⁷⁹j. m., Adelheid von der Marwitznak, 1334.

¹⁸⁰j. m., Gertrud Ouckama Knoopnak, 1405.

szes tulajdonságaival; érzi az ember a magasan fejlett öntudat jeleit, mely kiül a rokon ízlésű házak homlokzatára¹⁸¹ – rögzíti benyomásait Gräfin Aline Dietrichsteinnek írott beszámolójában.

Összességében azonban eklektikusnak, túl szépeknek, szinte mesterkéltnek érzi az országot, a tökéleteség tankönyvi példájának, egyfajta európai üvegháznak, amely talán már meddő is. S mégis ebben a svájci tájban fogja megtalálni az áhított nyugalmat. 1920-ban Velencébe és Párizsba is el tud utazni, ez olyan üdítő hatást tesz rá, hogy „valóban *hozzá tudtam gyógyulni* minden (gonosz és kegyetlen módon okozott) törésvonalhoz, – és ezzel a föllábadással végül újra megfogant bennem a remény, hogy tán mégis-mégis át tudom hidalni létem és munkám mélységes szakadékait, – hogy ismét az Egészből méríthetek és lélegezhetem¹⁸² – számol be bizakodva szellemi újjászületéséről Regina Ullmann-nak immár ismét Svájcból, Schloss Berg am Irchelből, Zürich mellől. E kicsiny kastélyban nyugalmat és magányt talál.

E nyugalom gyümölcse egy később elvetett *Elégia-töredék*, melyet a kötet eredeti nyelven és prózafordításban is közöl (1591–1595. o.), továbbá ekkoriban olvassa fel a Hercegnének a már 1915-ben elkészült *Harmadik és Negyedik Elégiát*. Regina Ullmann költészetének beéréséről, kiteljesedéséről is hosszan értekezik Eva Casierernek (1572–1576. o.), valamint Paul Valéry húszévesi hallgatás után újjáéledő költészetét is ebben az időben fedezi fel, ezenkívül Max Picard elbeszéléseit olvassa.

Ekkoriban kezdődik új szerelmével-lélekideáljával, a festő Bala-

dine Klossovskával való levelezése is. A kastélybeli tartózkodás azonban csak fél évre szól, Rilke viszont végleges megoldást szeretne találni. Szinte véletlenül így bukkan rá Klossowskával és az ingatlanügynök De Rhammal 1921. július 4-én egy sierr-i bazar kirakatában lévő fényképes hirdetésen Château de Muzot-ra, a középkori lakótoronyra „ezzel a felirattal: »à vendre ou à louer« (= *eladó vagy bérelhető*). (...) Az épület Mme Raunier-hez tartozik, aki épp az említett »Bazar Coiffeur«-nek is tulajdonosa, – az ő lánya meg egy női alkalmazottjuk kísért fel minket a toronyhoz, az egész délelőttöt fenn töltöttük, tervezgetve, rendezkedve, boldog meglepetések között, mintha már a miénk volna¹⁸³ – számol be a sorsdöntő eseményről Nanny Wunderly-Volkartnak, ekkori lélektársának, akit leveleiben *Nikének* nevez.

A Rhône völgyére kilátást biztosító, víz, villany nélküli ősi torony rögvest a költő szívéhez nő, és hosszas alkudozás után De Rham segítségével és nagyiparos barátja, Nanny unokatestvére, Werner Reinhart anyagi támogatásával bérbe veszi. Utánanéző a torony történetének, s végre lelkébe fogadja a svájci tájat is: „Mennyire, mennyire megszólt és hat rám és cselekszik velem ez a táj. (...) Csodálatosan kemény és nagyszerű, és kastélyunk környékén, ahol nemcsak szőlőskertek vannak, hanem mezők is, gabonaföldek és gyümölcsfák, – a keménységen belül csaknem gyöngéd is.”¹⁸⁴

Az egykori de Blonay család hajdani birtokát képező manoir így jelenik meg Rilke szemében: „Az első eme-

¹⁸¹i. m., Gräfin Aline Dietrichsteinnek, 1379.

¹⁸²i. m., Regina Ullmann-nak, 1569–1570.

¹⁸³i. m., Nanny Wunderly-Volkartnak, 1676–1677.

¹⁸⁴i. m., Nanny Wunderly-Volkartnak, 1678.

leten van egy régi kis kápolna, ma cselédszoba, de csodálatos gótikus ajtókerettel, és fölötte nem – mondjuk – kereszt van, hanem – pazar reliefben – egy „szvasztika”, az a titokzatos indiai horogkereszt, amely aztán évszázadokon át oly különös vallási mozgalmak jelképe volt, – jelentését még ma sem fejtették meg egészen. (...) Közben pedig a régi falazat egyáltalán nem komor vagy ijesztő, hanem csupa kedvesség és báj. Két nagy rózsalugas virít és illatozik a kertben, a mesék varázsába mártva ezt a vadont. És – körülbelül ugyanolyan messze, mint Prieurében – egy csodálatos nyárfa áll a tájban – mintegy jelkép és felkiáltójel megint –, mintha azt mondaná, azt hajtogatná: nézd, ez az! – – – Csakugyan ez az? Ösztönöm ezt sugallja, de nem tudom, egyedül beszél-e, szavaiba sok más hang is be-beszüremkedik. (...) Az egész, meg a vidék, ahova csak néztem, leírhatatlanul szép volt és vonzó. Milyen csodálatos is ez a Valais.”¹⁸⁵

A táj és a lakosság szegénysége egyébként itt inkább a benne mély nyomokat hagyó Spanyolországra emlékezteti, ezért is jön létre a ház, táj és ember ilyen hirtelen és végleges egymásra találása. További Volkartlevelekből értesülünk a beköltözés, berendezkedés részleteiről is, a tejbeszerezéstől a szobák kitakarításáig. Rilke végre otthonra lelt. Bár ekkor ezt még ő maga is csupán átmenetinek tartotta.

Leveleiben ezután több hónapon át Muzot dicsérete, az áhított nyugalom megtalálása képezi az egyik fő témát, emellett lánya, Ruth fejlődése, Carl Sieberrel küszöbön álló házassága, saját ambivalens apaszerepének tisztázása, továbbá alkotás-lélektani

eszmefuttatások. Egy fiatal leánynak írott levelében például világlátásának és alkotási módszerének esszenciáját kifejező bekezdésre bukkanunk: „Ahhoz, hogy személyes szóra bírja, úgy kell tekintenie egy-egy dolgot, mintha ő létezne *egyedül a világon*, ő volna az egyetlen jelenség – akit tevékeny és kizárólagos szereteténél fogva a világegyetem szívébe ültettek, s akinek most azon a páratlan helyen, azon a napon, szolgálnak az Angyalok.”¹⁸⁶

Rilkéhez is hamarosan és váratlanul megérkeznek az angyalok, a költészet angyalai. 1922. újév napján értesül Gertrud Ouckama Knoop lányának, az általa ismert és kedvelt ifjú táncosnő, Wera Ouckama Knoopnak haláláról, aki leukémiában szenvedett. A hír és az anya megrendítő feljegyzései indítják el Rilkeben azt a költői folyamatot, amely lírájának életre keléséhez vezet.

1922 februárjában hirtelen az évtizedig beszáradt-befalazódott tudatalattija mélyéből feltörő extatikus megnyílás, alkotói felfokozottság köszönt be verstermő ihletében. Tíz nap alatt befejezi az *Elégiákat*, és létbe fakadnak az *Orpheusz-szonettek* is. Néhány nappal előtte nem volt még ő magának sem sejtelve arról: „Én távol vagyok ettől a jó fordulattól, még mindig”¹⁸⁷ – írja január 28-án Lotti von Wedelnek. Február 7-én pedig: „a közvetlen elragadtatás néhány napja alatt, miközben voltaképp másnak szándékoztam volna nekifogni, kaptam ajándékba ezeket a szonettek.”¹⁸⁸ – számol be az ihlető hölgyalak édesanyjának, Gertrud Ouckama Knoopnak, Gerhart Ouckama Knoop költő özvegyének.

¹⁸⁶i. m., Egy fiatal leánynak, 1691.

¹⁸⁷i. m., Lotti von Wedelnek, 1776.

¹⁸⁸i. m., Gertrud Ouckama Knoopnak, 1778.

¹⁸⁵i. m., Nanny Wunderly-Volkartnak, 1679.

Az *Elégiák* kéziratvázlataiban is önreflexív vallomásokra bukkanunk: „Igen, fölöttébb csodálatos érzés, és mégis oly egyszerű: utolértem önmagam. Az vagyok, aki régóta nem voltam, saját dolgaim kortársa. Mind-egyikük legmélyebb lényével ér hoz- zám. Minden dolog angyala vigyáz reám.”¹⁸⁹

Anton Kippenbergnek, kiadójának így számol be e teremt(őd)ési folya- matról: „Kedves barátom, csak most veszek lélegzetet, és, összeszedetten, majd foglalatosságaimhoz térek. Mert ez emberfeletti volt, – úgy nyögtem ezekben a napokban, ezeken az éjsza- kákon, mint annak idején Duinóban, – de még ahhoz a vetekedéshez képest is – nem sejtettem, hogy *ilyen* szellemi és szívbeli vihar zúdulhat az emberre! Hogy képes ezt kibírni! hogy képes ki- bírni. Elég is, megvan. Van. Kimentem, kimentem a hideg holdfénybe, és mint egy nagy állatot, úgy simogattam Mu- zot kicsi tornyát, – a régi falakat, ame- lyek megadták nekem ezt a kegyelmet. És az elpusztult Duino. Az egésznek ezt a címet adnám: A Duinói *Elégiák*. Megszokjuk majd ezt a nevet. Gondol- lom. És, kedves barátom, ez, hogy Ön megadta nekem, *kitűrte* nekem: *tíz* esztendeig. Köszönet! És legyen örök a hit: *Köszönet!*”¹⁹⁰

A tíz éve érlelődő, megmerevedő verssorok mintegy varázsütésre élet- re keltek, kiegészültek, összeforttak egymással a megtalált nyugalomnak a lélek mélyrétegeit megnyitó csönd- jében. Nanny Wunderly-Volkartnak így számol be az őt magát is megillető- dötté tévő vers-emanációról: „Niké, ah, hogy én *ezt* megérhettem, (...) Megtettem, *megcselekedtem!* Tíz (tíz!)

furcsa esztendő vér- és mondaköre bezárult. – Ez, csak most érzékelem, olyan volt, mint a szív megcsonkítása, – hogy ez a mű *nem volt* a világban! Ez, ez a most már Létező.”¹⁹¹

A teljesítettség örömeivel értesíti február 11-én Thurn und Taxis her- cegnét is a Mű megszületéséről sűrű- re, apróra tördelt sorokban: „Végre, / Hercegné, / végre, az áldott, *ezerszer* áldott nap, amelyen – amennyire lá- tom – a befejezést, az / *Elégiák* / befe- jezését jelenthetem Önnek: / *Tíz!* / (...) még mindig reszket a kezem. Igen, szombaton, *tizenegyedikén*, este hat óraker előkészült! – Mindez néhány nap alatt, névtelenül nagy vihar volt, szellemi orkán (mint *Akkor Duinóban*), minden, ami zsiger és szövet és ereszték bennem, ropogott és recsegett, – étkezésre senki se gondolt, Isten tudja, ki táplált engem ezekben a na- pokban. De most *megvan*. Van. Van. / Ámen. / Tehát kitartottam, kibírtam egészen eddig, mindenben, mindenben át. Mindenben. És ez az, amire szükség volt. *Csak ez*. Egyet, egyet Kassnernak ajánlottam. De *Őné az Egész*, Hercegné, hogy is ne volna! A cím így hang- zik: / *A Duinói Elégiák.*”¹⁹²

Az ezt követő napokban, szellemi utóregésként még egy további elégia keletkezik, mely később, az eredetit helyéről kiszorítva, az ötödik sorszá- mot kapja. Minderről beszámol Mar- got Sizzo-Norris-Crouynak is, érdekes művészetelméleti fejtegetéssé tere- bélyesedő levelében, melyben saját és Dehmel eltérő művészet- és nyelv- felfogását is taglalja (1806–1812. o.) Ekkoriban kezdődik levelezése egy pályakezdő ifjú íróval, Rudolf Bodlän- derrel, továbbá Valéryt fordít, és fi-

¹⁸⁹i. m., Feljegyzések az „*Elégiák*” kéziratváz- lataiból, 1778.

¹⁹⁰i. m., Anton Kippenbergnek, 1780-1781.

¹⁹¹i. m., Nanny Wunderly-Volkartnak, 1781– 1782.

¹⁹²i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 1783.

gyelemmel követi Einstein tudományos munkásságát is. Ilse-Blumenthal-Weiss költőnőnek írott levelében Beer-Hoffmann versei kapcsán a zsidó sorsról és szerepről fejt ki érdekes és találó gondolatokat. (1829–1832. o.)

Az *Elégiák* és a *Szonettek* bemutatására is sor kerül: két nap alatt olvasa fel őket a Hercegnének, erről az élményről szól Nanny Wunderly-Volkartnak címzett beszámolója: „Csodálatos volt, ahogy a Hercegné befogadta az Elégiákat, (...) és elmondhatom: én is hallgató és befogadó voltam vele együtt, és megajándékoztam magamat önmagammal, miközben elbűvölten olvastam. (...) Egy egész élet volt e költeményekben, mindkettőnk számára: a Hercegné csak annyit mondott mély megilletődéssel: »Serafico (így nevez)... boldog vagyok, hogy élek...»¹⁹³ Ez a részlet jól rávilágít arra, mennyire médiummá vált a költő e művek alkotása közben, mennyire felsőbb hatalmak üzenetét közvetítette, transzformálta emberi ésszel felfogható földi nyelvre.

E hatalmas alkotói hullámhegyet követően később politikai-társadalmi eszmefuttatások bukkannak föl levelezésében. Margot Sizzo-Norris-Crouynak írott következő levelében a népek egymás iránt tanúsított megértésének vágyát fejezi ki. Erre egy szép, de sajnós ritka példát hoz fel, az annami (= vietnami) császár, Khai-Dinh párizsi látogatását, aki akkor így nyilatkozott: „»Önök egy hatalmas, eleven, tevékeny, alkotó és termékeny Eszme. Mi egy hatalmas melankolikus és nyugodt eszme vagyunk, amely kedvesen tapad a Múlt kultuszához« – hát nem pompás? Micsoda harmóniában egyesülne a világ, ha minden nép így

fel- és el tudná ismerni a másikat, mindegyik tisztelné és csodálná a maga és a másik sajátosságait. (...) Németország (...) egy téveszméből, egy rögeszméből élt – (...) Ausztria túl hanyag, túl nemtörődöm volt, semhogy átverekedte volna magát az »eszméhez«, amelynek nagyon érvényesnek és békülékenynek kellett volna lennie; Magyarország, nem kétlem, rendelkezhetne vele: hiszen ennek az országnak a koronába vetett hite, az a nyugodt, rendületlen, több évszázados igyekezete, hogy a hatalom legkevésbé kézzelfogható vonásait egy *dobban* tisztán megőrizze magának, ez nyilván semmi más, mint egy nagy titokban tartott eszme. István király koronája – bizonyos értelemben – ennek a sérthetetlen módon és közösségi igénnyel megtakarított erőnek akkumulátora: ez a korona gondolkodik, úgy zajlik le benne a gondolkodás, mint egy aranyló koponyában... (...) Még ma is emlékszem arra a furcsa szívdodogásra, amely (...) Pesten elfogott, amikor Ő, a Korona, a milenniumi ünepségek napjaiban – külön díszhintón, egy párnán nyugodva, komótosan – elvonult mellettem föl Buda felé. (...) Hát mondja, (...) nem ez volna a magunkfajta számára az *egyetlen* hivatás, ha tényleg tökéletesen megfelelő hivatás volna: hogy mi legyünk a Szent Korona őrei...?»¹⁹⁴

Megdöbbenés olvasni e sorokat – milyen mélyen látott Rilke minket, magyarokat is. A magyarság még akkori, Szent Koronához való viszonyát. Hová lett ez az átéltség, lényegi transzcendencia? Hol tartunk, hová süllyedtünk? Mélyen érintve elgondolkodik e sorok után az ember hatalomról, szimbólumokról, transzcendenciáról.

¹⁹³i. m., Nanny Wunderly-Volkartnak, 1835–1836.

¹⁹⁴i. m., Margot Sizzo-Norris-Crouynak, 1848–1849.

Levélben üdvözli Antoine Contat-t, aki Rodinról írt könyvet, ennek kapcsán ismét bővíthet a Rodin–Rilke kapcsolatról épített képünk (1863–1865. o.). Mélyen érinti a költőt Walther Rathenau meggyilkolása, majd a Proust halála kapcsán Alexander zu Hohenlohe hercegnek, újságírónak írott levele zárja le a harmadik kötetet. Így foglalja össze az általa csodált író kifinomult stílusát: „el-elemelkedik az anyagtól, amelybe látszólag épp még belekapaszkodott, és – aligha fokozható pontossággal – mégis mindenütt a tisztán és töményen beláthatatlan, mély tapasztalást teszi lehetővé, miközben érintetlen hagyja”.¹⁹⁵

A negyedik kötet az 1923-as év levelezésével indul. A rózsáról mint „fájdalom-boldogság = távollét-jelenlét” komplex szimbólumáról olvashatjuk annak önnön költeményeire rávilágító értelmezését Marguerite Masson-Ruffynak írott episztolájában: „lényünk *legmélyebb tartalma*, az, ami értékessé és kimondhatatlanná teszi, hihetetlen szemérmességgel, fájdalmas tapasztalatainkat használja eszközül, hogy lelkünkben helyet foglaljon... igaz, hogy néha a boldogságnak is ürügyül kell szolgálnia, hogy beavasson minket abba, ami természeténél fogva meghalad bennünket. (...) Napról napra szemügyre veszem itt ezeket a csodálatos fehér rózsákat, s azt kérdem magamtól: nem ők-e ennek az egységnek legtökéletesebb, sőt mondhatnám: a távollét és jelenlét azonosságának képmásai, amely, lehetséges, életünknek alapvető egyenlegét alkotja?”¹⁹⁶

¹⁹⁵I. m., Alexander zu Hohenlohe hercegnek, 1871.

¹⁹⁶Rainer Maria Rilke, *Levelek IV. 1923–1926*, ford. Báthori Csaba, Napkút Kiadó, 2014, Marguerite Masson-Ruffynak, 1879.

A távollét és jelenlét kettőssége egész életében foglalkoztatta Rilket, a megtalált muzot-i nyugalomban is bécsi, lautschini, párizsi és karintiai utat tervez, ez utóbbit azért, hogy esetleg ősei földjén telepedjen le. Ezeket az utakat egyelőre több okból – pl. az általa erősen bírált, osztorozott Németország (1904–1905., 1913–1914., 1919–1925. o.) bizonytalan és kilátástalan helyzete miatt – elhalasztja.

Ekkoriban többször panaszodik gyomortáji, napfonati idegpanaszokra és gyulladásokra, melyek lappangó betegsége első előjelei: „a *sympathicus*nak ez a gyomortájon elhelyezkedő, furcsa idegközpontja (nem véletlenül nevezik »napszövedéknek«) egy ideje olyan betegesen érzékenyen tesz, hogy minden felindulás vagy csak pillanatnyilag erős szellemi erőfeszítés ezen a tájékon olyan zavarokat kelt, hogy az ezekkel az idegekkel szomszédos részek mindig begyulladnak és ugyancsak sajogni kezdenek, – amit én aztán csak mind nagyobb energiák mozgósításával és magamra kényszerített nyugalommal tudok csillapítani. (...) a *sympathicus* (...) a mi voltaképpen *centrális* rendszerünk lehet, a mi fókuszunk, a Látható és Láthatatlan szféra felé irányuló tájékozódásunk középpontja”¹⁹⁷ – elmélkedik betegségéről a Hercegnének, valójában megfejtve a kórképet: lényé fókusza, felsőbb erővel kapcsolatot tartó centruma az *Elégiák* és a *Szonettek* megalkotása során kimerült, és a fáradtság tüneteivel jelentkező pihenést igényel.

Eközben folyik az *Elégiák* és a *Szonettek* sajtó alá rendezése, Rilke a csendes hóméző közepén újévkor az *Elégiák* korrektúráit javítja, továbbá

¹⁹⁷I. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 1879.

„megjelenne minden munkám hatkötetes, gondosan összeállított összkiadása, természetesen ifjúkorom fölöttébb nélkülözhető és éretlen darabjainak elhagyásával”¹⁹⁸ – újságolja az Insel Kiadó terveit szintén a Hercegnék.

Margot Gräfin Sizzo-Noris-Crouynak pedig egyre inkább kiteljesedő halál elfogását összegzi: „erőfeszítésünk, mondom, csak abban állhat, hogy feltételezzük a halál és az élet egységét, – hogy lassanként megbizonyosodjunk erről. (...) a halál *barátunk* (...), amikor a legszenvedélyesebben, legnagyobb megrendülésünk óráiban igent mondunk... erre a világi létre, a Természet, a szeretet ösztönzéseire. Az életet mindig egyszerre mondja: igen és nem. Ő, a halál (könyörgök, higgyen nekem!), ő a valódi igen-mondó. Ő csak azt mondja: igen. Az örökkévalóság színe előtt.”¹⁹⁹

Ekkoriban Rilke Lacretelle-t, Pannwitzot és Lawrence-t olvas. A kézművesség, a műalkotás kézzelfogható dologként való megjelenése iránti múlhatatlan vonzalmát mutatja, hogy egy svájci pásztor karácsonyra kapott fadarabjainak milyen mély hatást tesznek rá, főképp „egy kis fekvő, befestett tehénfigura, amelyet egy ideig itt tartottam Muzot-ban; nem nagyobb, mint egy tenyér, tényleg meleg volt még benne a fa, valahogy nyugodott, elterült benne, – és végül aztán mintegy kiszakadt a pusztá utánzás szférájából, eltolódva annak a birodalomnak a határáig, amelyet mi a művészet határának nevezünk, ha a leírhatatlan terekre gondolunk”²⁰⁰ – összegzi

magvasan a konkrét tárgytól az ideák világába tett, megfoghatatlan és nélkülözhetetlen művészi lépést Katharina Kippenbergnek.

Sidonie Nádherný von Borutinnak lánya, Ruth házasságkötéséről számol be: „Ruth (...) olyan boldog, mint amilyen csak ember valaha is lehetett; minden hajlama nyugodtan bontakozik, az élet felé tapogatózik, abban gyökerezik. Külső körülményei is igen kedvezőek; az, hogy mindketten – Ruth és Carl Sieber – férje szüleinek birtokán, egy nyugodt, öreg tanyán telepedtek le, némileg nagyobb függetlenséget biztosít nekik: nem gyötrik őket a keservek és (gonoszul) kiélezett nyomorúságok, amelyeknek Németországban se vége, se hossza.”²⁰¹

Margot Gräfin Sizzo-Noris-Crouynak az *Orpheusz-szonettek* Wera Ouckama Knoop alakjával való összefüggését világítja meg (1950–1956. o.). Alfred Schuler halála kapcsán pedig a filozófus tudását „őskori hegység”-nek, saját szonettjeit hozzá képest csak „egy darabka csiszolt malachit”-nak²⁰² nevezi Hedvig Jaenichen-Woermann festőnőnek címzett episztolájában. Feleségének is Schuler önnön szonettjeire gyakorolt hatását említi: metafizikai gondolkodó lényé maga volt a „*Létezés*”, a „feltisztult mosoly” (1963–1965. o.)

Az *Elégiák* és a *Szonettek* 1923 júniusában jelennek meg díszkiadásban, a kötetet a költő is nagy örömmel veszi kézhez. Augusztusban azonban elhagyja tornyát, bélpanaszai kivizsgálására szanatóriumba vonul. Betegségét nem tudják diagnosztizálni, így novemberben visszatér elefántcsont-

¹⁹⁸i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 1891.

¹⁹⁹i. m., Margot Gräfin Sizzo-Noris-Crouynak, 1889.

²⁰⁰i. m., Katharina Kippenbergnek, 1895–1896.

²⁰¹i. m., Sidonie Nádherný von Borutinnak, 1911.

²⁰²i. m., Hedvig Jaenichen-Woermann-nak, 1957.

tornyába. Itt veszi hírül unokája, Krisztina születését, és innen írja szokásos karácsonyi levelét édesanyjának, egyben – ajándékként – küldi neki a két kötetet, s ezeket: „vedd olyan kísérletnek, amely valahogy egybefog életet és halált egy hatalmas – nevet sem viselő – öröm magasában, és úgy tesz szavá mindent, ami itt történik velünk, hogy azt ünneppé teszi, – előzetes örömmé, a reszketés, a várakozás, a titok pillanatává. Amen! És így újra egymás mellett térdelünk, kedves Mama, és felismerjük az áldás Egyetlen forrását, és azt kérjük, legyünk áldottak.”²⁰³

Az új év sajnos folyamatos rosszulletekkel köszönt Rilkére, de – ha ritkábban is – verseket továbbra is alkot, néhányat – eredetiben és nyersfordításban vagy műfordításban – a kötet is közöl, pl. *Képzelt életrajz, Die Venus*. Ebben az időszakban francia nyelven is alkot költeményeket, melyekben a valais-i tájat örökíti meg – az idegen nyelv közegében szinte megifjodva –, ezek később *Quatrains Valaisans (Négysorosok Valais/Wallis kantonból)* és *Vergers (Gyümölcsöskertek)* címen jelennek meg. Továbbá ezenkívül Valéryt fordít egyre odaadóbb lelkesedéssel, néhány levele közöl is egy-egy strófát ezekből a munkákból (2087–2088. o.). Egy Werner Milch nevű ifjú költővel is levelet vált, annak verseit jellemzi. (A fiatalember később felhagyva a költészettel, jogászként tevékenykedett.)

A Hercegnének és feleségének számol be arról a megdöbbentő élményről, hogy teste – életében először – cserbenhagyta, és többé nem képes a regenerálódásra, a túlzott szellemi erőfeszítés következtében elernyed: „Rosszuléteim, amelyek már

nyáron is unalmas kúrára kényszerítettek, ezúttal még hevesebben és gonoszabban törtek rám.”²⁰⁴ Úgy érzi, eddig szellemével összhangban élő, könnyen regenerálódó, befoltozható lékeket kapó testében most „maga az alapszövet hibásodott meg, és ilyenkor aztán minden kötögetés csődöt mond”.²⁰⁵

Az elkészült „Nagy Mű” utáni üresség káros szerepét szintén hamar felismeri: „hogyan azzal elkészültem, az nemcsak jutalmazó megkönnyebbülés, hanem olyan üresség is, amelyben aztán van hely mindenféle – a legbensőbb koncentráció pillanatait követő – reaktív elemnyedésre is”²⁰⁶ – írja nejeének.

Ez tehát a nyíl (= *Elégiák, Szonettek*) pattanásig feszített kirepülése után a húr (szó szerint ideg!) elerőtlenedése (= *testi betegség*), a világteret teljességében érzékelő lélek feszültségének oly módon való villámszerű kiszülése, miáltal e világi hordozó közegéről, a testről is lassanként leszakadozik, leválik. Ez maga a Rilke halálához vezető lassú kórfolyamat. E leválási pillanatot ő maga is konkrétan érzékeli, és annak dátumaként később 1923 decemberét nevezi meg. Ekkortól kezdve a val-mont-i klinikára jár kezelésekre.

Ebben az időszakban születik különleges verses levelezése Erika Mittererrel, melyet a kötet külön időrendben, formahű fordításban közöl (2107–2131. o.). Tudat- és létszemléletének esszenciáját tükrözik M. grófnőnek és Nora Purtscher-Wydenbrucknak, Thurn und Taxis hercegné unokahúgának írott episztolái: „En egyre inkább úgy látom, mintha hétköznapi

²⁰⁴i. m., Marie von Thurn und Taxisnak, 2037.

²⁰⁵i. m., Clara Rilkének, 2043.

²⁰⁶i. m., Clara Rilkének, 2043.

²⁰³i. m., Phia Rilkének, 2008–2009.

tudatunk egy piramis csúcsán lakoz-
nék, amelynek alapja bennünk (és
bizonyos értelemben alattunk) annyira
kiterbélyesedik, hogy minél széle-
sebb felületen vagyunk képesek rá-
telepedni, annál általánosabb módon
illeszkedünk a földi, a – tágabb érte-
lemben vett – *e világi* Lét tértől és idő-
től független adottságaiba. (...) ennek
a tudatpiramisnak egyik legmélyebb
metszőpontján eseményé válhatna
számunkra a *Lét*, mindannak töretlen
jelen-léte és egyszerre való létezése,
amit az öntudat felső, »normális« csú-
csán csak »folyamat«-ként adatik meg
átélnünk.²⁰⁷

Azaz az ember önnön tudatalatti-
jába alászállva és átvilágítva azt, nem
e világi tapasztalathoz jut, amelyben
mindent az időtlenség együttlításá-
ban érzel, így oldva fel a téridőbe
vetett emberi lény csupasz magá-
nyosságát, idegenségét. Ez már a
legmélyebb emberi tapasztalat és tu-
dás térénuma, az, amit nálunk Weö-
res Sándor ős-tudásnak, Hamvas Béla
pedig éberségnek nevez. (Hamvasra
egyébként legalább akkora hatással
volt Kassner, mint Rilkére.) Ez az
örökkévalóság-tudás érett gyümölcs-
ként simul az öregedő költő kezébe,
ki kellett várni, nem volt szabad siet-
tetnie, hiszen így vált egésszé, így tö-
kéletessé. Gondoljunk itt az *Őszi nap*
gyümölcs-szimbólumára, értelmezési
lehetőségeire!

A költő leveleinek többsége ez
idő tájt egyébként már költőien tö-
mör, filozófiai-lételméleti esszévé sű-
rűsödik. Ekkoriban immár jelentőse
növekvő hírnevét pedig jelzi, hogy
többször kéri meg életére, példaké-
peire vonatkozó kérdőívek kitöltésére,
pl. Hermann Pongs (2165–2173. o.)

vagy Witold Hulewicz, verseinek len-
gyel fordítója (2240–2249. o.). Ötvene-
dik születésnapján is levelek, üdvözlő
táviratok özöne árasztja el a muzot-i
tornyot, melyeknek megválaszolása
még Rilke lelkiismeretes és szorgal-
mas levélírói vénáját is próbára teszi.

1925 januárjában huzamosabb
időre kimozdul Muzot-ból, szeretett
Párizsába utazik – utoljára. Anton Kip-
penbergnek örökíti meg az újra látott
metropolisról nyert régi-új benyomá-
sait (2197. o.). Augusztusig tartózkod-
dik itt, de – betegsége következtében
is – már nem tud azonosulni az óriás
várossal, zűrzavarosnak és lidérces-
nek találja, milliónyi benyomását már
képtelen feldolgozni, termékenységé-
nek katalizátorává tenni. Így kisebb
kitérőkkel, legyűlvén visszatér Mu-
zot-ba, ahol új házvezetőnőt kell ke-
resnie. Az ezt célzó, sok-sok feltételt
szabó apróhirdetést is közli a kötet ér-
dekességképpen (2228. o.), s – ennek
ellenére – végül talált is a feladatra
alkalmas jelentkezőt.

Baljos sejtelmek kínozzák, szájá-
ban ciszták keletkeznek, rádöbben,
érzékeltető közelségbe érkezett tu-
lajdon halála, ezért októberben meg-
fogalmazza *Végakarátát*, melyet a kö-
tet szintén közöl (2233–2234. o.). Itt
rendelkezik arról, hogy Rarogne-ban
temessék majd el.

1926 újjéve a val-mont-i klinikán
éri a költőt, a svájci télben a mu-
zot-i torony csak fokozódó spártai
körülményei amúgy sem kedveznek
legyűlt szervezetének; a Herceg-
nének innen számol be állapotáról,
olvasmányairól (Castellane, Pourtales,
Régnier, később Barreyre, Giradoux).

Aurelia Gallarati-Scottinak írott
francia nyelvű levelében pedig a sza-
badság mibenlétéről, modernitás és
középkor viszonyáról elmélkedik meg-
szívlelendően: „A szabadság! Hát nem

²⁰⁷i. m., Nora Purtscher-Wydenbrucknak,
2139.

attól beteg a világ? Nem az ő fantomja zavarta meg a szellemeket, amikor azt a kevés, persze ideiglenes valóságot, amiből őseink éltek, helyettesítette üres formájával? (...) A középkorban, s egészen a 18. századig, a világ valami páratlanul valóságos világ volt, (...) minden-minden elérte a megvalósulás formáját, minden láthatóvá és csaknem kézzelfoghatóvá vált”²⁰⁸, majd később így folytatja: „ez a szabadság az, amely létrehozza a legalantasabb matériát, a fáradhatatlan, közönyös gépet, amely a látható világ túlélését testesíti meg; ő az, akit lát az ember, őt és termékeit és gyűlöletes túl-termékeit, – ezeket egy szeretetlen képzelet termeli, amely csak a nyereségre sandít, egészen addig a pontig, ahol végül is megfedkeznek a dolgok eleven és emberi értelméről.”²⁰⁹ Mennyire korunkra kiteljesedő tapasztalat!

Egy másik, szintén e hölgyhöz írt episztolájában a német sorsfejlődésről osztja meg gondolatait, amelyből világossá válik e néptől-nemzettől való tartózkodása, mely idegenség-érzetének egyik forrása lett: „tekint-sünk aggályosnak minden nemzeti törekvést. (...) e többé-kevésbé álmos kisállamok elsietett egyesítése – a hataloméhes és erőszakos porosz korbács csattogása közben – kioltotta a német fejedelemségek (komótos és saját szokásvilágukban fejlődő) varázslatos, kissé régimódi »provincia« tulajdonságait. Vissza kell térnünk Albrecht Dürer és a régi mesterek rajzaihoz, hogy újra felismerjük a németek valódi arcát; ennek egyik vonása a parasztnak és a városi embernek az a szigorú és tartós alázata volt, amelynek még halvány nyomait sem találjuk

korunk hiú grimaszaiban; mert ezekben tapasztaltuk meg a nemzeti érzés legfelelőtlenebb eltorzítását: ugyanis minthogy az nem alapozhatott közös hagyományra, előbb meg kellett teremteni, sőt egyik napról a másikra ki kellett találni.”²¹⁰

E Rilke szerint erőszakkal megkonstruált német néptudatnak szöges ellentéte az orosz, a zsidó, a muzulmán és a spanyol, továbbá egész más a véleménye a skandináv államok közérzetéről, népfelfogásáról is: „szinte öntudatlan fizikumú finomodott nemzeti érzés, családszeretet, ország- és tájszeretet, a közös emlékezet összekovácsoló ereje, olyan nemzet-tudat, amelyet mindenki egyformán – nagy láрма nélkül – gyakorol, egyfajta *közjó!*”²¹¹

Mindemellett továbbra is Valéryal foglalkozik, akinek művészetét, intellektuálisan áthatott költeményeit, érett-szikár prózáját egyre jobban csodálja és mély átéltséggel fordítja. Erről számol be Katharina Kippenbergnek: „Az ifjú párka (...) volt Valéry első költői kísérlete húszesztendős művészi némaság után. Először ebben a költeményben nyilvánult meg a benne feltorlódott, visszafojtott csoda egész feszültsége; első csúcspontja volt ez azoknak a hallatlan megáradásoknak, amelyeket a költői vonakodás és fegyelem érlelt meg Valéryban.”²¹²

A francia költő alkotói válságát, majd hirtelen megszólalását titkon talán önnön esetével is rokonnak érzi. Több egyéb levelében is méltatja az általa legjobbnak, leghűbbnek tartott fordításait ihlető lírikust (2340–2344. o.)

Saját verseit értelmező levelek is kikerülnek keze alól, így pl. egy orosz

²⁰⁸i. m., Aurelia Gallarati-Scottinak, 2312.

²⁰⁹i. m., Aurelia Gallarati-Scottinak, 2313.

²¹⁰i. m., Aurelia Gallarati-Scottinak, 2324.

²¹¹i. m., Aurelia Gallarati-Scottinak, 2325.

²¹²i. m., Katharina Kippenbergnek, 2321.

olvasójának, Lev P. Struvénak egy Bunyin-regény kapcsán a *Nyolcadik Elégiát* elemzi, és feltárja, mit ért »Nyitott Lét«-en: „leírhatatlanul nyitott szabadságot, amelynek egyenértékű (fölköztetőbb ideiglenes) megfelelőjét az ember csak a szerelem első pillanataiban éli át, amikor a másikban, szerelmesében, saját világát pillantja meg – vagy az Istenhez történő felemelkedés pillanataiban.”²¹³

Az orosz világ iránti erős vonzalma mutatkozik meg abban is, hogy levelezni kezd Borisz Paszternakkal és Marina Cvetajevával, a költőnőnek az *Elégiák* és a *Szonettek* kötetét is megküldi. A költőnő és Rilke között gyorsan a legmélyebb lelki azonosság tudat alakul ki, erről ékesen tanúskodnak a költő megszaporodó hozzá címzett levelei: „Marina, fogadtalak Téged benső életemben, egész tudatomban, amely Tőled reng, a Te jövedeleddől, (...) Te a kezedet hol adakozva, hol megint összecsuksza, kezedet, Marina, a szívem közepébe – fürge szökőkút medencéjébe – tartottad: és most, amíg benne tartod, feléd sodródik a kiszorított víz mozgalmassága...”²¹⁴

Később elmeséli a költőnőnek az *Elégiák* és a *Szonettek* keletkezéstörténetét, ez talán a legszebb, legátétebb beszámoló a XX. század egyik legjelentősebb líratörténeti eseményéről: „Mennyire összeforradt az egész, az előző anyag – már-már öregedő törésvonalával – bensőségesen illeszkedett az izzó új darabokhoz, ismét felparázslott a szomszédság és végtelen rokonság jeleivel, úgy, hogy nem maradt látható egyetlen heg-pont sehol, sehol! Ujjongás és diadal, Marina, párja nincs! És *ehhez*

volt szükség a magány roppant túlságaira, halálos mértékeire.”²¹⁵ Ezt az önmaga számára is alig felfogható élményt felelevenítő levelét egy Cvetajevához írott *Elégiával* zárja (2395–2396. o.).

Rilke júniusban tér haza Muzot tornyába, ekkoriban jeleni meg újabb francia nyelvű verseskötete, *Vergers* címmel. Állapotának folyamatos romlása azonban állandó kezelést igényel, ezért július végén ismét kórházba vonul. Betegsége szintén gyengélkedő édesanyját növekvő aggodalommal tölti el, erről Rilke több válaszelevele indirekt módon tanúskodik.

Az eddig bűvópatakként lappangó leukémia 1926 októberében immár leplezetlenül tör elő: először közvetett hatásaival jelentkeznek, amelyek a költő legyengülő, lassan működésképtelenné váló immunrendszerének védekezésképtelenségéből fakadnak: „előbb egy mélyen a húsbomba mélyedő rózsatövis okozta sérülés tette, heteken át, használhatatlanná a bal kezemet, röviddel utána pedig a jobb használatát nehezítette meg egy súlyos és fájdalmas körömfertőzés: mindkét kezem, részben, tíz napig be volt kötve; aztán, alig estem át ezeken a bajokon, Sionban elkapott (úgy rémlik, ott grasszál leginkább) egy lázas bélinfluenza, amely azóta is, most már lassan két hete, nagyon rongál és ágyhoz szögez”²¹⁶ – panaszolja védtelenül maradó teste esendőségét Anton Kippenbergnek.

Eközben a Német Tudományos Akadémia meghívja a Költői Szakosztály tagjai közé, ezt – többek között betegsége okán is – elutasítja (2433. o.). Ugyanígy mond le egy Valéryvel közösen alapítandó irodalmi díj dönt-

²¹³i. m., Lev P. Struvénak, 2333.

²¹⁴i. m., Marina Cvetajevának, 2388.

²¹⁵i. m., Marina Cvetajevának, 2392.

²¹⁶i. m., Anton Kippenbergnek, 2431–2432.

nökségéről. Továbbra is szívéen viseli azonban a ma is alig ismert, kiváló író, Regina Ullmann sorsát, támogatást kér számára Georg Reinharttól.

Az orvos-író Max Picardnak pedig így számol be az egészség és betegség közti határvonal egykori, már említett érzékeléséről: „Senki nem fogja tudni megmondani, valaha is, *mi* zavarhatta meg lételemnek ezt a tisztán egymásba ágyazódó szövetrendszerét. Annyi bizonyos, hogy én meg tudom nevezni a napot és az órát, amikor úgy éreztem, egyik pillanatról a másikra (mintha egy megállapodás érvényessége járt volna le), hogy érinthetetlen biztonságom időszakát megszakította a sors: ekkor hirtelen, egyetlen perc leforgása alatt, bennem minden, ami vagyok, lejtőre csusszant. Ennek decemberben lesz három éve.”²¹⁷

November folyamán köhögési láz kínozza, állandó fáradtsággal, kimerültséggel társulva. Hiába próbál lelkiileg ellene tenni, teste e kéréseket már nem hallgatja meg.

E hónap közepén utoljára látogatja meg kedves muzot-i tornyát, hogy előző házvezetőnőjének, Frieda Baumgartnernek iratait, tanúsítványait elhozza – mellé még ajánlólevelet is ír a hölgynek.

Leveleinek terjedelme betegsége előrehaladtával egyre rövidül, a besűrűsödő, sokszor elliptikus sorok a fájdalom és az elmúlástudat mind tömörebb rajzát adják. Szintén beteg édesanyjának írt utolsó levelében fájdalmainak erősödéséről számol be, noha próbálja őt megnyugtatni, s a végén külön üdvözlí (még élő) nagymamáját is.

A december a valmonti klinikán éri a költőt, ahonnan az őt kísérő, támogató Nanny Wunderly-Volkartnak fájdalmai tűrhetetlenné fokozódásáról

vall: „nappal és éjszaka, nappal és éjszaka...: a Pokol! Tudhattuk ezt! Köszönöm, hogy egész létevel (érezem) elkísér engem ezekbe a névtelen tartományokba. (...) ha *mi* eljutottunk a tébolyult fájdalmak bizonyos fokáig, – mi mi vagyunk-e még? (...) én soha nem leszek elég furfangos ahhoz, hogy ebből »hasznot húzzak«. Ezen a téren én veszítek!”²¹⁸

A betegség következtében Rilke feladja mindaddig rendkívüli kitarással folytatott levelezését, e kényszerű döntéséről barátait, levelezőpartnereit nyomtatott kártyákon értesíti. Salomének írott megindító utolsó episztolája már búcsúlevél, e szavakkal az addig hősiesen tűrt testi fájdalomról: „És most, Lou, nem tudom, mennyi poklot, te tudod, hogy én a fájdalmat, a fizikait, a valóban nagy fájdalmat mennyire beiktattam rendjeimbe, – legfeljebb kivételként, s aztán a szabadba visszaterelő útmutatóként. És most. Betemet. Levált. Éjjel-nappal! Honnan legyen a bátorság? (...) Veletek, Veletek, Lou, hogyan? Maradjatok egészségesek mindketten, valami rossz szele fújdogál ezen az év végén, valami fenyegető. Procsáj, Daragaja maja”²¹⁹ – köszön el oroszul (= *Isten veled, kedvesem!*) élete egyik meghatározó lélektársától, a haláltudat immár teljes bizonyosságában.

Ugyanígy búcsúzik el szellemi mesterétől, Kassnertől, e levélben értesülünk betegsége valódi, annak utolsó stádiumában orvosai által is felismert mibenlétéről: „megbetegedtem, nyomorúságok és végtelen fájdalmak közt megbetegedtem, egy alig ismert sejt-elváltozás a vérben a legkegyetlenebb, egész testemben dühöngő pusztítást okozza. És én, aki

²¹⁸i. m., Nanny Wunderly-Volkartnak, 2444.

²¹⁹i. m., Lou Andreas-Saloménak, 2445–2446.

²¹⁷i. m., Max Picardnak, 2439.

soha nem tudtam igazán szembenézni a bajjal, most megtanulok bánni az inkompenzurábilis névtelen fájdalommal. Nehezen tanulom, száz és száz berzenkedés között, és bágyadt csodálkozással.”²²⁰

Rilke szembenézett ezzel a fokozhatatlan fizikai gyötrellemmel, s végül csak olyan fájdalomcsillapítókat hagyott magának beadni, melyek a tudatot nem homályosítják el. Tiszta, éber tudattal kívánt átlépni a Lét másik tartományába, s vélhetően ez meg is adatott neki.

Utolsó, szintén megrendítő levelét december 21-én a francia költőnek, Jules Supervielle-nek írja, aki könyvet küldött neki: „Gondolok Önre, költő, barát, s miközben ezt teszem, még mindig a világot gondolom, egy edény siralmas szilánkmaradék, amelyik nem felejtí, hogy a földből vétetett.”²²¹

Itt már a halálos ágyán fekvő falnak forduló Rilket látjuk, aki Proustot olvastatott fel magának utolsó napjaiban. Mire gondolt, mit gondolt el életéről és haláláról, Végtelenről és Létről ezekben a végső napokban? A levelek már nem tanúskodnak erről. A költő 1926. december 29-én hunyt el, igazolva Saloméhoz írott levele komor jóslatát. Rilke átváltozott: a túli létbe, az erősebb létbe lényegült át.

Az eddig végtelennek tűnő áradattal elénk tűnő sorok elhallgatnak, hirtelen elapadnak, s az olvasó egyedül marad az ismeretlen űr szélén, ahová a költőt már nem kísérheti. Rilke több ezer oldalon át szinte legbelsőbb bizalmasává, már-már levelezőpartnerévé avatja az olvasót, s a levélsor e hirtelen (bár előre tudott) megszakadása az episztolák mély dimenzióiban elmerült befogadót érzékenyen érinti.

²²⁰i. m., Rudolf Kassnak, 2446.

²²¹i. m., Jules Supervielle-nek, 2447.

Ezt a hiánykeletkezést valószínűleg akkori „árván” maradó barátai, levelezőtársai is mélyen átérezhették. Ebből (is) fakad egyben a levélfolyam katarzisa, az öröklét távlatában való mély és érvényes megigazulása. Egy olyan lélek vallomásait olvashattuk – melyet szinte leveleknek álcázott napló-folyamnak, tudat-folyamnak is nevezhetnénk –, aki emberi-költői fejlődése során a legőszintébb kérdésessel és tisztán látni akarással a lét titkainak legmélyebb rétegébe hatolt, és ott szerzett tudását az emberiséggel verseiben és leveleiben örök érvényű szépséggel közölte. A költőt 1927. január 2-án temették el, kívánsága szerint Raronban.

A kötet további részében alapos bibliográfiát találunk, a levelezés-fordítás teljes német nyelvű forrásanyagát: e forrásművek mindegyike rövidítéssel bír, amely a kötetekben minden levél végén szerepel.

A továbbiakban a levelek címzettjeinek listája és életüknek-munkásságuknak rövid összefoglalása következik, Rilke életével való összefüggésük és rá vagy egymásra gyakorolt hatásuk – rendkívül hasznos adalék-információk, amelyek teljessé teszik a Rilke-kapcsolathálózatról alkotott képet.

Ezt követően a költő temetéséről, hagyatékáról néhány ismerős levelét közli a kötet; az utolsó Valerie David-Rhonfeldé, aki e felbukkanásával mintegy keretbe zárja a kötetet: Rilke első közölt levele hozzá, ifjúkori nagy szerelméhez, pártfogójához szólt, most a hölgy világítja meg ennek a kapcsolatnak részleteit, összefüggéseit a költő első verseskönyvének keletkezésével, kiadásával.

Ezután *A peregrinus magánya* címmel a fordító, Báthori Csaba összefoglaló jellegű tanulmánya következik Rilkeről, életéről, elveiről, központi fo-

galmaidról, vándorló és végül megálapodó életútjának belső jelentéséről, életmű-formáló szerepéről, élet, vers és lélektartalom összefüggéseiről, a Rilke-fordítás általános és speciális nehézségéről. Alapos, lényegre törő munka, amely sok új szempontból világít rá a költő világára, világértelmezésére.

Végül Rudolf Kassnernak a költő hatvanadik születésnapjára írott esszéje következik (Deréky Géza fordításában), amely sok szempontból vizsgálja lírai ikerpárjának költészetét, lelkialkatát, térfelfogását, fogalomrendszerét, Krisztushoz való viszonyát, sőt még arcának fiziognómiai jellemzését, értelmezését is kifejti.

A kötet zárásaként a fordító vall a forrásanyag válogatási szempontjairól, a magyarra való átültetés nehézségeiről, ami azonban kihívás volta mellett szellemi kötelesség is: „Mert mindig szükség van és szükség lesz olyan szellemi tettek más nyelven történő meggyökereztetésére, amelyek igazolják: mindannyian *egyetlen* világban élünk, és ez az egyetlen világ határtalan.”²²²

A Rilke-levelezés szép külső megjelenésű, tipográfiaiilag rendkívül áttekinthetően tagolt (bár elvétele nyomdahibákat tartalmazó) négy vastkos, de jó érzéssel kézbe illeszkedő kötetét az episztolák címzettjeinek jegyzéke zárja, a hozzájuk íródott levelek oldalszámának megjelölésével, amely lista első pillantásra is jól mutatja, kikkel folytatott a költő legintenzívebb, legelmélyültebb szellemi érintkezést.

E levél-hálózat, szellemi vízrajzrendszer elolvasása után, Rilkét mintegy belülről ismerve meg, az episztola-tenger fordítási munkájának gí-gászi volta is főhajtásra készíti az olvasót. Adassék ámulattal vegyes tisztelet a Rilke-szimfónia magyar karmesterének, a kitartó és átszellemlült fordítónak e fenségesen s mégis emberien hullámzó levél-óceánnak magyarul való megszólaltatásáért! Rainer Maria Rilke levelezését Báthori Csaba (a költő fontos és gyakori fogalmát idézve) tökéletesen *teljesítette*. Köszönet érte!

²²²i. m., Kiadásunk szerkesztési elveiről, 2545.

„Bátortalan” gondolatok Báthori Csaba Rilke-leveleiről*

Tallózás a magyar fordítás négykötetes gyűjteményében

2014. július 11.

Kedves Csaba! Fogalmam sincs, merre járhatsz a nyárban, engedd meg, hogy mégis megszólítsalak. Talán éppen most pihened ki magadból Rilkédet, Rilke-levelezésedet, e húsz év erőfeszítésével végre tető alá hozott roppant munkát, melynek sajtó alá rendezése önmagában sem lehetett kis feladat. („Végre”: az Új Mandátum ötkötetes kiadását elől /1894-ig/, hátul /1926-ig/ és közbül is bővítve, ahogy látom – ez utóbbit az időközben felduzzadt német forrásanyag szinte naprakész követésével.) Én most birkózom vele, becsületesen, minden mondatát jól megrágva, napok-hetek óta csak benne araszolva. S közben mindenféle gondolataim támadnak.

A *Levelek* második kötetének vége felé járva, nyakig a háborús évek (az első világháború!) viszontagságaiban, egyszerre csak fölneszeltem valamire. E háború, a „nagy” éppen százéves história (centenáriuma lenne!), s a csöndet itt, eltekintve a Szarajevóról és Gavrila Principről szóló néhány kósza hírtől, még csak az Ita Wegman Alapítvány (a hazai és külföldi antropozófusok) június 27–29-i konferenciája törte meg. Miközben e háború George Kennan amerikai történész szerint „a XX. század őskatasztrófája” volt, mely „szétrobbantotta Közép-Európát, és utat nyitott annak a három eszmének, melyek mindegyike világuralmat követelt magának, mérhetetlen szenvedést hozva az emberiségre: a bolsevizmusnak, a náciizmusnak és az anglo-amerikanizmusnak”. Mindezt a konferencia meghívójának bevezető soraiban olvasom.

Rilkének persze ezen eszmék közül a náciizmusra és a bolsevizmusra kevésbé lehetett rálátása, mint arra, amit az idézet „anglo-amerikanizmusnak” nevez (manapság inkább a globalizmus és fogyasztóiség neve alatt) – ezt nagyon is pontosan érzékelt és érzékeltette. A Marianne Mitfordnak írt 1915. március 5-i levelében olvashatom a következő passzust: „...napról napra kevésbé tudom fölfogni, hogyan tarthat ilyen sokáig ez a bűn... hogy micsoda dolgok bugygyannak ki – szakadatlan – az emberekből! akár az utóbbi évtizedek haladása, ugyanolyan emberi csinálmány ez a beláthatatlan esemény is; halál-technikai térre átterelt üzleti ügyeskedés, embertelen háborús kísérlet, amelyben – úgy rémlik – nem ismer határt az emberi kíváncsiság, az erőszak és a kivagyiság.” Hasonlóan nyilatkozik a Helene von Nostitznak szóló július 12-i levélben is: „...nem is a téboly a háború legnagyobb átka, hanem az, hogy a zűrzavarból egy elüzletiesedett, nagyon is emberi világban hasznot húznak és kizsákmá-

* Rainer Maria Rilke, *Levelek* (Levelek I. 1894–1910; Levelek II. 1911–1916; Levelek III. 1917–1922; Levelek IV. 1923–1926), válogatta, fordította és a kiadást gondozta Báthori Csaba, Cédrus Művészeti Alapítvány–Napkút Kiadó, Budapest, 2014

nyolják, hogy az isten [...] nem tudja szándékát visszavonni...” S Maria Benemann-nak is hasonlóképpen (október 15-én): „...hogyan is volna elérhető egy ilyen állapot [valamiféle metaforikus költői köztársaság közös gyökerű élményvilága – S. P.] egy olyan korban, amelyben a kicsinyes és nyereséghajhász szövetkezések elszaporodása a legdurvább, legolcsóbb tömegérzelmeknek teremt táptalajt.” S hogy ebben mekkora a sajtó felelőssége, erről is beszél (az Erica Yvette Hauptmann-von Scheelnek címzett augusztus 18-i levelében): „...az a benyomása az embernek, hogy mióta ez a szegyetelenül uszító hangú sajtó létezik, nem fejeződhet be – ha egyszer elkezdődött – egyetlen háború sem...”

Százéves história, és Rilke minden szava egyenesen idevág. Bele az ember szívébe. Miért is? Mert még az ilyen eseményeket sem az ún. történelmi aktualitás szemüvegén vagy nagyítóján át szemléli – még ezeket is a költészet és a Lét örök-aktuális, de máig megoldatlan kérdései, ennyiben feladatai felől közelíti meg. Lotte Hepnerhez intézett november 8-i levelében olvashatunk ezzel kapcsolatban gondolatokat: „...miután [...] az összes emberien tudatos jelentésből – úgy tűnt – kivontuk Istent és a halált (mint nem itteni-földi, hanem későbbi, másféle-távoli, idegen adottságot), fokozatosan felgyorsult az itteni-földi világ összezsugorodott szerkezetének körforgása; az úgynevezett haladás egy magába gabalyodott, elfogult világ eseménye lett, amely megfeledkezett arról, hogy – bármiként mesterkedjen is – eleve Isten és a halál uralma alatt áll.” S bár e levél nem közvetlenül a háborúra reflektál, nem kétséges, hogy mondandója arra is vonatkoztatható. Elég, ha csak a följebb idézett Mitford-level egyik kitételét ismét ideírom: „akár az utóbbi évtizedek haladása, ugyanolyan emberi csinálmány ez a beláthatatlan esemény [ti. a háború – S. P.] is.” Éppen ennek az „emberinek” a technikai civilizációban való elidegenedése foglalkoztatja Rilket már évek óta, s minden igyekezete arra irányul, hogy ennek káros szemléleti következményeitől megóvja (nagy szó, mégse féljünk kimondani) az emberiséget. A világháborúban eme igyekezet súlyos sérülését is látja. 1915. június 26-án, szintén egy Marianne Mitfordnak szóló levelében írja a következőket (egy nemrégiben olvasott Hausenstein-könyvvel kapcsolatban): „...micsoda roppant talapzatokra települ minden hagyományos joptalanság; és hogy – úgy látszik – örökké az összeomlott emberség [...] szolgál alapul a fölegyenesedéshez, akár az őserdőben. [...] Az a fölzúdulás és pusztítás, amely megfogja, elragadja, fölláztatja és megsemmisíti az emberiséget, csak hasonlat lehet, utólagos igazodás mintegy, és azoknak a látthatatlan architektúráknak a lerombolása, amelyek létünk igazi alakját alkotják.” Rilke esetében nagyon is ezeknek a „látthatatlan architektúráknak” a féltéséről és óvásáról van szó – szinte minden megnyilatkozásában.

S hogy ezeket ma is féltенünk, óvnunk és istápolnunk kell, minden érték-alapon álló (gondolkodó és érző) ember számára nyilvánvaló. Annak kell, annak kellenie lennie. Fritz Adolf Hülichnek, későbbi monográfusának, aktuálisan az 1915-ös *Insel-Almanach* szerkesztőjének kéziratot kérő levelére válasza a következő: „Elég is, elég, elég mindebből a mostani korhoz való igazodásból, amely *nem az*, mégsem az, aminek látjuk vagy láttatjuk vagy hisszük vagy bámuljuk vagy gyűlöljük, hanem valami más, beláthatatlan, fölfoghatatlan valóság. Lehetetlen párbeszédet folytatni vele, hiszen nem válaszol; még megszólítani sem lehet, ugyanis nem arra teremtett, hogy meghallja szavunkat. Elég, elég az összes antológiából; és az Önét, ezt a bizonyos jóhiszeműen gondolt gyűjteményt sem méltányolhatom.”

Kedves Csaba! Miért is írom és idézem mindezeket? Hogy meggyőzzek – bár nyilván meg vagy Te győződve (sic!) magadtól is. Hogy miről? Hogy ezek a Rilke-gondolatok, ezek a „háborús” idézetek örök aktualitással bírnak. Száz év múltán is. Az első világháború kirobbanása után egy évszázaddal. Centenárium alkalmából különösen. Kiváló alkalom lehetne ez arra, hogy ma is, mi is közelebb kerüljünk a rilkei igényhez és igényességhez – mérni létünk tapasztalatait. A saját korunkhoz és világunkhoz való igazodásban. Hogy felfoghassuk: „van olyan pont a térben, ahonnan nézve még a szörnyűség is természetnek tűnik, az univerzum ritmikus megrendülésének, amely létében ott is szilárd és rendíthetetlen, ahol mi elpusztulunk” (Levél Helene von Nostitznak 1914. október 21-én).

Nem gondolod, hogy itt lenne végre az ideje a világegéssel kapcsolatos Rilke-levelek külön kötetbe gyűjtésének és kiadásának? Megtenném magam is – de téged illet, senki mást. S hogy az eddigieken túlmenően még egy praktikus érvel is szolgáljak – nekem egy-kétszáz oldalt még ki kellene gépelnem könyvedből-könyveidből, neked elég lenne mindezt külön fájlba gyűjtened. Hogy ne múltjék el fölöttünk süket csöndben az ünnep – mely fényét csakis tőlünk kaphatja, emlékezőktől. S hogy ebből valamennyi ránk is visszaháromolhatna? Istenem, ez már az angyalok, *A második elégia* angyalainak kiváltsága lenne. A Tiétek, „egyszerre, külön-külön izzó / tükrök: amint szépségetek árját / visszafelé hömpölygetitek ön-arcaitokba”.

2014. augusztus 1.

Kedves Csaba! Sok víz lefolyt a Dunán múltkori levelem óta, megkaptam választ is. Ezek ismeretében, töredelmesen be kell vallanom, korábbi szavaim némi korrekcióra szorulnak. Ami a világháborút illeti – sor került néhány központi (úgy értem: állami) megemlékezésre is, figyelemre méltó szavakat is hallottam. Most mégis a leveledben fölvetettek reagálnék csak. Nevezetesen arra, hogy Rilkének az amerikanizmus mellett volt-e rálátása, s ha igen, milyen, a másik két totalitárius eszmére.

Örömmel jelenthetem, hogy igen. Volt. S hogy szerintem milyen, azt az alábbiakban olvashatod. Olvashatod, hiszen időközben sikerült elolvasnom teljes opusodat (sikerült megbirkóznom vele). Az anyagban előrehaladva (s visszaemlékezve a korábban olvasottakra is), egyre több idézetet tudtam gyűjteni a költőnek az általad említett orosz anarchistákhoz, illetve a bolsevik rendszerhez való viszonyáról. (1899-es, illetve 1900-as oroszországi útjai később is érzékennyé tették mindarra, ami orosz, élményei egy életre meghatározóak voltak a számára: „Oroszország tett azzá, ami vagyok”! – Tolsztoj ambivalens példája mindvégig foglalkoztatta, némely oroszral pedig a világháború után is kapcsolatban állt: maradt vagy került.) Gorkijról eleinte, az 1906-os, 1907-es, Capri szigetén szerzett benyomásai, valóban, enyhén szólva is ellentmondásosak voltak. „Eleinte”: később elismerően nyilatkozott róla – pl. Baladine Klossowskának 1921 virágvasárnapja előtt írt levelében: „Tolsztojról még soha nem írtak ilyen igaz módon és ilyen pontosan.” Leonyid Paszternaknak (Borisz, a költő apjának) szóló 1906. december 10-i levelében azonban még a következőket olvashatom: „Hallom, itt él Capri szigetén Gorkij – de ő valódi orosz ember még? Attól tartok, nagyon... »nyugatiassá« változott, s megrontotta a nyugati hírnév és a nemzetközi szocializmus...” S miközben így vélekedik

róla, találkozót készít elő vele. Erről, a találkozóról Carl von Heydtnek, egyik mecénásának így számolt be 1907. május 3-i levelében: „...időközben volt szerencsém látni Gorkijt. [...] Ismeri a véleményem: a forradalmárt az orosz ember szöges ellentétének tartom. [...] Borúlátásom, nagyjában-egészében, igazolódott is. Gorkij a művészetről is úgy beszél, mint demokrata, mint elégedetlenkedő, fűrgén és szűk látókörűen ítélkező ember; szavait gyors ítéletekkel szalonnázza meg.” Társaságáról pedig ugyanítt: „Furcsállottam a nevenincs, arctalan *égalité*-nek ezt a légkörét: mert ilyesmibe csöppen az ember, mihelyt helyet foglalt a kerekasztalnál. Olyan volt, mint valami túlvilág, mely menedéket nyújt e néhány száműzöttnek; tekintetük – úgy rémlett – hátraszegül a Földre, ami Oroszország, s ahová visszatérni merő lehetetlenségnek tűnik.” Rilkének ez az alapállása határozza meg később a bolsevikok uralmához való viszonyát is: viszonyukét az általa mércének tekintett Oroszországhoz. A forradalom után emigrációba szorult Leonyid Paszternakot vizsgáló 1926. március 14-i levelében írja (Oroszországról és a kommunista rendszer esélyeiről) a következőket: „Igen, sok változást kell kibírnunk, főleg az Ön országának: de – ha mi magunk nem érjük is meg feltámadását – a mély, az igazi, az örök túlélő Oroszország csak titokzatos gyökérezet-rétegéig rokkant vissza, mint egykor a tatár uralom alatt.” Figyelemre méltó történelmi analógia. S intelmed igaz, kedves Csaba.

Hanem az olasz fasizmusról, ennek korporatív jellegéről vajmi keveset találtam levélgűjteményedben. Pedig árgus szemekkel kutattam. Némi utalásokra persze igen a húszas évek Olaszországról, de inkább csak a Rilke felfogásában eléggé nem kárhoztatható amerikanizmus, illetve a német szűkkeblűség ellenpéldáiként. Ezeket is csupán egyetlen levelezésben, az Aurelia Gallarati-Scotti olasz írónőnek szóló mondatokban. 1926. január 17-én Valmontból, már nagybetegen, a következőket írta: „A szabadság! Hát nem attól beteg a világ? [...] ...hagyja csak szerteszivárogni, hagyja, kérem, hogy középszerű koponyák és rátarti rövidlátó akarnokok népszerűsítsék, s majd meglátja...; ó, Grófné, pontosan azt látja majd meg, ami körülvesz minket, ezt az üres, öntetszelgő parlamentarizmust, ezt a nyereség-hajhászást, ezt a pillanatonként elkövetett szörnyű igazságtalanságot, amely azzal kérkedik, hogy a régi, s mennyivel ártatlanabb igazságtalanságokat kiküszöböli!” Jobb véleménnyel a húszas évek zűrzavarába süllyedt, erőszakot erőszakra halmozó, potenciálisan már a nemzetiszocializmus csíráját hordozó Németországról sem volt. Nem egy írásában tér vissza a huszadik századi „német mizéria” kárhoztatása, mint 1926. február 14-i, szintén a fent nevezett írónőhöz szóló levelében is. „Vissza kell térnünk Albrecht Dürer és a régi mesterek rajzaihoz, hogy újra felismerjük a németek valódi arcát; ennek egyik vonása a parasztnak és a városi embernek az a szigorú és tartós alázata volt, amelynek még halvány nyomait sem találjuk korunk hiú grimaszaiban; mert ezekben tapasztaltuk meg a nemzeti érzés legfelelőtlenebb eltorzítását: ugyanis minthogy az nem alapozhatott közös hagyományra, előbb meg kellett teremteni, sőt egyik napról a másikra ki kellett találni. II. Vilmos uralkodása alatt (aki szerintem a korszak legundorítóbb figurája volt) ennek a szegény, számtalan (homlokegyenest ellenkező) elemből összefércelt népnek az öntetszelgés és rossz ízlés absztrakcióját kellett megteremtenie, amelyben aztán csalatkozott, anélkül hogy a legcsekélyebb mértékben zöld ágra vergődött volna.” S hogy jön ide az olasz benyomás? Az ellentétek logikájával. Ugyanennek a levélnek egy

későbbi helyén: „Önöknél – még inkább, mint Franciaországban – valóban *egy* a vér, és bizonyos pillanatokban az idea is, e vérség eredőjeként, *egy* lehet. [...] Ez a közös érzelmi egység, ez a dicső múlt az, amelynek hatalmas nyomait viseli az Ön földje, – amely lehetővé teszi az olasz akaratnak ezt a nagy építészét, egy olyan új öntudat kovácsát, aki valamely régi tűz újonnan fellobbant lángjából születik. Boldog Olaszország!” 1926-ot írunk, ennél tovább Rilke nem láthatott. Egy év múlva pedig már a rarogne-i temetőben pihent.

Ezennel én is megyek pihenni, következő levelem (remélem) „majd több lesz és vidám. Isten megáldjon, édes” – Csabám!

Ui.: Jut eszembe még – a világháborús Rilke-antológia terve él, szándékát magamban istápolom („magam magammal *izgatom*”!/), sőt, az anyagot nagyjából már össze is állítottam – hála engedelmednek s kiváló köteteidnek. Szondi Gyuri és a Napkút vállalkozna a kiadására, feltéve hogy sikerül pénzt felhajtani hozzá. (Nem tudom, van-e, lesz-e bennünk elég felhajtó erő.) Gyuri agya azonban addig is megy (jár) tovább – a Napút szeptemberi száma esetleg közölne egy rövidebb válogatást is.

2014. augusztus 1.

Kedves Csaba! Megkísértett az ördög: majdnem elküldtem előbbi levelemet, de mégsem, mert időben meggondoltam magam. Nem lenne jó, ha Te is megjegyzéseket tennél, s nekem újra válaszolnom kellene rájuk, és így a végtelenségig. Az eddigieket sem győzőm, ezért is kell újabb levelet nyitnom. Levelet, bár ez (ez az írás), minden látszat ellenére, mégiscsak valamiféle recenzióknak készül. Akkor pedig előbb vagy utóbb illik befejezni. Ezúttal magamban folytatom tehát a veled megkezdett párbeszédet. Eddig talán úgy tűnhetett, hogy Rilkeről, pedig föltett szándékom, hogy Rilke-könyvedről írok. Mint most is. A látszat néha csal. A delfin vagy a cet (távolról) halfélének tűnik, egy kicsit alaposabban megvizsgálva azonban kiderül, hogy emlős a szerencsétlen. („Szerencsétlen”: vele senki nem törődik, csak Jónással és az Úrral. Hadd tegyem hozzá: eddig. A napokban a Napútban olvastam, kedvvel olvashattam, Erdélyi Z. János *Cet-poémáját* – az isteni küldetés e megkapóan groteszk költeményét.) De vissza Rilkéhez és az ő Báthorijához!

Feltűnt, milyen gyakran tudtad beelátni, szinte bármelyik levélbe, Rilke *Sürfeliratának* a gondolatát vagy motívumait. Csak hevenyészve számoltam az erre utaló lábjegyzeteket, de mennyiségük így is kitett vagy egy tucatot. (Túlzás: jó, a felét. Ennyit legalább.) Vajon mi lehet e képzetkör kitüntettségének a magyarázata? Miközben a többit, legalábbis lábjegyzet formájában, meg sem próbáltad nyomon követni. („[S]emmi kétség, ez az egyik legérettebb képzet-csoport Rilke több évtizedes metafora-tartalékaiban.”) Az egyik. Tehát van, létezik több is. Ez persze számomra egyáltalán nem keltett meglepetést, azok után, hogy magamtól is azonosítani tudtam jó néhányat. Olyannyira, hogy el is kezdtem szisztematikusan, oldalszámokkal is megjelölve, gyűjteni őket. (Ekkor már tudtam – elhatároztam –, hogy könyvedet nem fogom szó nélkül elengedni.) Valóságos kisenciklopédiát, amolyan *Cultural literacyt* tudtam összeállítani ilyen címszavakból (s mindezeknek a négy kötetben végigkísért oldalszámaimból). („Cultural literacy”: Bókay Antal utal egyik tanulmányában E. D. Hirsch eme könyvére, melyben, anno, „az amerikai ember számára szükséges kultu-

rális alaptudás” szótárát kívánta összeállítani.) S minderről jut még eszembe a IV. kötet végén közölt két ragyogó Rilke-esszé is: az egyik a tiéd, a másik a kevés jó barát egyikéé, a filozófus Rudolf Kassneré. Feltűnt (feltűnt ez is!): a két esszé megközelítésmódjának különbözősége. Kassner jó németként egyetlen alapfogalomra (megengedem: kettőre) építette gondolatmenetét. A szem és működésének folyamányaként a tér alapfogalmára, s mellette-mellettük még az ókori (görög-etruszk) halotti kultuszoknak (a keresztény felfogásnál valóságosabban meghatározó) rilkei hagyományára.

A Báthori-esszé vonalvezetése más. Nem tudnék egy ilyen fogalmat sem kiemelni belőle. Hármat igen, négyet talán még inkább. De arra is képtelen lennék, hogy ezeket rigorózan elkülönítsem egymástól. Apró veréb-ugrások mérik (legfőjebb) a köztük lévő távolságokat. Szívárványos gazdagságában mutatkozik itt az Egy – e költészet és élet szívárványos sokszínűsége. A leveleké. A *peregrinus magánya* az esszé címe, de mire az írás megvilágítja a magány fogalmát, e „házasíthatatlan” valakiét, körbe is ér, a „vonakodó” háta mögül mintegy kezd közelíteni felénk „a világ számos viszonylatától elforduló ember ősbizalmával” egy felsőbb és érvényesebb világrendre tekintő ajándékozó, meghozzá úgy, hogy „az ajándékozás számára is élménygyarapodást jelent”. S mi más lenne Rilke ajándéka, mint a vers és az ezzel többé-kevésbé egyenértékű levél. A Lét elviselésének tapasztalatával megvert ember, különösen az *Elégiák*, az *Orpheuszi szonettek* és a *kései művek* tanúsága szerint, a helyesen felfogott élet gyakorlatában maga is energiaközponttá válik, feltéve hogy a külső ösztönzése nyomán képes a maga „belső világterét” (Weltinnenraum) fölépíteni. (Híven a földi világhoz – éppen a legbensőbb, isteni parancsolatok teljesítése közben.) Az alkotásban, az alkotás révén, de akár a múltól függetlenül is. Stb., stb.

Mint Te, így jártam magam is. Bármelyik „kulcsfogalmamra” néztem, előbb vagy utóbb a másiknál kötöttem ki. Nem mondom, volt bennem bizonytalanság a lista készítésekor, mint ahogy most, gyűjteményem bemutatásakor is. (Bizonytalanság: aggály – e kategóriaállítás kiküszöbölhetetlenül önkényes mozzanata és az ebből fakadó tévedés kockázata miatt.) Most mégis felsorolok közülük néhányat. Hogy lásd, mikkel kísérleteztem. „Család, életrajz, gyerekek, én”; „Városok, helyek”; „Test, lélek, szellem”; „Betegség, pszichoanalízis”; „Ember, emberi viszonyok”; „Ember és állat”; „Történelem és személyes sors”; „Válság és a kilábalás kísérletei”; „Öröm, boldogság”; „Csodálkozás, ártatlanság, tapintat”; „Múlt, jelen, jövő”; „Élet, halál, gyász, a Lét egésze”; „Isten, vallás, egyház”; „Szeretet, szerelem, nő, férfi, áldozat”; „Magány, alkotás, otthontalanság”; „Munka, gép, szórakozás”; „Teremtés, Egész, Végtelen, Természet”; „Weltraum, Innenwelt, Innenraum, Weltinnenraum”; „Látható, Láthatatlan”; „Változás, átváltoztatás”; „Malte”; „Rodin, a dolgok”; „Cézanne, a szín”; „Kritika, fordítás”; „Alkotás, lelkiismeret, művészet”; „Háború, újságírás”; „Amerika, amerikanizmus”; „Oroszország, Tolsztoj”; „Németország, német mizéria”; „Ausztria, osztrák”. Folytassam? Talán jobb, ha a föntiek közül egyet emlékezetedbe idézek: „Öröm, boldogság”. Meglepő, de Rilke felfogása szerint ezek sokkal inkább ellentétes, mint szinonim fogalmak. Az Ilse Erdmann-nak szóló 1914. január 31-i levélben erről a következőket találtam: „...a Teremtés egyedül az öröm alakjában zajlik még ma is (a boldogság ezzel szemben már meglévő dolgoknak csupán ígéretes és jelentékeny konstellációja), az öröm

azonban a már adott világ csodálatos szaporulata, tiszta gyarapodás, a semmiből.” Gyakran ismétlődő gondolata ez a levélírónak, mint ahogy a föntiek közül mind az (gyakran ismétlődő). S valamennyi a rilkei világlátás egészének részeként – vissza-visszatérő motívumaik át- meg átszövik e nagy költő s eredeti gondolkodó levélművészetének szőttesét.

Igen, ezt, mindössze ennyit szerettem volna mondani – most már Te is láthatod, miben mesterkedtem, kedves Csaba. A *Rilke-szótár* címszavainak összeállításában. A la Bókay Antal és E. D. Hirsch. Vagy hivatkozzam egyszerűen csak Szerb Antalra (s *Világirodalmának* tárgymutatójára)? Egy ilyet bizony hiányoltam (mint ahogy egy névmutatót is). (A mellékletek sorában, a gondosan összeállított *Bibliográfia*, *Életrajzi jegyzetek* és a *Címzettek jegyzéke* mellett is – szükségem lett volna rájuk.) Alaposan megdolgoztattatok. Kétezer-ötszáz oldalon át. Mégsem bánom. E csupaszságukban talán semmitmondó fogalmak a levelezés olvasása és újraolvasása közben megteltek tartalommal, Rilke varázslatos tekintetének fényével, s ettől kezdve világítottak a sötétben is. Vagy: mint szivárvány egy vihar utáni égbolton – eget-földet összekötve. Valahogy így. S most hosszabb idézet következik – Rilkéé a szó (a Sophye Giauque-nak szóló 1925. november 26-i levél szinte elragadtatót és mégis pontos, Rilke felfogását akkurátusan kimérő gondolatfutama – kritikai megjegyzés egy különben elismeréssel fogadott kis képküldeményre).

„Mennyire úton van minden dolog! Mennyire menekül belénk, mennyire vágyik arra mind-mind, hogy megszabaduljon külsejétől, és feltámadjon ezen a túlvilágon, melyet mi elzárunk magunkba, hogy elmélyítsük! Megélt dolgoknak két szent helye, megálmodott és lehetetlen dolgoké, minden, amitől fél a század, belénk menekül és – térden – örök áhítatot tart. Parányi temető, azok vagyunk, felületes gesztusaink virágaival feldíszítve, ezeryi holttal a testünkben, akik azt követelik tőlünk, hogy tanúskodjunk a lelkükről. Tele vagyunk szórva keresztel, be vagyunk fedve feliratokkal, szétboronálva és feldúlva attól, hogy folyton elhantoljuk, ami történik velünk, s mégis arra hivatva, hogy átváltoztassunk, feltámasszunk és fénybe emeljünk minden dolgot. Mert hogyan is viselhetnénk el a Láthatót, hogyan menthetnénk meg, ha nem azzal, hogy a Távollét és a Láthatatlan nyelvét kölcsönözzük neki? És hogyan beszéljük ezt a nyelvet, amely néma marad, ha az ember nem éneklí eszeveszetten és minden szándék nélkül, hogy érthető akarjon lenni.”

Csodálatos nyelv, immár a tiéd is, kedves Csaba. Megemelem összes létező és nem létező kalapomat előtted. De a búcsú előtt mondanék még valamit. Ha már a *Sírfelirattal* kezdtem, hadd zárjam is ezzel. Annyit emlegetted, muszáj volt alaposabban megnéznem. S ez még nem is volt elég. Le is kellett fordítanom. A tiszteletedre.

*Rose oh reiner Widerspruch, Lust,
Niemandes Schlaf zu sein unter soviel
Lidern.*

*Rózsa, ó, tiszta ellentmondás, gyönyör,
senki álmának lenni megannyi
pilla alatt.*

1980-ban születtem Gyöngyösön, Dabason és Gyöngyössolymoson élek. Első verseskötetem 2012-ben jelent meg, *Zengő anakronit* címmel.

Érdeklődésem középpontja a metafizikai-egzisztenciális költészet, s így terelődött a figyelmem Rilke levelezése felé, melynek első, Báthori Csaba kitartó munkája által létrehozott, teljességre törekvő magyar fordításáról elmélkedik az itt közölt tanulmány.

A négykötetes levélfolyam olyan mély bepillantást nyújt a német költő világába, mely egyenrangúan egészíti ki a költeményeiből leszűrt tapasztalatokat, létélményeket.

Megismerhetjük Rilke emberi kapcsolatrendszerét, alkotói, filozófiai vívódásait, eksztatikus intenzitású időszakait. Az olvasó e lélekformáló levél-önéletrajz vége felé jutva ámulattal tapasztalja, hogy kirajzolódik előtte ismerőssé, jó barátta válna Rilke – az ember.

Füleki Gábor

Kedves Csaba! Fogalmam sincs, merre járhatsz a nyárban, mégis hadd szólítsalak meg. Talán épp most pihened ki Rilke-levelezésedet, e húsz év erőfeszítésével tető alá hozott roppant munkát. Feltűnt, milyen gyakran említed benne Rilke *Sírfeliratát*. Jut még eszembe ragyogó Rilke-esszéid is, *A peregrinus magánya*. Mire megvilágítod fogalmát, körbe is ér, a „vonakodó” háta mögül kezd közelíteni felénk „a világ számos viszonylatától elforduló ember ösbizalmával” egy felsőbb, érvényesebb rendre tekintő adakozó. S mi más lenne ajándéka, mint a vers és a vele alighanem egyenértékű levél. Csodálatos mű, immár a tiéd is, Csabám. Megemelem összes létező és nem létező kalapomat előtted. *A Sírfelirat* alábbi fordításával is:

Rose oh reiner Widerspruch, Lust,
Niemandes Schlaf zu sein unter soviel
Lidern.

Rózsa, ó, tiszta ellentmondás, gyönyör,
senki álmának lenni megannyi
pilla alatt.

Suhai Pál

Napkút Kiadó Kft.
1043 Budapest, Tavasz u. 4.
Telefon: (1) 225-3474
Mobil: (70) 617-8231
E-mail: napkut@gmail.com
Honlap: www.napkut.hu

Felelős kiadó: Szondi György
Szöveggondozó: Kovács Ildikó
Tördelőszerkesztő: Szondi Bence
ISSN 1787-6877
ISBN 978 963 263 510 1